

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

POLITIKOS MOKSLŲ BAKALAURO PROGRAMA

AGNĖ VIDUGIRYTĖ

IV kurso studentė

**HOLOKAUSTO IR SOVIETINIŲ REPRESIJŲ ATMINTIES
REPREZENTACIJOS VILNIAUS MIESTE**

BAKALAURO DARBAS

Darbo vadovė: Viktorija Rimaite

Vilnius, 2020 m.

Bakalauro darbo vadovės išvados dėl darbo gynimo:

Viktorija Rimaite

Leidimas ginti darbą

To: Agnė Vidugiryte

Inbox - agne.vidu@gmail.com 10:54

VR

Informuoju, kad Agnės Vidugirytės bakalauro darbas atitinka visus kokybiško bakalauro darbo kriterijus ir gali būti ginamas.

Viktorija Rimaite

Bakalauro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Bakalauro darbo recenzentas/ė:

.....
(v., pavardė)

Bakalauro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

BIBLIOGRAFINIS APRAŠAS

Vidugirytė A. Holokausto ir sovietinių represijų atminties reprezentacijos Vilniaus mieste:

Politikos mokslų specialybės bakalauro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovė V. Rimaitė – V., 2020. – 52 p.

Reikšminiai žodžiai: atminties politika, istorinė atmintis, atminties kultūros, atminties vietos, Holokaustas, sovietinės represijos, Vilniaus miestas.

Šiame darbe nagrinėjami nuo 1990 iki 2020 m. Vilniaus viešosiose erdvėse pastatyti materialūs atminimo ženklai, skirti įamžinti Holokausto ir sovietinių represijų aukų atminimą. Analizuojant literatūros šaltinius ir empirinio tyrimo duomenis, šiuo darbu siekiama iširti, koks sovietinių represijų ir Holokausto atminties reprezentacijų santykis vyrauja Vilniuje ir kuri iš šių dviejų atminčių yra dominuojanti.

Darbe apžvelgiama akademinė literatūra, nagrinėjanti kolektyvinės atminties, atminties vietų bei atminties veikėjų koncepcijas, aptariamas Holokausto ir sovietinių represijų atminčių santykis tarptautiniame kontekste bei Lietuvoje. Empirinėje darbo dalyje atliekamas tyrimas iš dviejų dalių: pirmojoje, kiekybinėje tyrimo dalyje atliekama Vilniaus mieste esančių Holokausto ir sovietinių represijų atminčiai dedikuotų atminties vietų (muziejų, memorialų, paminklų ir atminimo lentų) tipologinė analizė, o antrojoje dalyje atliekamas kokybinis tyrimas – pusiau struktūruoti ekspertiniai interviu su Vilniaus miesto atminties veikėjais. Pagal tyrimo metu gautus duomenis apibendrinama, kokios atminčių įamžinimo tendencijos vyrauja Vilniaus mieste, su kokiais iššūkiais susiduriama siekiant šias atmintis įamžinti.

Turinys

Įvadas.....	5
1. Tyrimų laukas ir literatūros apžvalga	8
1.1. Tyrimų laukas	8
1.2. Literatūros apžvalga	10
2. Kolektyvinė atmintis ir jos formavimas	11
2.1. Kolektyvinės atminties apibrėžimas	11
2.2. Atminties vietos	14
2.3. Atmintis kaip politinis konstruktas.....	14
3. Posovietinių valstybių atminties iššūkiai.....	17
3.1. Atminties karai tarptautiniame kontekste	17
3.2. Heterogeniška Lietuvos atmintis	19
4. Tyrimo metodologija	21
5. Holokausto ir sovietinių represijų atminties vietų Vilniaus mieste tyrimas	22
5.1. Kiekybinis tyrimas.....	22
5.1.1. Sovietinių represijų atminties vietos.....	22
5.1.1.1. Okupacijos periodo įvykiams ir asmenybėms skirtos atminties vietos	22
5.1.1.2. Atminties vietos 1991-ųjų sausio įvykiams pažymėti	26
5.1.2. Holokausto atminties vietos.....	29
5.2. Kokybinis tyrimas.....	35
5.2.1. Atminties politikos formavimo procesai Vilniaus mieste	35
5.2.2. Atminties politiką reglamentuojantys dokumentai.....	36
5.2.3. Holokausto ir sovietinių represijų reprezentacinių kokybinio tyrimo rezultatai	38
Išvados.....	47
Literatūros ir šaltinių sąrašas	48
Priedai.....	53
Priedas nr. 1	53
Priedas nr. 2	54
Priedas nr. 3	58
Priedas nr. 4.....	67
Priedas nr. 5	74
Priedas nr. 6	79
Priedas nr. 7	88
Priedas nr. 8	93
Summary.....	99

Ivadas

Pastaruosius dešimtmečius pasaulyje vyrauja precedento neturinti atminties tyrimų banga – akademiniame lauke didžiulis dėmesys skiriamas siekiui atskleisti, kaip ir kodėl skirtingos visuomenės atsimena. Atgavus Nepriklausomybę, Lietuvoje taip pat susidarė sąlygos tyrinėti istorinę atmintį ir siekti apibrėžti savo santykį su skirtingomis atminties kultūromis. Paskutinius du dešimtmečius atminties įamžinimui bei tyrimams pradėtas skirti ne vien institucijų ir akademikų dėmesys – galima pastebėti, jog plačiosios visuomenės įsitraukimas į diskusijas dėl atminties ir jos įamžinimo klausimų taip pat yra itin aktyvus. Santykio su Lietuvos istorija (ypatingai – XX amžiaus) paieškos pastaruoju metu sukelia ne tik konstruktyvias diskusijas, bet, kai kuriais atvejais, ir didelį susipriešinimą tarp skirtingų kultūrinių grupių. Sudėtinga ir prieštaringa Lietuvos istorija tarpukariu, Antrojo pasaulinio karo metais bei sovietų okupacijos laikotarpiu yra skirtingai interpretuojama skirtingų atminties bendruomenių, todėl pasiekti konsensusą tam tikrų istorinės praeities įvykių ar asmenybių įamžinimo klausimais neretai tampa didžiuliu iššūkiu, verčiančiu vis iš naujo ieškoti savo praeities bei dabartyje kuriamos nacionalinės tapatybės interpretacijų.

Po Sovietų sąjungos griūties atsivėrę archyvai, integracija į Europos sąjungą bei su tuo sutapęs įsitraukimas į globalesnį istorinės atminties naratyvą sudarė prielaidas ne tik savo, kaip tautos ir valstybės, tapatybės (re)konstrukcijai, bet ir skirtingų diskursų priešpriešoms, dėl kurių nuoseklaus identiteto kūrimas tapo sudėtinga užduotimi nepriklausomai Lietuvai. Valstybei, neseniai išsivadavusiai iš penkiasdešimtmetį trukusios okupacijos, teko ne tik siekti savo istorinės atminties pripažinimo tarptautiniame lauke, bet ir ieškoti santykio su kitų tautinių bendruomenių atmintimi, iš kurių neabejotinai išskirtinas Lietuvoje XX a. pirmoje pusėje gyvenusių žydų genocidas – Holokaustas. Posovietinių valstybių atmintį tyrinėjantys mokslininkai gana vieningai teigia, jog šiose valstybėse dominuoja atminties kultūros, teikiančios prioritetą sovietinio režimo nusikaltimams prieš okupaciją patyrusias tautas, kuomet Vakarų Europoje didžiausia reikšmė teikiama Holokausto atminčiai ir jos įamžinimui: pvz., šveicarų istorikas Stefan Rohdewald pabrėžia, jog Lietuvoje ir kitose posovietinėse valstybėse Holokausto atmintis nuolat konkuruoja su tautine atmintimi bei nėra pilnai suvokiama kaip integrali pastarosios dalis¹. Atminties studijų lauke ypatingai reikšmingai veikianti mokslininkė Aleida Assmann taip pat akcentuoja, jog buvusios Sovietų sąjungos šalys pasirinko savo tautiniuose naratyvuose koncentruotis į savo tautos okupacijos, kentėjimo patirtis, o tai sustiprino šių šalių atstumą nuo dominuojančio europietiškojo identiteto, paremto Holokausto

¹ Stefan Rohdewald, *Post-Soviet Remembrance of the Holocaust and National Memories of the Second World War in Russia, Ukraine and Lithuania*. Forum for Modern Language Studies, Volume 44, Issue 2, April 2008
<<https://doi.org/10.1093/fmls/cqn007>> [žiūrėta 2020-03-29]

atmintimi.² Ir, nors toks atminties kultūrų svarbos pasiskirstymas gali pasirodyti savaime suprantamas dėl istorinių aplinkybių, vis dėlto nesunku pastebėti, jog Lietuvos viešajame diskurse didelis dėmesys yra skiriamas ir Holokausto atminčiai, tačiau jautresniais istoriniais klausimais, kuriuos sprendžiant susiduria skirtingi atminties naratyvai, vienareikšmiški sprendimai yra ypatingai sunkiai priimami tiek instituciniu, tiek visuomeniniu lygmeniu. Dviejų atminties kultūrų – Holokausto ir sovietmečio – priešprieša sprendžiant visuomenėje reikšmingus atminties įamžinimo klausimus itin plačiu mastu mūsų šalyje pasireiškė 2019 metais, kilus nesutarimams dėl Jono Noreikos – Generolo Vėtros atminimo lentos Vilniuje. Komentuodamas šį didelį rezonansą visuomenėje sukėlusį įvykį istorikas Aurimas Švedas pabrėžė, jog tokios kontraversiškos situacijos – pasekmė XX a. 10-ame dešimtmetyje vykusių procesų, kuomet šalia sovietinių paminklų griovimo proceso imtasi paskubomis ir chaotiškai steigti įvairias naujas atminties vietas, pasakojančias apie personalijas, kurių biografijose, šalia baltos spalvos, būta ir pilkų zonų.³ Mokslininko teigimu, „XXI a. prasidėjus svarstymams, ką su įvairiomis lentelėmis, biustais ir gatvių pavadinimais daryti, greitai paaiškėjo, kad gerų sprendimų – palikti, nuimti, pakeisti atminties vietos turinį – nebėra, nes kuri nors atminties bendruomenė jausis įskaudinta.“⁴

Darbo problema: Nors po Nepriklausomybės atgavimo tiek akademiniam lauke, tiek viešojoje erdvėje Holokausto ir sovietmečio represijų atminties tyrimams bei įamžinimui skiriama daug dėmesio, dėl skirtingų šių atminčių interpretavimo būdų neretai išryškėja šių dviejų atminčių priešprieša. Sovietinio režimo nusikaltimai oficialioje Lietuvos atminties politikoje yra vienas iš kertinių atramos taškų, tačiau pažymėtina, jog Holokausto atmintis taip pat turi didžiulę reikšmę kalbant apie pastarojo šimtmečio Lietuvos istorinę praeitį. Moksliniuose darbuose, tyrusiuose Lietuvos ir kitų posovietinių valstybių atminties kultūras, dažnai akcentuojama, jog Holokausto atminties naratyvas čia egzistuoja kaip antraeilis prioritetas; taigi, galima manyti, kad ir dabartiniu metu Sovietų okupacijos atminties naratyvas užima dominuojančią poziciją, dalinai išstumdamas Holokausto atmintį iš viešojo diskurso. Šių dviejų kultūrinių atminčių naratyvai neretai atsiduria konfrontacijoje dėl tam tikrų istorinių asmenybių ar įvykių dvilypiško XX a. pirmoje pusėje, todėl sprendžiant šių atminčių įamžinimo klausimus susiduriama su iššūkiais.

Atsižvelgiant į tai, jog tarp skirtingų atminties kultūrų susidarančios įtampos šiomis dienomis sukelia didelio masto disputus tiek viešojoje erdvėje, tiek instituciniu lygmeniu (kaip pavyzdį galima įvardinti dėl J. Noreikos-Generolo Vėtros atminimo lentos Vilniuje kylančius nesutarimus ir juos

² Aleida Assmann, *Europe's Divided Memory. Memory and Theory in Eastern Europe*. New York : Palgrave Macmillan, 2013, p. 30

³ Aida Valinskienė, „*Atminties vietos XXI a. neturi likti savivalei*“ <<https://www.diena.lt/naujienos/vilnius/miestopulsas/atminties-vietos-xxi-neturi-likti-savivalei-931109>> [žiūrėta 2020-03-30]

⁴ Ten pat;

⁵ Stefan Rohdewald, *Post-Soviet Remembrance of the Holocaust and National Memories of the Second World War in Russia, Ukraine and Lithuania*. Forum for Modern Language Studies, Volume 44, Issue 2, April 2008, p. 173–184 <<https://doi.org/10.1093/fmls/cqn007>> [žiūrėta 2020 03 29]

lydinčias diskusijas) ir tai, jog nesama tyrimų, plačiai analizuojančių skirtingų kultūrinių atminčių reprezentacijas svarbiausiame mūsų valstybės mieste, bene geriausiai reprezentuojančiame institucionalizuotą atminties poziciją – sostinėje, šiuo darbu siekiama iširti, koks sovietinių represijų ir Holokausto atminties reprezentacijų santykis vyrauja Vilniuje bei, interpretuojant tyrimo rezultatus, pasiekti apibendrintas išvadas, kuris atminties naratyvas dominuoja pagal viešosiose erdvėse esančias reprezentacijas.

Tyrimo objektas – nuo 1990 iki 2020 m. Vilniaus viešosiose erdvėse pastatyti materialūs atminimo ženklai, skirti įamžinti Holokausto (Antrojo pasaulinio karo metais Europoje vykdyto žydų genocido) ir sovietinių represijų (tremčių, įkalinimų, kankinimų, mirties bausmių, vykdytų Sovietų sąjungos okupacijos laikotarpiu) aukų atminimą. Į analizę įtraukiami muziejai, memorialai, paminklai ir atminimo lentos Vilniaus miesto ribose, atliekantys asmens(-ų) ar įvykio(-ų) atminimo funkciją. Tam, kad būtų galima aiškiau suprasti šių objektų atsiradimo aplinkybes ir tai, kokie veiksniai lemia atminties įamžinimo klausimus instituciniu ir/arba bendruomeniniu lygmeniu, atlikti pusiau struktūruoti giluminiai interviu su valstybinių arba savivaldybės institucijų bei bendruomenių atstovais. Siekiant atskleisti tyrimo temą dirbama su kultūrinės atminties studijomis: gilinamasi į apžvelgtą literatūrą bei egzistuojančius tyrimus. Aptariamos akademinėje literatūroje pateikiamos kolektyvinės ir kultūrinės atminties sampratos, jų specifika ir principai; taip pat apžvelgiamas tyrimų, analizuojančių Holokausto ir sovietmečio atminties įamžinimo problematiką, laukas.

Darbo tikslas - skirtingų istorinės atminties diskursų (Holokausto ir sovietmečio) Vilniaus mieste analizė per materialius atminimo ženklus. Siekiant atlikti Vilniaus mieste esančių Holokausto ir sovietinių represijų aukų ir/arba pasipriešinimo dalyvių atmintį įamžinančių objektų analizę, išsikelti šie **uždaviniai**:

- Apibrėžti kolektyvinės ir kultūrinės atminties sampratas, aptarti svarbiausias teorijas bei literatūrą, leidžiančią plačiau kalbėti bei analizuoti atminties įamžinimo klausimus;
- Aptarti regione vyraujančią skirtingų kultūrinių atminčių įamžinimo problematiką;
- Kiekybiškai įvertinti šiuo metu Vilniaus mieste egzistuojančius atminimo ženklus (muziejus, memorialus, paminklus ir atminimo lentas), taip pat apžvelgiant jų atsiradimo aplinkybes;
- Atlikti pusiau struktūruotus giluminius interviu su LR Seimo, Vilniaus miesto savivaldybės, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro, Lietuvos žydų bendruomenės bei Lietuvos politinių tremtinių ir kalinių bendrijos atstovais;
- Išnagrinėti savivaldos ir valstybinių institucijų indėlį kuriant (ar atkuriant) materialius sovietinių represijų ir Holokausto atminimo ženklus Vilniaus mieste;
- Išnagrinėti pilietinių iniciatyvų, nevyriausybinių, neformalių organizacijų bei privačių iniciatyvų įtaką šių dviejų atminčių įamžinimui;

- Remiantis tyrimo rezultatais, pateikti apibendrintas išvadas, kokia atminties kultūra dominuoja Vilniaus mieste ir interpretuoti, kokios įtakos šiuo metu lemia tokią situaciją.

Darbo struktūra: Ši bakalauro darbą sudaro įvadas (kuriame formuluojama darbo problema, apsibrėžiamas tyrimo objektas, darbo tikslas bei išsikeliama uždaviniai), išvados, literatūros bei šaltinių sąrašas ir penki dėstymo dalies skyriai. Pirmajame skyriuje apžvelgiamas esamas tyrimų Holokausto ir sovietinių represijų atminties tema laukas bei literatūra, kuria remiamasi teorinėje ir empirinėje darbo dalyse. Antrasis skyrius skirtas apžvelgti mokslinėje literatūroje pateikiamas kolektyvinės atminties sampratas, atminties vietų koncepciją bei atminties formavimą kaip politinį procesą. Trečiajame skyriuje dėmesys skiriamas posovietinių valstybių atminties iššūkiams – glaustai aptariamas tarptautinis atminties karų kontekstas bei Lietuvos atminties kultūrų specifika. Ketvirtajame skyriuje apibrėžiama tyrimo metodologija. Penktasis darbo skyrius skirtas dviejų dalių empiriniam tyrimui – pirmame jo poskyryje pateikiamas kiekybinis Vilniaus mieste esančių Holokausto ir sovietinių represijų atminties vietų tyrimas, atliekama tipologinė jų analizė; antrajame poskyryje atliekama pusiau struktūruotų ekspertinių interviu analizė, siekiant išsiaiškinti atminties politikos formavimo specifiką Vilniaus mieste.

1. Tyrimų laukas ir literatūros apžvalga

1.1. Tyrimų laukas

Lietuvoje atminties kultūra aktyviau pradėta tyrinėti prieš kiek daugiau nei dešimtmetį, o daugiausiai akademinių darbų atminties kultūros tema galima atrasti istorijos ir sociologijos mokslų kontekste. Kaip vienus ryškiausių pavyzdžių galima išskirti Alvydo Nikžentaičio sudarytus leidinius „Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje“ (2011) bei „Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas“ (2013), kuriuose atskleidžiamas pakankamai platus publikacijų atminties įamžinimo urbanistinėje erdvėje tema. Pastarasis leidinys tapo baigiamuoju projekto „Atminties kultūrų formavimo strategijos Lietuvos urbanistinėse erdvėse“ akcentu.

Atskirų miestų kultūrinės atminties raiška nagrinėjama keliuose Lietuvos akademikų darbuose. XX a. atskirų atvejų situaciją nagrinėja Rasa Čepaitienė (2011), Vasilijus Safronovas (2011), Dangiras Mačiulis (2009, 2013). Knygos „Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas“ sudarytojas Alvydas Nikžentaitis, kalbėdamas apie atminties kultūrų formavimo strategijas Lietuvos urbanistinėse erdvėse, pabrėžė, jog šio tyrimo metu išaiškėjo būtinybė analizuoti valstybės ir regiono atminties kultūrų santykį su dar menkai susisteminta didžiųjų Lietuvos miestų

komunikacine atmintimi.⁶ Anot autoriaus, atminties kultūrų gausoje prisiminimų įtvirtinimas viešosiose erdvėse nebūtinai veda prie visuomenės konsolidacijos – priešingai, tai gali būti priežastis visuomenės susiskaidymui. Savo straipsnyje „Vilnius kaip simbolinė keturių tautų sostinė“ autorius pabrėžia, jog lietuviai, lenkai, žydai ir baltarusiai Vilnių suvokia ne tik kaip konkretų materialų objektą, bet ir turi emocinį ryšį su šiuo miestu. Skirtingos tautinės grupės skirtingai identifikuojasi su Vilniumi, taigi, „Vilnius yra įvardijamas kaip tipiškas transnacionalumo pavyzdys“.⁷ Irena Šutininė (2013) plėtoja šią mintį tyrinėdama daugiakultūrinio miesto istoriją komunikacinėje tautinių grupių atmintyje Klaipėdoje bei Vilniuje. Autorė straipsnyje „Sava“ ir „svetima“ praeitis: Vilniaus atminties kultūros erdvinių reprezentacijų reikšmės miesto gyventojų komunikacinėje atmintyje“ akcentuoja Vilniaus erdvėse išreikštų naratyvų įvairovę, koncentruodamasi į komunikacinę atmintį bei pačių vilniečių liudijimus. Viena naujausių publikacijų atminties kultūros tema - Rasos Antanavičiūtės (2019) knyga „Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse“, kurioje autorė išsamiai apžvelgia Vilniaus viešųjų erdvių simbolinio ženklavimo etapus ir tai, kaip skirtingi politiniai režimai formavo miesto viešąsias erdves. R. Antanavičiūtės veikale Vilniaus atminties kultūra nagrinėjama pasitelkiant politinės valdžios perspektyvą, siekiant suvokti skirtingų politinių režimų įtaką atitinkamų laikotarpių miesto kultūrinės atminties ženklams.

Lietuvoje publikuoti keli tyrimai, kuriuose aptariami konkretūs atminties kultūrų įpaminklinimo atvejai. Rūta Trimonienė (2009) tyrime „Paminklai sovietinio genocido aukoms ir rezistencijos dalyviams atminti Lietuvoje (1941-1953, 1988-2009 m.)“ analizuoja sovietinio genocido aukų ir rezistencijos dalyvių atminties įpaminklinimo nuo XX a. vidurio klausimą: autorė apžvelgia paminklų statybos etapus, detalizuoja paminklų tipus bei memorialines vietas, jų įpaveldinimo problemas. Vertindama tyrimo metu surinktą informaciją autorė apibendrina, jog „palyginti su kitomis posovietinėmis šalimis (Latvija, Estija, Lenkija, Ukraina, Rusija), Lietuva nepaprastai daug padarė ir daro įvairiomis formomis valstybiniu lygiu įamžindama sovietinių genocido aukų ir rezistencijos judėjimo dalyvių atminimą bei išsaugodama jį ateities kartoms“.⁸ Milda Jakulytė – Vasil (2013) savo tyrime „Lietuvos Holokausto paminklų istorija ir jų įtaka istorinei atminčiai“ pristato Lietuvoje esančių paminklų Holokausto aukoms atminti istoriją ir nagrinėja jų įtaką istorinei atminčiai dabartyje, skirdama dėmesį Holokausto paminklų ir kitų represijų aukų atminimo paminklų konkuravimui. Autorė pateikia išvadą, jog Holokausto įamžinime iki dabar

⁶ Alvydas Nikžentaitis, *Vietoj įvado: daugiasluoksni atmintis. Miestas, valstybė, regionas*. Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas (sud. Alvydas Nikžentaitis). Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 7

⁷ Alvydas Nikžentaitis, *Vilnius kaip simbolinė keturių tautų sostinė*. Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas (sud. Alvydas Nikžentaitis). Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 226

⁸ Rūta Trimonienė, *Paminklai sovietinio genocido aukoms ir rezistencijos dalyviams atminti Lietuvoje (1941-1953, 1988-2009 m.)*. Genocidas ir rezistencija 2(26), Vilnius : Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009, p. 201

neretai kopijuojamas sovietmečiu sukurtas jo modelis; be to, sovietmečiu suformuotas požiūris, kai nacionaliniai klausimai buvo paslepiami po „broliškų fašizmo aukų“ kapais, neišnyko, o Holokausto paminklų bei vietų vertinimas ir toliau išlieka rezervuotas.⁹ Vis dėlto M. Jakulytės-Vasil tyrime daugiausiai analizuoti regionuose esantys Holokausto atminimo paminklai žydų žudynių vietose, skiriant sąlyginai nedaug dėmesio didžiuosiuose Lietuvos miestuose, o šio darbo kontekste – Vilniuje esančioms šios atminties reprezentacijoms.

1.2. Literatūros apžvalga

Šio darbo teoriniu pagrindu pasirinkta literatūra, kurioje plėtojamos kolektyvinės atminties, atminties vietų bei atminties veikėjų teorijos. Kertinis atspirties taškas atminties studijose iki šių dienų – kolektyvinės atminties teorija, XX a. pirmoje pusėje pirmiausia išplėtotą Maurice Halbwachs, o kiek vėliau plačiai tyrinėta Aleidos ir Jano Assmannų. Anot Maurice Halbwachs (1992), žmonių atmintis formuojama visuomenėje: būtent joje žmonės atsimena, atpažįsta ir lokalizuoja savo prisiminimus; šis autorius buvo pirmasis, suformulavęs skirtį tarp individualios ir kolektyvinės atminties. Pastaraisiais dešimtmečiais M. Halbwachs kolektyvinės atminties teoriją išplėtojo ir papildė Aleida ir Janas Assmannai. Remiantis Halbwachs apibrėžta kolektyvinės atminties sąvoka, J. Assmann (2008) skyrė jos tipus – komunikacinę ir kultūrinę atmintį. Komunikacinei atminčiai J. Assmann priskyrė neformalias jos formas: pasakojimus, artimoje aplinkoje eskaluojamus prisiminimus, gandas – taigi, komunikacinė atmintis yra sąlyginai trumpalaikė, neoficiali, paremta autentiškais individų patyrimais. Tuo tarpu kultūrinė atmintis pagal mokslininko teoriją yra oficiali, organizuota, įdaiktinama simbolinėmis formomis ir pasireiškianti per institucionalizuotas praktikas, tokias kaip šventės, minėjimai, paminklai, muziejai ir t.t. Būtent dėl pastarojo kultūrinės atminties aspekto – materialių objektų vaidmuo visuomenėje kultivuojant tam tikras atminties kultūras – būtent ši iš dviejų J. Assmann skiriamų kolektyvinės atminties formų yra aktuali šiam darbui, nes leidžia kalbėti apie šių objektų reikšmę formalios atminties naratyvų palaikymui. A. Assmann (2008) J. Assmanno teoriją pagilino kolektyvinę atmintį įvardindama „skėtiniu terminu“, savyje talpinančiu skirtingus atminties formatus: šeimos atmintį, interaktyvią grupių atmintį bei individualią, socialinę, politinę ir kultūrinę atmintį, iš kurių pastarosios dvi atmintys autorės išskiriamos kaip homogenizuotos ir institucionalizuotos.

Kolektyvinės atminties lauke dirbantys autoriai, kalbantys apie materialias kultūrinės atminties reprezentacijas, itin plačiai naudoja atminties vietų (*lieux de memoire*) sąvoką, kurią devintajame dešimtmetyje išplėtojo istorikas Pierre Nora (1989). Atminties vietas autorius įvardina

⁹ Milda Jakulytė-Vasil, *Lietuvos Holokausto paminklų istorija ir jų įtaka istorinei atminčiai*. Kultūros paminklai (17), Vilnius : Savastis, 2013, p. 140

kaip kultūrinius simbolius, telkiančius kolektyvinės atminties vaizdinius, kylančius iš atminties ir istorijos faktorių santykio. Kaip vieną svarbiausių atminties vietų bruožų autorius išskyrė jų dirbtinumą – šios atminties reprezentacijos sąmoningai yra sukuriamos tam, kad kurtų komunikacinius saitus atminties bendruomenėse, taigi, šiame darbe, kalbant apie Vilniuje įsteigtas atminties kultūrų reprezentacijas, taip pat bus remiamasi šia P. Norra pasiūlyta teorija.

Atminties vietų teorinės prieigos darbo tyrimo dalyje derinamos su atminties veikėjų (*mnemonic actors*) koncepcija, kurią į akademinį lauką įvedė Michaelas Bernhardas ir Janas Kubikas (2014): jie pateikė teorinį pagrindą, leidžiantį suvokti atminties procesų politiškumą, taigi, ir būdus, kuriais atminties vietos yra kuriamos. Šių autorių siūloma teorijos atraminiai taškai – atminties veikėjų ir atminties režimų (*memory regimes*) sąvokos, atitinkamai apibūdinančios tam tikrų atminties interpretacijų legitimacija suinteresuotas politines jėgas bei tam tikrai visuomenei būdingą bendrą būdą atsiminti vienus ar kitus praeities įvykius.

2. Kolektyvinė atmintis ir jos formavimas

2.1. Kolektyvinės atminties apibrėžimas

Nagrinėti atminties įamžinimo problematiką šiame darbe pasirinkta neatsitiktinai – Lietuvoje didėjant akademikų ir visuomenės susidomėjimui su kolektyvine atmintimi susijusiais klausimais, prieš kelis dešimtmečius prasidėjęs atminties bumasis¹⁰ atskleidžia vis daugiau kontraversiškų istorinės praeities interpretacijų. Nors neabejotina, kad atmintis egzistuoja nuo pat žmonijos pradžios, kolektyvinę atmintį nuo individualiosios akademiniame plotmėje skirti pradėta tik praėjusiame šimtmetyje – pirmasis 1925-aisiais tai padarė prancūzų sociologas Maurice Halbwachs. Tiek jo, tiek vėliau Jano ir Aleidos Assmannų bene plačiausiai analizuota kolektyvinės atminties koncepcija leidžia kalbėti apie formalią, institucionalizuotą atmintį, o šiame tyrime remiantis būtent tokia atminties samprata identifikuojama bei analizuojama tai, kaip skirtingi atminties naratyvai kultivuojami viešosiose šiuolaikinės Lietuvos sostinės erdvėse.

Po M. Halbwachs mirties publikuotame šio prancūzų sociologo veikale „The Collective Memory“ (1950) artikuliuotai išryškinama kolektyvinės atminties sąvoka bei skirtis tarp individualiosios (būdingos atskiriems asmenims), kolektyvinės (būdingos visai visuomenei) bei istorinės (kuriamos praeities tyrinėtojų) atminties, didžiausią dėmesį skiriant būtent kolektyvinei atminčiai. Nors nuorodų į atmintį, būdingą ne pavieniams individams, o ištisoms grupėms, literatūroje būta ir iki tol, šis akademikas sukonkretino jos apibrėžimą ir pabrėžė, jog žmonių atmintis

¹⁰ Andreas Huyssen, *Present Pasts: Media, Politics, Amnesia*, Public Culture, Volume 12, Number 1. Duke University Press, 2000, p. 27

formuojama visuomenėje: būtent joje žmonės atsimena, atpažįsta ir lokalizuoja savo prisiminimus¹¹, o kalba, kaip socialinis fenomenas, ir visa sistema iš jos išvedamų visuomenei būdingų papročių, leidžia rekonstruoti praeitį.¹² Tai, ką autorius vadina autobiografinė atmintimi, kyla iš individo asmeninių patirčių ir turi polinkį nykti su laiku, jei nėra periodiškai sustiprinama per ryšį su kitais žmonėmis, turėjusiais tokią pačią patirtį. Tuo tarpu istorinę atmintį M. Halbwachs atskiria nuo autobiografinės motyvuodamas tuo, jog šiai atminčiai priklausančių įvykių individas nėra išgyvenęs asmeniškai – taigi, bet koks patyrimas yra stimuliuojamas netiesiogiai, per pasakojimus, minėjimus, šventes: taigi, istorinės atminties atveju praeitis yra saugoma ir interpretuojama būtent socialinių institucijų.¹³ M. Halbwachs svarstė, jog pasakojimai, bendri skirtingoms visuomenės grupėms ar kolektyvams, perduoda tam tikrą bendrą rėmą, kuriame ir suvokiame tam tikrus įvykius; taigi, anot autoriaus, individuali atmintis funkcionuoja socialiniuose rėmuose – ji suvokiama juose, tačiau lygiai taip pat tam tikros grupės atmintis realizuojasi ir manifestuojasi individualiuose prisiminimuose.¹⁴ Autorius teigia, jog socialiniai rėmai yra būtini tam, kad individas atsimintų praeitį; bendri turimi tam tikrų visuomenės grupių narių atsiminimai ir sudaro šių grupių kolektyvinę atmintį. Taigi, atmintis yra ypač reikšminga kalbant apie įvykius, kurių nesame tiesiogiai patyrę, bet apie juos skaitę ar girdėję iš tiesiogiai su jais susijusių asmenų; autorius pastebi, jog daugybė faktų ir detalių apie praeities įvykius būtų užmirštami, jei visuomenė nuolat nepadėtų individui jų atsiminti. Vis dėlto M. Halbwachs svarsto, jog visuomenė gali gyvuoti tik tuomet, kai egzistuoja pakankama požiūrio vienybė; dėl šios priežasties visuomenė gali būti linkusi iš kolektyvinės atminties naratyvų eliminuoti tai, kas gali kelti individų susipriešinimo grėsmę ar skirtingas socialines grupes nutolinti vieną nuo kitos.¹⁵

Pastaraisiais dešimtmečiais M. Halbwachs kolektyvinės atminties teoriją bene plačiausiai gilino ir papildė Aleida ir Janas Assmannai. Vienas svarbiausių aspektų J. Assmanno akademiniuose tyrinėjimuose – M. Halbwachs apibrėžtos kolektyvinės atminties sąvokos išskyrimas į du tipus – komunikacinę ir kultūrinę atmintį.¹⁶ Kultūrinę atmintį jis įvardina kaip instituciją, įdaiktinamą simbolinėmis formomis, kuri gali būti perduodama ištisoms kartoms. Kalbėdamas apie kultūrą kaip atmintį, J. Assmann pabrėžia, jog mūsų atmintis egzistuoja tik nuolat komunikuodama ne tik su kitų žmonių atmintimi, bet ir su daiktiškais, išoriniais simboliais.¹⁷ Šie objektai – šventės, ceremonijos, vaizdiniai, istorijos ir kitos atminties vietos sužadina mūsų atmintį, nes savyje talpina su jais asocijuojamus prisiminimus. Jei komunikacinė atmintis, anot J. Assmann, nėra institucionalizuota ir

¹¹ Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*. Chicago : The University of Chicago Press, 1992, p. 23

¹² Ten pat, p. 173

¹³ Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*. Chicago : The University of Chicago Press, 1992, p. 24

¹⁴ Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*. Chicago : The University of Chicago Press, 1992, p. 40

¹⁵ Ten pat, p. 182

¹⁶ Assmann, J. Communicative and Cultural Memory. *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* (ed. Astrid Erll, Ansgar Nünning) Berlin, New York, 2008, p. 109

¹⁷ Ten pat, p. 111

formalizuota, t.y. yra palaikoma žmonių tarpusavio tiesioginio komunikavimo, tai kultūrinė atmintis yra formuojama instituciškai, ji turi savo atminties kūrėjus, palaikančius tam tikrus vaizdinius ir ritualus. Taigi, kultūrinė atmintis išlaiko ir kultivuoja žinias, leidžiančias tam tikrai grupei suvokti savo bendrumą ir išskirtinumą; šios žinios yra archyvuojamos ir aktualizuojamos dabarties kontekste.¹⁸

A. Assmann J. Assmanno teoriją gilina kolektyvinę atmintį įvardindama „skėtiniu terminu“, savyje talpinančiu skirtingus atminties formatus: šeimos atmintį, interaktyvią grupių atmintį bei individualią, socialinę, politinę ir kultūrinę atmintis.¹⁹ Jei pirmosios keturios yra įkūnytos atminties formos, tai politinei ir kultūrinei atmintims reikalingas tarpininkavimas - t.y., joms reikalingi išoriniai simboliai ir materialios reprezentacijos. Šios atminties formos veikia „iš viršaus“ – jos yra homogenizuotos ir institucionalizuotos, skirtos veikti ilgalaikėje perspektyvoje.²⁰ Institucijos ir didesnės socialinės grupės kuria savo atmintį per atminimo ženklus ir praktikas, drauge su šia atmintimi yra konstruojama tokių grupių tapatybė; taigi, politinė atmintis yra medijuota – ji egzistuoja tik per materialius simbolius. A. Assmann teigia, jog visuomenės kultūrinė atmintis formuojama per institucijas: muziejus, archyvus, švietimo įstaigas, paminklus ir memorialus (o taip pat ir jau anksčiau minėtus ritualus, šventes, ceremonijas).²¹ Pasak autorės, per pastaruosius kelis dešimtmečius praeities suvokimas pasikeitė: ji nebėra suprantama kaip nekintamas dalykas, kyla naujos praeities konstrukcijos, keičiančios politikos ir istorijos sampratą; praeitis tapo svarbiu resursu galios ir tapatybės politikai.

Tame, ką A. Assmann apibūdina kaip postmoderniąją atminties ir istorijos santykio stadiją, atmintis ir istorija nebėra suvokiama kaip dvi skirtybės – priešingai, jos laikytinos viena kitą papildančiomis sąvokomis. A. Assmann pastarieji tyrinėjimai, pačios autorės žodžiais, yra siekis ne pateikti daugiau abstrakčių teorinių konstrukcijų, bet empiriškai tirti, kaip atsiminimai generuojami individų ir grupių lygyje, kaip juos keičia medijos ir kaip jie yra retrospektyviai rekonstruojami pagal dabartyje vyraujančias normas bei vizijas.²² Nuoseklesnė atskirų atminties formų analizė šiuo atveju leidžia aiškiau suvokti asmenų ir grupių atminties formavimo mechanizmus bei strategijas ir tai, kaip jie perduodami bei transformuojami nenutrūkstamo atstatymo procesuose.

¹⁸ Assmann, J., Czaplicka J. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique* No. 65, Cultural History/Cultural Studies (Spring - Summer, 1995), p. 130 < <https://www.jstor.org/stable/488538> > [žiūrėta 2020-03-11]

¹⁹ Aleida Assmann, *Memory, Individual and Collective*. The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis, Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 21

²⁰ Aleida Assmann, *Transformations between History and Memory*. Social Research Vol. 75, No. 1, *Collective Memory and Collective Identity*, The John Hopkins University Press, 2008, p. 56

²¹ Aleida Assmann, *Memory, Individual and Collective*. The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis, Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 216

²² Ten pat, p. 223

2.2. Atminties vietos

Tyrinėjant tam tikrų atminties kultūrų reprezentacijas ir įamžinimą viešosiose erdvėse itin reikšminga yra atminties vietų (*lieux de memoire*) sąvoka²³, kurią devintajame dešimtmetyje istorikas Pierre Nora įvedė į akademinį lauką. Atminties vietos čia įvardinamos kaip kultūriniai simboliai, telkiantys kolektyvinės atminties vaizdinius, kurie kyla iš atminties ir istorijos faktorių santykio. Atminties vietos P. Nora teorijoje nėra suvokiamos kaip konkrečios geografinės lokacijos, apibrėžtos erdvės – archyvas, biblioteka, muziejus, kuriuose kaupiami istoriniai reliktai, paminklai bei memorialai taip pat telpa šio termino rėmuose. Prie atminties vietų pagal P. Nora koncepciją priskirtinos šiam tyrimui aktualios materialios atminties reprezentacijos: muziejai, memorialai, atminimo lentos ir paminklai. Pasak P. Nora, atminties vietų atsiradimui prielaidą sudaro tai, jog savaiminė kultūrinė atmintis neegzistuoja - turime sąmoningai kurti archyvus, rengti šventes ir minėti sukaktis; „be atminimo budrumo, istorija netrukus jas (atminties vietas – A.V.) sunaikins“.²⁴ Tai implikuoja atminties vietų dirbtinumą – jos nesikuria spontaniškai, o yra sukuriamos tam, kad kurtų komunikacinius saitus atminties bendruomenėse. Autorius supriešina „tradicinę“ – neorganizuotą – atmintį ir išskirtinai organizuotą, aktyviai kuriamą moderniąją atmintį. Šiuolaikinę atmintį autorius traktuoja kaip archyvinę, besiremiančią materialumu²⁵; anot jo, jokia kita visuomenė taip sąmoningai ir gausiai nekūrė archyvų, kaip tai daroma moderniaisiais laikais. Masinį modernių visuomenių atsigrėžimą į atmintį P. Nora interpretuoja kaip istorijos akceleracijos pasekmę – pasikeitus laiko suvokimui, atmintis tampa savotiška pareiga, ji sureikšminama tam, kad kompensuotų praradimo jausmą.²⁶

2.3. Atmintis kaip politinis konstruktas

Straipsnyje „Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos“ (2007) Rasa Čepaitienė pabrėžia, jog „kultūrinės atminties ženklai, ritualai ir vietos įkūnija sąmoningą galią turinčios visuomenės dalies – politinio ir ekonominio elito – pasirinkimą, ką iš viso praeities įvykių bei asmenybių lobyno atrinkti, įprasminti, minėti“.²⁷ Būtent šį procesą R. Čepaitienė apibūdina sąvoka *atminties politika* ir pabrėžia jos esminę problemą – ką pasirinkti iš viso praeities įvykių masyvo ir ką įtraukti į kolektyvinę atmintį? A. Assmann pabrėžia „atminties aktyvizmo“, kuriam priskiria

²³ Pierre Nora, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. Representations, No. 26, p. 7
<<https://www.jstor.org/stable/2928520>> [žiūrėta 2020 03 16]

²⁴ Ten pat, p. 12

²⁵ Ten pat, p. 13

²⁶ Ten pat;

²⁷ Rasa Čepaitienė, *Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos*. Lituanistica T. 53 Nr. 4(72), Vilnius : Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2007, p. 38

politinį lobizmą ir ekonominę paramą, reikšmę formuojant ilgalaikę istorinės traumos atmintį, ir Holokausto atminties įamžinimą pateikia kaip vieningo tam tikros socialinės grupės darbo bei siekio rezultata, kuriam priešingais atvejais įvardina armėnų, ukrainiečių ar romų tautybės žmonių genocido įamžinimą, tiksliau, jo trūkumą, ir tokių atminčių nuolatinį konkuravimą prieš dominuojančiąją atmintį.²⁸

Tam, kad būtų galima suvokti Lietuvos atminties lauke egzistuojančią skirtingų atminimo kultūrų dinamiką bei tai, kokie procesai lemia vienos ar kitos (šio tyrimo atveju – Holokausto ar sovietinių represijų) atminties dominavimą tam tikroje situacijoje, reikalaujančioje nevienareikšmiško vertinimo, svarbus politinis kolektyvinės atminties formavimo aspektas, A. Assmann įvardintas atminties aktyvistais (*memory activists*); jis kiek vėliau ypač ryškiai ir sistemiškai išartikuliuotas Michael Bernhard ir Jan Kubik darbe „Twenty Years After Communism: The Politics of Memory And Commemoration“ (2014), kuriame plėtojama atminties veikėjų (*mnemonic actors*) sąvoka.²⁹ Atminties veikėjai suvoktini kaip asmenys ir politinės jėgos, formuojantys tam tikras praeities interpretacijas bei diskursus; prie tokių atminties veikėjų priskirtini tėvai, mokytojai, istorikai, menininkai, žurnalistai, intelektualai ir kt. vienokių ar kitokių atminties naratyvų įteisinimu suinteresuoti asmenys ar jų grupės.³⁰ Autoriai formuoja atminties veikėjų tipologiją, skirdami keturis skirtingus jų tipus pagal elgesį, kurių sąveikavimo tarpusavyje būdas apsprendžia skirtingus atminties režimus (*mnemonic regimes*): tai – atminties kariai (*mnemonic warriors*), atminties pliuralistai (*mnemonic pluralists*), atminties neigėjai (*mnemonic abnegators*) ir atminties futuristai (*mnemonic prospectives*).³¹ Tai, kaip atminties veikėjai pasirenka vieną ar kitą iš šių pozicijų, priklauso nuo jų pasirenkamos strategijos – pozicinės (politinės) arba semiotinės (kultūrinės). Pirmoji strategija yra tiesiogiai susijusi su politiniais atminties veikėjų siekiais – pavyzdžiui, ar pasirinkdami vienokią ar kitokią poziciją jie pelnys didesnio elektorato palankumą; tuo tarpu antroji strategija leidžia svarstyti apie kultūrinį pasirinkimo poveikį, pavyzdžiui, kokią reikšmę ir kokias pasekmes tai turės esamam atminties naratyvui.

- *Atminties kariai* – atminties veikėjai, brėžiantys ryškią skirtį tarp savęs ir tų, kurie palaiko „neteisingas“ istorinių įvykių interpretacijos versijas bei tikintys, jog egzistuoja viena istorinė tiesa, kurią reikalinga pasiekti, įrodyti ir išlaikyti kaip socialinio bei politinio gyvenimo pagrindą.

²⁸ Aleida Assmann, *Memory, Individual and Collective*. The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis, Oxford University Press, New York, 2008, p. 218

²⁹ Michael Bernhard, Jan Kubik, *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory And Commemoration*. Oxford University Press, New York, 2014, p. 8

³⁰ Ten pat, p. 9

³¹ Michael Bernhard, Jan Kubik, *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory And Commemoration*. Oxford University Press, New York, 2014, p. 13

- *Atminties pliuralistai* – atminties veikėjai, pripažįstantys galimą skirtingų atminties kultūrų koegzistavimą toje pačioje visuomenėje ir tai, jog kiekviena atminties bendruomenė turi teisę į savąją praeities interpretaciją. Pliuralistų siekis – sukurti tokį atminties lauką, kuriame galėtų išsitemkti konkuruojantys naratyvai ir būtų sudarytos sąlygos dialogui.
- *Atminties neigėjai* – veikėjai, vengiantys dalyvavimo atminties politikoje. Tokie veikėjai atsiranda, jei valstybėje vyrauja viena unifikuota ir aiški istorinės praeities interpretacija, arba politiniam veikėjui sąmoningai pasirinkus nedalyvauti atminties politikos kūrime nepriklausomai nuo to, kaip elgiasi kiti aplink esantys veikėjai.
- *Atminties futuristai* – itin retai praktikoje sutinkamas atminties veikėjų tipas, tikintis, jog praeitis jau yra išsiaiškinta ir derėtų koncentruotis tik į mąstymą apie ateitį. Šiuo atveju veikėjai praeitimi naudojami tik kaip pavyzdžiu išryškinti kitų padarytas politines klaidas ar pažymėti istorinę rezistenciją prieš „neteisybę“.

Atminties veikėjų sąveikavimas tarpusavyje formuoja atminties režimus - kultūrinės praktikos, siejamas su tam tikru istorinės praeities įvykiu.³² Kiekvienos valstybės ir visuomenės atminties lauke esama daugybė atminties režimų, sudarančių tris pagrindines autorių išskirtas kategorijas:

- Suskaldytos (*fractured*) atminties režimas susidaro tuomet, kai tam debatuose tam tikru atminties klausimu pradeda veikti atminties karys(-iai) ir iškyla priešprieša tarp skirtingų atminties naratyvų.
- Atminties tiltų (*pillarized*) režimas vyrauja tuomet, kai atminties veikėjai turi skirtingas praeities įvykio interpretacijas, tačiau jas priima tolerantiškai ir nevyksta jokie debatai ar konfrontacijos dėl vieno ar kito atminties klausimo.
- Unifikuotos (*unified*) atminties režimai susiformuoja tokiu atveju, kai valstybėje dominuoja viena visuotinai priimta istorinės praeities įvykio(-ų) interpretacija.

M. Bernhardo ir J. Kubiko sudarytame leidinyje „Twenty Years After Communism: The Politics of Memory And Commemoration“ taip pat publikuota Dainos S. Eglitis ir Lauros Ardavos studija „Remembering The Revolution. Contested Pasts in The Baltic Countries“, kurios pagrindą sudaro anksčiau aptarta atminties režimų teorija. Studijos autorės skiria dėmesį 1989-1991 m. įvykiams Latvijoje, Estijoje ir Lietuvoje bei skirtingiems juos supantiems naratyvams, savo išvadose pabrėždamos, jog „pamatinis Baltijos valstybių istorinių naratyvų sluoksnis yra giliai susiskaldęs“.³³ Atsižvelgiant į tai, jog tokių istorinės praeities įvykių, kaip šiame darbe aptariamas Holokaustas bei

³² Michael Bernhard, Jan Kubik, *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory And Commemoration*. Oxford University Press, New York, 2014, p. 15

³³ Michael Bernhard, Jan Kubik, *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory And Commemoration*. Oxford University Press, New York, 2014, p. 142

Lietuvoje sovietų valdžios struktūrų vykdytos represijos, vertinimas išlieka nevienareikšmiškas ir šiomis dienomis, o politiniame bei visuomeniniame lauke matoma nemažai atminties karių, nesunku pastebėti, jog šie įvykiai taip pat atsiduria suskaldytos atminties režimuose.

3. Posovietinių valstybių atminties iššūkiai

3.1. Atminties karai tarptautiniame kontekste

Pradedant kalbėti apie atminties kultūrų įtampas, vyraujančias Lietuvoje, reikalinga įvertinti ir bendrą regiono bei tarptautinį kontekstą. Publikacijoje „Memory Wars in ‘New Europe’“ Dan Stone pastebi, jog Europoje vyraujantys atminties karai fokusuojasi į Antrojo pasaulinio karo įvykius, tuo tarpu už Europos ribų viešajame diskurse dažniau sutinkami atminties reiškiniai, susiję su įvykiais, nutikusiais po karo, pavyzdžiui, Apartheidu, antikolonialistinių judėjimų numalšinimu ar tautinėmis traumomis, tokiais kaip „pradanginti vaikai“ Argentinoje ar vadinamoji pavogtoji karta Australijoje.³⁴ Visgi, kalbėdami apie šiuolaikinės Europos atminties pamatus, akademikai vieningai sutinka, jog juos sudėjo būtent Antrojo pasaulinio karo įvykiai. Bene ryškiausiai Europoje skirtingų institucionalizuotos atminties kultūrų sandūra ir jos sprendimas išryškėjo po Berlyno sienos griūties, kuomet Vakarų ir Rytų Vokietijos atminties vietos, praktikos ir jų simbolinės reikšmės, atstovavusios visiškai skirtingus atminties naratyvus, turėjo būti reorganizuotos į vieningą, nuoseklų vienos valstybės atminties naratyvą. Istorinę atmintį tyrinėjantis Izraelio akademikas Maoz Azaryahu, gilindamasis į Buchenvaldo koncentracijos stovyklą kaip į „perorientuotą“ atminties atvejį, pabrėžia, jog komplikauta, daugialypė Buchenvaldo istorija, kurioje susidūrė dvi atminties paradigmos – Rytų Vokietijos, aukštinusi komunistinius herojus ir kankinius, bei Vakarų Vokietijos, akcentavusi nusikaltėlių ir aukų dichotomiją, – lėmė sudėtingą ir kontraversišką procesą, kurio metu šie skirtingi vieną atminties vietą supantys naratyvai turėjo būti pakeisti nauju, bylojančiu suvienytos Vokietijos atmintį.³⁵ Anot autoriaus, atminties lauko rekonstravimas radikalių politinio režimo pokyčių laikotarpiu yra „revoliucijos ritualas“, tvirtinantis, kad įvyko esminis ideologinis perorientavimas visuomenės lygmeniu. Rytų Vokietijos integracija buvo ne tik politinio režimo pabaiga, bet ir politinio gyvenimo demokratizacija; šis aspektas taip pat turėjo įtakos Rytų Vokietijos memorialų „perorientavimui“, kai priimant sprendimus reikėjo atsižvelgti į visuomenės požiūrį ir spaudimo grupių nuomones. Siekdama išspręsti Buchenvaldo istorijos ir palikimo prasmės krizę, valstybė įpareigojo akademinus istorikus perrašyti Buchenvaldo istoriją ir atitinkamai rekonstruoti

³⁴ Dan Stone, *Memory Wars in ‘New Europe’*. The Oxford Handbook of Postwar European History, Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 727

³⁵ Maoz Azaryahu, *RePlacing Memory: The Reorientation of Buchenwald*, Cultural Geographies Vol. 10 No. 1, 2003, p. 2 < <https://www.jstor.org/stable/44286979> > [žiūrėta 2020-03-30]

memorialo vietą – taigi, „perorientuota“ memorialinė vieta reprezentavo tai, ką autorius įvardina kaip valstybės remiamą užsąskytą atmintį (*commissioned memory*).³⁶ Vokietijos susivienijimo kontekste tai buvo suprantama teigiamai, kaip priešingybė ideologiškai manipuluotai atminčiai, kuri buvo įtvirtinta Rytų Vokietijos Buchenvaldo versijoje.

Kiek kitokią situaciją sutinkame kalbėdami apie kitų posovietinių valstybių, pavyzdžiui, Baltijos šalių atminčiai tenkančius iššūkius. Maria Mälksoo publikacijoje „The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe“ akcentuoja tai, kad 2004-aisiais Europos Sąjungai pasipildžius valstybėmis-narėmis iš Rytų Europos, ES atmintis apie Antrąjį pasaulinį karą bei jo pasekmes sulaukė iššūkio – naujosios narės (konkrečiai straipsnyje minimos Baltijos šalys bei Lenkija) taip pat pareiškė valią, kad jų karo atmintis būtų įtraukta į visuotinę europietiškąją karo atmintį.³⁷ Autorė taip pat akcentuoja, jog šios valstybės pradėjo reikšti teisę į atmintį (*right to memory*), aktyviai besilaisvindamos iš Sovietų sąjungos primestų Antrojo pasaulinio karo interpretacijų; siekis integruoti savo atmintį į Europos atmintį tapo viena svarbiausių Lenkijos ir Baltijos šalių užsienio politikos misijų įstojus į ES.³⁸

Baltijos šalyse materialių atminties reprezentacijų ir įpaminklinimo klausimai daugiausiai kontraversijos sukėlė tūkstantmečio pradžioje, kuomet skirtingus atminties naratyvus reprezentuojantys paminklai tapo netgi smurtinių susirėmimų priežastimi. Šie įvykiai iliustruoja ypatingai aštrią skirtingų atminties kultūrų priešpriešą, sulaukusią ir didelio tarptautinės bendruomenės dėmesio. Lihulos mieste 2004 metais karo veteranų iniciatyva pastatytas paminklas estams, kovojusiems Rytų fronte prieš SSRS karius, kuris vaizdavo SS uniformą vilkintį kareivį, sulaukė pasmerkimo ne tik iš Rusijos, bet ir iš Europos Sąjungos valstybių bei žydų bendruomenės.³⁹ Dėl kilusio ažiotažo paminklas buvo pašalintas, tačiau sukūrė terpę disputams dėl kitų paminklų, įamžinančių su totalitaristiniais režimais susijusius įvykius ar asmenybes. Didžiausiame dėmesio centre atsidūrė „Bronzinis karys“ – sostinės Talino centre stovintis paminklas sovietų kariams, žuvusiems 1944-aisiais užimant miestą. Stuart Burch ir David J. Smith straipsnyje „Empty Spaces and the Value of Symbols: Estonia's 'War of Monuments' from Another Angle“ pabrėžia, jog estų tautybės žmonėms sovietų atėjimas, įamžintas šio paminklo, turėjo simbolinę prasidėjusios žiaurios okupacijos reikšmę, tačiau didžiulį Talino populiacijos procentą sudarančiai rusų tautinei mažumai šis paminklas, tam tikras sovietų pergalės Antrajame pasauliniame kare simbolis, buvo suvokiamas

³⁶ Maoz Azaryahu, *RePlacing Memory: The Reorientation of Buchenwald*, Cultural Geographies Vol. 10 No. 1, 2003, p. 16 <<https://www.jstor.org/stable/44286979>> [žiūrėta 2020-03-30]

³⁷ Maria Mälksoo, *The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe*, 2009, p. 654 <<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1354066109345049>> [žiūrėta 2020-03-20]

³⁸ Maria Mälksoo, *The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe*, 2009, p. 654 <<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1354066109345049>> [žiūrėta 2020-03-20]

³⁹ Stuart Burch, David J. Smith, *Empty Spaces and the Value of Symbols: Estonia's 'War of Monuments' from Another Angle* <http://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/15577/1/196192_196%20Burch%20PostPrint.pdf> [žiūrėta 2020-03-30]

kaip tapatybės dalis, tapdavo gegužės 9-osios minėjimų vieta.⁴⁰ Iki paminklo perkėlimo iš sostinės centro 2007 m. pavasarį jis bei keletas kitų sovietų karo paminklų buvo išniekinti, prie paminklo ne kartą kilo neramumai, kol galiausiai politinė valia jis buvo iškeltas į nuo miesto centro nutolusias kapines – tai sukėlė dar vienas didelio masto riaušės Taline. Autoriai akcentuoja, jog viešosiose vietose esantys paminklai Baltijos šalyse ir kitur gali tapti katalizatoriais, iššaukiančiais tiek oficialius, tiek nesankcionuotus kolektyvinio identiteto raiškos būdus.⁴¹

Sovietmečio atminties dominavimą bei šios atminties paradigmos rėmuose kylančius susidūrimus pabrėžia ir A. Assmann straipsnyje „Europe's Divided Memory“, kuriame autorė taip pat atkreipia dėmesį į konfliktišką dviejų pagrindinių Europos kultūrinės atminties krypčių prigimtį. Anot mokslininkės, šiomis dienomis sutinkama, jog Holokaustas – steigiamasis Europos mitas, o būtent Europos žydų genocidas, pradėtas nacistinės Vokietijos, taip pat išplito ir buvo vykdomas beveik visose Europos šalyse.⁴² Autorė pabrėžia, jog subyrėjus Sovietų sąjungai ir atsivėrus įvairiems archyvams išsiplėtė Holokausto atminties apimtis ir sudėtingumas; šie įvykiai taip pat sukėlė išbandymų kai kurių valstybių savivokai. Papildant šią autorės mintį, galima teigti, jog nemažai valstybių buvo priverstos save suvokti ir kaip kolaborantus. A. Assmann taip pat teigia, jog dalis buvusių Sovietų sąjungos narių visgi pasirinko savo tautiniuose naratyvuose koncentruotis į okupacijos, kentėjimo patirtis, o tai sustiprino šių šalių atstumą nuo dominuojančio europietiškojo identiteto, paremto Holokausto atmintimi; autorė pabrėžia, jog po buvusių Sovietų sąjungos narių nepriklausomybės atgavimo šalia Holokausto atminties Europoje atsiradusi sovietinių represijų atmintis nebuvo lengvai priimama Vakaruose, nes buvo matoma kaip konkuruojanti su Holokausto atmintimi, be to, lyginti šias dvi skirtingas atmintis iki dabar suvokiama kaip tabu.⁴³

3.2. Heterogeniška Lietuvos atmintis

Anot Irenos Šutinienės, „Nepriklausomybės atkūrimas atnešė ir draustos bei manipuliotos socialinės atminties atgavimą, ir naujus pamiršimus“.⁴⁴ Autorė atkreipia dėmesį, jog nebelikus tokio vienijančio tikslo kaip valstybės atkūrimas, tautiniai tapatumai heterogenizuoja – svarbą įgauna ir kitų tautinių grupių tapatumai bei istorijos.⁴⁵ Galima teigti, jog šioje vietoje sudaromos prielaidos

⁴⁰ Stuart Burch, David J. Smith, *Empty Spaces and the Value of Symbols: Estonia's 'War of Monuments' from Another Angle* <http://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/15577/1/196192_196%20Burch%20PostPrint.pdf> [žiūrėta 2020-03-30]

⁴¹ Ten pat;

⁴² Aleida Assmann, *Europe's Divided Memory*. Memory and Theory in Eastern Europe, New York : Palgrave Macmillan, 2013, p. 29

⁴³ Aleida Assmann, *Europe's Divided Memory*. Memory and Theory in Eastern Europe, New York : Palgrave Macmillan, 2013, p. 29

⁴⁴ Irena Šutinienė, *Ivadas*. Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys, Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 8

⁴⁵ Ten pat;

galimam atminčių konfliktui: traumuojančių įvykių, tokių kaip represijos prieš tam tikras etnines grupes ar Holokausto, atmintis, atsidūrusi įprastų visuomenės tapatumų kontekste, skatina kritišką praeities ir dabarties permąstymą bei gali suardyti nusistovėjusią sociokultūrinę tvarką.

Daiva Citvarienė, nagrinėdama ideologinius viešojo diskurso konstruktus ir atminties politiką posovietinėje Lietuvoje, taip pat pabrėžė, jog „viešasis posovietinės Lietuvos diskursas išsiskyrė itin aktyvia konkuruojančių ideologinių nuostatų bei vertybių kova, kurių paplitimas ir išlikimas priklausė nuo daugelio „struktūrinių galimybių“: socialinių, kultūrinių, politinių, ekonominių sąlygų, institucinio konteksto ir t. t.“.⁴⁶ Anot autorės, dešimtajame dešimtmetyje buvo įtvirtinamos svarbiausios simbolinės konstrukcijos ir kartu formuluojamos atminties politikos gairės: griaujami sovietinės sistemos stabai, atstatomi prieškario paminklai, skelbiami naujų monumentų konkursai. Sovietinių paminklų griovimas prisidėjo prie reikšmingų viešųjų erdvių semantinių pokyčių, simbolizavo režimo griūtį ir suteikė viešosios erdvės kūrimo, dalyvavimo istoriniuose procesuose pojūtį, taigi, skatino pilietinės visuomenės užuomazgas.⁴⁷ Vis dėlto atsisveikinimas su sovietine praeitimi iškėlė reikšmingus iššūkius priimant kitų Lietuvoje egzistuojančių atminties kultūrų naratyvus, kurie iki tol buvo nustumti į savotiškas atminties paraštes: istorikas Daniel Romanovsky atkreipia dėmesį⁴⁸, jog sovietinėje istoriografijoje žydai buvo tarsi „nežmonės“ (*un-persons*), oficialiame diskurse žydų Holokausto minėjimas buvo nepageidaujamas; nacistinės Vokietijos nusikaltimai buvo apibendrinami neišskiriant tautinio aspekto, todėl griuvus Sovietų sąjungai ir susidūrus su būtinybe į atminties lauką įtraukti iki šiol ne tokią didelę reikšmę turėjusius naratyvus buvo susidurta su problemomis.

Lietuvių istorikas Darius Staliūnas akcentuoja, jog bene didžiausias iššūkis šiuolaikinei Lietuvos istoriografijai ir – ypatingai – masinei istorinei savimonei yra Lietuvos žydų istorija: aktyvus kai kurių lietuvių vaidmuo vykdant Holokaustą tarsi sumenkina lietuviškojoje kolektyvinėje sąmonėje vyraujančią mitą, jog vieni lietuviai yra istorijos kankiniai.⁴⁹ Tai pabrėžia ir Rasa Čepaitienė, teigianti, jog atkūrus nepriklausomybę atsirado bent keletas interpretacijos perspektyvų, apsunkinusių tapatybės kūrimą: iki šiol yra aktualus klausimas, su kuo tapatintis – su aukomis (akcentuojant Molotovo-Ribbentropo sutartį ir ypač jos slaptuosius protokolus) ar su vykdytojais (ši perspektyva ypač išryškina lietuvių dalyvavimą Holokausto akcijose).⁵⁰ Esamuose tyrimuose Lietuvoje

⁴⁶ Daiva Citvarienė, *Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje*. Darbai ir dienos, Kaunas : Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008, p. 166

⁴⁷ Daiva Citvarienė, *Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje*. Darbai ir dienos, Kaunas : Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008, p. 192

⁴⁸ Daniel Romanovsky, *The Holocaust in the Eyes of Homo Sovieticus: A Survey Based on Northeastern Belorussia and Northwestern Russia*. Holocaust and Genocide Studies, 13 (3), Oxford University Press, 1999, p. 356

⁴⁹ Darius Staliūnas, *From Ethnocentric to Civic History: Changes in Contemporary Lithuanian Historical Studies*. Emerging Meso-Areas in the Former Socialist Countries: Histories Revived or Improvised, (ed. Kimitaka Matsuzato), Hokkaido, 2005, p. 327

⁵⁰ Rasa Čepaitienė, *Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos*. Lituanistica T. 53 Nr. 4(72), Vilnius : Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2007, p. 42

pastebimos vyraujančios atminties naratyvų tendencijos bene geriausiai atsiskleidžia M. Jakulytės-Vasil suformuluotoje mintyje: „Paminklų nacių ir sovietinių represijų aukoms konkurencija yra vykęs lietuvių istorinės atminties atspindys, akivaizdus savęs, kaip aukos supratimas, o Holokaustas disonuoja su šiuo supratimu“.⁵¹ Galima svarstyti, jog šios priežastys lemia ir tolimesnį vangų Holokausto aukų atminimo įamžinimą ar pasilikimą, kaip pastebėjo autorė,⁵² prie dar sovietmečiu sukurtų formuluočių paminklų epitafijose.

4. Tyrimo metodologija

Empirinis tyrimas sudarytas iš dviejų dalių: pirmoje jo dalyje siekiama kiekybiškai įvertinti materialias Holokausto ir sovietmečio represijų atminties vietas – memorialus, muziejus, paminklus, atminimo lentas (objektus, atliekančius asmens arba įvykio atminimo funkciją) – bei atlikti tipologinę analizę, kuri suteiktų galimybę interpretuoti minėtus materialius objektus, atsižvelgiant į jų pastatymo laikotarpį bei aplinkybes, simbolinę reikšmę. Antroje tyrimo dalyje atliekami pusiau struktūruoti giluminiai interviu su tikslinės atrankos būdu pasirinktais politikos bei visuomenės veikėjais, atitinkančiais M. Bernhardo ir J. Kubiko atminties veikėjų kriterijus bei glaudžiai susijusiais su kultūrinės atminties įamžinimu bei formavimu. Atlikus gautų duomenų analizę interpretuojama, kurios kultūrinės atminties naratyvas turi tendenciją dominuoti Vilniaus mieste.

Pirmojoje tyrimo dalyje kiekybiškai analizuojamos atminties vietos, skirtos įamžinti Holokausto ir sovietinių represijų atminimą. Sąvoka *Holokaustas* naudojama įvardinti masinį Europos žydų žudymą 1933–1945 m., vykdytą nacistinės Vokietijos ir jos šalininkų kitose šalyse, o *sovietinės represijos* – trėmimus, įkalinimus, kankinimus ir žudymus, vykdytus abiejų Sovietų sąjungos okupacijų 1940-1941 m. ir 1944-1990 m. metu. Tyrime taip pat vartojamos *paminklo* ir *memorialo* sąvokos, kur šiuo atveju paminklas suvokiamas kaip erdvinis-tūrinis materialus objektas, atliekantis asmenybės, įvykio ar reiškinių atminimo funkciją, o memorialas – paminklinis ansamblis, kurį sudaro paminklas(-ai) ir specialiai suformuota jo (jų) aplinka.

Antrojoje, kokybinėje tyrimo dalyje apžvelgiami formalūs atminties politikos kūrimo instrumentai – dokumentai ir programos, kuriais remiantis Vilniaus mieste reglamentuojama atminties vietų kūrimo tvarka, ir analizuojami pusiau struktūruoti ekspertiniai interviu su Vilniaus miesto atminties politikos kūrimo lauke veikiančiais asmenimis:

⁵¹ Milda Jakulytė-Vasil, *Lietuvos Holokausto paminklų istorija ir jų įtaka istorinei atminčiai*. Kultūros paminklai (17), Vilnius : Savastis, 2013, p. 141

⁵² Ten pat, p. 140

- Gintarė Jakubonienė – istorikė, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Memorialinio departamento direktorė;
- Audronis Imbrasas – politikas, Vilniaus miesto savivaldybės tarybos narys, buvęs Vilniaus miesto savivaldybės Istorinės atminties komisijos pirmininkas;
- Norbertas Černiauskas – istorikas, Vilniaus miesto savivaldybės Istorinės atminties komisijos narys;
- Arvydas Anušauskas – politikas, istorikas, Lietuvos Respublikos Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos narys;
- Darius Kuolys – kultūros istorijos tyrinėtojas, visuomenės veikėjas, politikas, buvęs Vilniaus miesto savivaldybės tarybos narys;
- Faina Kukliansky – Lietuvos žydų bendruomenės pirmininkė;
- Vidmantas Samys – Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių bendrijos pirmininkas (2014-2019 m.).

5. Holokausto ir sovietinių represijų atminties vietų Vilniaus mieste tyrimas

5.1. Kiekybinis tyrimas

5.1.1. Sovietinių represijų atminties vietos

5.1.1.1. Okupacijos periodo įvykiams ir asmenybėms skirtos atminties vietos

Rūta Trimonienė publikacijoje „Paminklai sovietinio genocido aukoms ir rezistencijos dalyviams atminti Lietuvoje (1941-1953, 1988-2009 m.)“ skiria tris paminklų sovietinio genocido aukoms etapus: 1941-1943 metais, 1944-1953 metais ir nuo 1988 metų iki dabar.⁵³ Šio darbo kontekste aktualus trečiasis etapas: R. Trimonienė pastebi, jog „naujus paminklus pirmiausiai statė iš sovietinių lagerių grįžę Lietuvos partizanai, žuvusių partizanų artimieji, miestų, rajonų ir miestelių Sąjūdžio grupių nariai. Apie 1992 m. į šį darbą įsitraukė ir valstybinės organizacijos: muziejai, 1990 m. įsteigta LR kultūros paveldo inspekcija, miestų ir rajonų paminklotvarkos tarnybos. <...> Pradėtos tvirtinti atminimo lentos ant pastatų, kuriuose buvo kalinami bei kankinami Lietuvos piliečiai, ir geležinkelio stočių, iš kurių buvo tremiami bei išvežami į lagerius Lietuvos gyventojai. Atminimo

⁵³ Rūta Trimonienė, *Paminklai sovietinio genocido aukoms ir rezistencijos dalyviams atminti Lietuvoje (1941-1953, 1988-2009 m.)*. Genocidas ir rezistencija 2(26), Vilnius : Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009, p. 182

lentomis pradėti žymėti ir kiti memorialiniai statiniai. 1993 m. įkurtas LGGRTC nuo 1995 m. pradėjo sistemingus memorialinių vietovių ir statinių įamžinimo bei įpaveldinimo darbus⁵⁴. Atminties vietų kontekste savo dydžiu bei funkcija išsiskiria dvi jų grupės – muziejai bei memorialai, ne tik įamžinantys atmintį, bet ir galintys atlikti platesnes edukacines, reprezentacines funkcijas, tampantys renginių ir minėjimų vyksmo vieta bei kultūrinio turizmo traukos centrais. Bene reikšmingiausia atminties vieta sostinėje, skirta sovietų represijų atminties įamžinimui - 1992 m. įsteigtas Okupacijų ir laisvės kovų muziejus (anksčiau – Genocido aukų muziejus). Muziejus įrengtas pastate, kuriame nuo 1940 m. veikė sovietinės represinės institucijos NKVD ir NKGB. 1997 m. muziejus reorganizuotas; jo steigėjo teisės perėmė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC).

Vienas pirmųjų nepriklausomoje Lietuvoje įkurtų sovietų represijų atminčiai skirtų memorialų – Naujosios Vilnios geležinkelio memorialas – pradėtas formuoti 1991 m. Tų metų birželio 14 dieną Naujosios Vilnios Centrinėje aikštėje, prie geležinkelio stoties, buvo atidengtas paminklas „Prarastoji karta“, įamžinantis stalinistines tremtis. Netoliese paminklo atminimo funkciją atlieka ir kitas – senas garvežys su vagonu. 2011 m. paminklas rekonstruotas, o 2013 m. Naujosios Vilnios geležinkelio stoties memoriale, virš traukinio fragmento, prie kurio kasmet vyksta Trėmimo minėjimo renginiai, įrengta plieno ir stiklo konstrukcija, kuri apsaugo traukinį nuo lietaus ir sniego.

⁵⁵ Dėl šiuos objektus jungiančios temos bei lokalaus išsidėstymo aplink Naujosios Vilnios geležinkelio stotį ir joje išdėstytus paminklus galima traktuoti kaip vientisą atminties vietą.

Dar vienas sovietų represijų aukoms skirtas memorialinis kompleksas 2002 m. įkurtas buvusio Tuskulėnų dvaro teritorijoje. LGGRTC reikšmingai prisidėjo įpaminklinant aukų kapavietę Tuskulėnų parko teritorijoje, kur 1994–1996 m. ir 2003 m. atlikus archeologinius ir antropologinius tyrimus buvo rasti 724 1944–1947 metais NKGB rūsiose kalintų ir nužudytų žmonių palaikai. Atlikus kapaviečių ir palaikų tyrimus, buvo suprojektuota koplyčia-kolumbariumas, į kurią 2004 m. perkelti Tuskulėnų dvaro teritorijoje rasti sovietinio teroro aukų palaikai. 2009 m. koplyčios-kolumbariumo kupole įrengta tapytojo monumentalisto Gitenio Umbraso skliautinė mozaika „Trejybė“, o pilkapio viršūnėje – karūnos pavidalo monumentas, sukurtas skulptoriaus Gedimino Karaliaus.

Pavadinimas	Įkūrimo data	Vieta	Struktūra	Steigėjas(-iai)	Autorius(-iai)
Naujosios Vilnios geležinkelio memorialas	1991 m.	Kojelavičiaus g. Prie Naujosios Vilnios geležinkelio stoties	- Paminklas „Prarastoji karta“ 1940–1941 m. ir 1944–1953 m. iš šios geležinkelio stoties masiškai	-	- Paminklo „Prarastoji karta“ aut. architektas Vidmantas Gylikis, architektai Valensas Jarmuševičius ir Mykolas Maročkinas.

⁵⁴ Rūta Trimonienė, *Paminklai sovietinio genocido aukoms ir rezistencijos dalyviams atminti Lietuvoje (1941-1953, 1988-2009 m.)*. Genocidas ir rezistencija 2(26), Vilnius : Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009, p. 183

⁵⁵ „Naujosios Vilnios geležinkelio memorialas“ <<http://www.vilniusgo.lt/2018/09/03/naujosios-vilnios-gelezinkelio-memorialas/>> [žiūrėta 2020-05-24]

			tremtų Lietuvos gyventojų atminimui (atidengtas 1991 m. birželio 14 d.) - Traukinys - paminklas tremtiniam Naujojoje Vilnioje. (atidengtas 1994 m. birželio 14 d.)		
Okupacijų ir laisvės kovų muziejus	1992 m.	Aukų g. 2	-	Isteigtas Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministro bei Politinių kalinių ir tremtinių sąjungos prezidento 1992 m. spalio 14 d. įsakymu; nuo 1997 m. steigėjas - LGGRTC	-
Tuskulėnų rimties parko memorialinis kompleksas	2002 m.	Žirmūnų g. 1F	- Koplyčia-kolumbariumas, sovietinio totalitarinio režimo aukų amžinojo poilsio vieta; - Tuskulėnų rimties parkas; - Tuskulėnų dvaro rūmai (rengiama ekspozicija) ir dvaro oficina (Konferencijų salėje eksponuojamos parodos); - Baltasis dvarelis (muziejinė ekspozicija „Tuskulėnų dvaro paslaptys“), - Šv. Teresės koplytėlė.	- LGGRTC, įgyvendindamas LR Vyriausybės 2002 m. birželio 19 d. Nr. 932 nutarimą ir šio nutarimo 2007 m. kovo 28 d. Nr. 322 naują redakciją, Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso pastatuose įsteigia muziejų-educacinį centrą.	Koplyčios-kolumbariumo aut. architektai Vytautas Edmundas Čekanauskas ir Algirdas Umbrasas, architektė restauratorė Lina Masliukienė. Tuskulėnų rimties parką sukūrė ir pastatus restauravo VĮ „Lietuvos paminklai“. Kupolo mozaika „Trejybė“ aut. tapytojas monumentalistas Gitenis Umbrasas. Pilkapio viršūnės-karūnos aut. skulptorius Gediminas Karalius.

Lentelė nr. 1 Memorialai sovietinių represijų atminčiai įamžinti Vilniaus mieste (sudaryta darbo autorės pagal Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro informaciją)

Paminklai sovietinių represijų aukoms Vilniaus mieste

Paminklas	Vieta	Data	Iniciatorius(-iai)	Autorius(-iai)
Paminklas generolui Jonui Žemaičiui	J. Žemaičio a. prie Krašto apsaugos ministerijos, Totorių g. 25/3	1992 m.	-	Skulptorius Gintautas Lukošaitis, architektas Mindaugas Mačiulis
Paminklas sovietinės okupacijos aukoms atminti	Gedimino pr. ir Aukų g. sankirta	1994 m.	Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga	-
Informacinė plokštė apie aikštėje numatomą įamžinti nežinomo partizano ir kovotojo dėl Lietuvos laisvės atminimą.	Lukiškių aikštė prie Gedimino pr.	1995 m.	Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga	-
Inskripcijos sovietinių represijų aukoms atminti	Lietuvos apeliacinio teismo cokolis, Gedimino pr. 40	2000 m.		Idėjos autorius Gitenis Umbrasas
Paminklas lietuvių tremtiniam Jakutijoje atminti	Skveras prie Genocido aukų muziejaus, Aukų g. 2A	2006 m.	Tremtinių brolija „Lapteviečiai“ kartu su Jakutijos lietuvių bendruomene „Gintaras“	Skulptorius Jonas Jagėla
Bareljefas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos prezidento pirmininko,	Generolo Jono Žemaičio karo akademija, Šilo g. 5	2009 m.	-	Aut. skulptoriai Liutauras Serapinas ir Mindaugas Būga.

generolo Jono Žemaičio-Vytauto atminimui				
Paminklas kunigui Broniui Laurinavičiui	B. Laurinavičiaus skveras, prie Kalvarijų ir Žalgirio g. sankirtos	2010 m.	-	Skulptorius: Antanas Kmieliauskas
Paminklinis akmuo 1991 m. rugpjūčio 21 d., pučo metu, šioje vietoje žuvusio Lietuvos savanorio Artūro Sakalausko atminimui.	A. Goštauto g.	-	-	-
Koplytstulpis-informacinis ženklas į disidentų Mindaugo Tamonio žuvimo vietą.	Pavilnio g.	-	-	-
Šv. Kazimiero skulptūra Lietuvos kankinių ir Nepriklausomybės atstatymo atminimui.	Pavilnio g. prie geležinkelio bėgių	-	-	-

Lentelė nr. 2 Paminklai sovietinių represijų atminčiai įamžinti Vilniaus mieste (sudaryta darbo autorės pagal J. Marciškauskaitės-Jurašienės knygą „Vilniaus skulptūrų kelias“, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro ir Vilniaus miesto savivaldybės informaciją)

Atminimo lentos sovietinių represijų aukoms Vilniaus mieste

Pavadinimas	Vieta	Data	Iniciatorius(-iai)	Autorius(-iai)
Atminimo lenta 1942–1944 m. šiame name veikusios pulkininko leitenanto, Lietuvių fronto (LF) viršininko Juozo Vitkaus suorganizuotos slaptos karinės (antinacinės-antisovietinės) organizacijos „Kęstutis“ atminimui.	Pamėnkalnio g. 24	1990 m.	Santa Monikos JAV lietuvių bendruomenė	-
Atminimo lenta 1945–1946 m. šiuose rūmuose dirbusio Jono Noreikos-Generolo Vėtros, sušaudyto 1947 m. vasario 26 d. ir buvusio užkasto Tuskulėnų dvaro teritorijoje Vilniuje, atminimui.	Žygimantų g. 1 / Vrublevskio g. 8.	1997 m.	-	-
Atminimo lenta Vaclovo Žadeikos, 1943 m. liepos 25 d. žuvusio Taišeto lageryje (Irkutsko sr.), atminimui.	A. Mickevičiaus g. 19 / Kęstučio g. 15	1997 m.	-	-
Atminimo lenta šiame pastate 1940-1941 m., 1944-1951 m. veikusiame SSRS NKGB (MGB) Lietuvos geležinkelio transporto skyriaus vidaus kalėjime kalintų, tardytų ir kankintų Lietuvos piliečių atminimui.	Mindaugo g. 7/2	2001 m.	Politinis kalinys J. Butrimas	-
Atminimo lenta šiuose Slušų rūmuose 1941-1944 m. veikusioje nacių, 1945-1949 m. – sovietų stovyklose kalintiems karo belaisviams, 1944-1945 m. veikusiame kalėjime Nr. 2, 1949-1956 m. – LSSR MVD persiuntimo kalėjime kalintiems pasipriešinimo okupacijai dalyviams ir politiniams kaliniams atminti.	T. Kosčiūškos g. 10	2005 m.	Politinis kalinys A. Seikalis	-

Atminimo lenta 1940–1949 m. šiame name gyvenusio politinio kalinio Levo Karsavino, 1952 m. liepos 12 d. žuvusio Abezės lageryje (Komijs), atminimui.	Didžioji g. 1/2	2005 m.	-	-
Memorialinės plokštės šiuose rūmuose XX a. okupacijos metu veikusiose nacių ir sovietų represinėse įstaigose kalintiems, tardytiems, kankintiems ir žudomiems Lietuvos piliečiams atminti ir šioje vietoje žuvusiam partizanui Petru Vizbarui-Vapsvai atminti.	Gedimino pr. 40	2009 m.	Pirmoji plokštė įrengta LGGRTC, antroji - P. Kemeklio-Piščiko rūpesčiu.	-
Atminimo lenta 1940–1941 m. ir 1944–1953 m. iš šios geležinkelio stoties masiškai tremtų Lietuvos gyventojų atminimui.	Geležinkelio g. 16. Vilniaus geležinkelio stoties pastatas.	2011 m.	Valstybinės minėjimo programos dalis	Skulptorius Jonas Jagėla.
Atminimo lenta 1940–1941 m. šiame name veikusios antisovietinio pasipriešinimo organizacijos „Lietuvių aktyvistų frontas“ (LAF) štabo ir jo narių atminimui.	Gedimino pr. 29	-	-	-
Atminimo lenta politinio kalinio Konstantino Stašio, 1942 m. žuvusio lageryje, atminimui.	A. Jakšto g. 7	-	-	-
Atminimo lenta politinio kalinio Johano Laidonerio, 1953 m. kovo 13 d. žuvusio Vladimiro kalėjime, atminimui.	M.K.Čiurlionio g. 23	-	-	-
Informacinė lenta 1975 m. lapkričio 5 d. netoli šios vietos, ant geležinkelio bėgių ruože Vilnius–Pavilnys, neaiškiomis aplinkybėmis žuvusio disidento Mindaugo Tamonio atminimui.	Pavilnio g. prie geležinkelio bėgių	-	-	-
Atminimo lenta šiame name gyvenusio Prano Žižmaro, suimto 1940 m. spalio 25 d. ir 1944 m. spalio 27 d. žuvusio Sevdvinlage (Archangelsko sr.), atminimui.	Turgelių g. 8	-	-	-
Atminimo lenta akademijos Architektūros fakulteto studento, partizanų majoro Juozo Lukšos-Daumanto, 1951 m. rugsėjo 4 d. žuvusio Kauno r. Pabartupio k., atminimui.	Maironio g. 6	-	-	-

Lentelė nr. 3 Atminimo lentos sovietinių represijų atminčiai įamžinti Vilniaus mieste (sudaryta darbo autorės pagal Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro ir Vilniaus miesto savivaldybės informaciją)

5.1.1.2. Atminties vietos 1991-ųjų sausio įvykiams pažymėti

Analizuojant Vilniaus mieste esančias atminties vietas, skirtas sovietų represijoms, pastebima, jog didelė jų dalis yra įkurta per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį, o toliau pastebima ryškus steigiamų šiai atminčiai dedikuotų vietų sumažėjimas. Visgi vertėtų pabrėžti, jog itin reikšmingą dalį iš šių atminties vietų sudaro to paties dešimtmečio kartinio įvykio – Sausio 13-osios – aukų atminimo įprasminimas. Amy Corning ir Howard Schuman knygoje „Generations and Collective Memory“ aprašomas 1993-iaisiais Lietuvoje atliktas tyrimas parodė, jog didelė respondentų dalis 1991-ųjų sausio įvykių svarbą Lietuvai pabrėžė dėl šių įvykių aukų, taip pat didelė reikšmė teikta individualiems išgyvenimams (šokui), tačiau be to Sausio 13-oji įvardinta kaip esminis įvykis, simbolizavęs Lietuvos siekį „laimėti laisvę bet kokia kaina“.⁵⁶ Šis pavyzdys iliustruoja, jog Sausio įvykiai turėjo didelę simbolinę reikšmę besikuriančiai nepriklausomos Lietuvos tapatybei, o greta to – ir formuojamai šio įvykio, kaip paskutinės aukų pareikalavusios sovietų represijos mūsų šalyje, atminčiai. Tame pačiame devintajame dešimtmetyje atidengta didžioji dalis Sausio 13-osios aukoms skirtų atminimo lentų, įamžinančių individualių asmenybių atminimą.

Paskirtis	Vieta	Įrengimo data	Atminimo lentos autorius
Atminimo lenta 1991 m. sausio 13 d. prie Vilniaus Televizijos bokšto žuvusio šios mokyklos studento Dariaus Gerbutavičiaus atminimui.	Laisvės pr. 53. VĮ Vilniaus 3-oji statybininkų mokykla	1996 m.	Aut. skulptorius Jonas Naruševičius, architektas Vytautas Zaranka.
Atminimo lenta 1991 m. sausio 13 d. prie Vilniaus Televizijos bokšto žuvusio šio universiteto studento Rolando Jankausko atminimui.	Jasinskio g. 15. Vilniaus kolegijos Elektronikos ir informatikos fakultetas	1997 m.	-
Atminimo lenta 1991 m. sausio 13 d. prie Vilniaus Televizijos bokšto žuvusio šio universiteto studento Virginijaus Druskio atminimui.	Jasinskio g. 15. Vilniaus kolegijos Elektronikos ir informatikos fakultetas	1997 m.	-
Atminimo lenta šiame name gyvenusio Rolando Jankausko, 1991 m. sausio 13 d. žuvusio prie Vilniaus Televizijos bokšto, atminimui.	Architektų g. 178	1998 m.	Vytauto Zarankos projektavimo studija
Atminimo lenta šiame name gyvenusios Loretos Asanavičiūtės, 1991 m. sausio 13 d. žuvusios prie Vilniaus Televizijos bokšto, atminimui.	L. Asanavičiūtės g. 4	1998 m.	-
Atminimo lenta Karoliniškių 47-osios vidurinės mokyklos absolventės Loretos Asanavičiūtės, 1991 m. sausio 13 d. žuvusios prie Vilniaus Televizijos bokšto, atminimui.	R. Jankausko g. 17. Vilniaus Spindulio pagrindinė mokykla	1998 m.	-
Atminimo lenta šiame name gyvenusio Dariaus Gerbutavičiaus, 1991 m. sausio 13 d. žuvusio prie Vilniaus Televizijos bokšto, atminimui.	A.P. Kavoliuko g. 32	1998 m.	Vytauto Zarankos projektavimo studija
Atminimo lenta šiame name gyvenusio Igno Šimulionio, 1991 m. sausio 13 d. žuvusio prie Vilniaus Televizijos bokšto, atminimui.	I. Šimulionio g. 10	1998 m.	-
Atminimo lenta šiame name gyvenusio Vido Maciulevičiaus, 1991 m. sausio 13 d. žuvusio prie	Architektų g. 15	1998 m.	Vytauto Zarankos projektavimo studija

56 Amy Corning, Howard Schuman, *Generations and Collective Memory*. Chicago : Chicago University Press, 2015, p. 113

Vilniaus Televizijos bokšto, atminimui.			
Atminimo lenta šiame name gyvenusio Vytauto Vaitkaus, 1991 m. sausio 13 d. žuvusio prie Vilniaus Televizijos bokšto, atminimui	Architektų g. 105	1998 m.	Vytauto Zarankos projektavimo studija
Atminimo lenta šiame name gyvenusio Virginijaus Druskio, 1991 m. sausio 13 d. žuvusio prie Vilniaus Televizijos bokšto, atminimui.	Architektų g. 109	1998 m.	Vytauto Zarankos projektavimo studija
Atminimo lenta šiame name gyvenusio Apolinaro Juozo Povilaičio, 1991 m. sausio 13 d. žuvusio prie Vilniaus Televizijos bokšto, atminimui	Architektų g. 115	1998 m.	Vytauto Zarankos projektavimo studija
Atminimo lenta 1991 m. Sausio 13-osios Lietuvos valstybės gynėjams.	Gedimino pr. 53. LR Seimas	2011 m.	-
Informacinė lenta apie 1991 m. sausio 13 d. Sovietų kariuomenės užgrobtą šiame pastate veikusį Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos komitetą.	S. Konarskio g. 49. Lietuvos radijas ir televizija	2011 m.	-
Informacinė lenta apie 1991 m. sausio 11 d. Sovietų kariuomenės užgrobtus pastate veikusius Spaudos rūmus ir jų atgavimą 1991 m. rugpjūčio 23 d.	Laisvės pr. 60. Spaudos rūmai	2011 m.	-
Atminimo lenta Vilniaus 34-osios vidurinės mokyklos absolvento Rolando Jankausko, 1991 m. sausio 13 d. žuvusio prie Vilniaus Televizijos bokšto, atminimui	Architektų g. 166. Sausio 13-osios vidurinė mokykla	-	-
Atminimo lenta Vilniaus 34-osios vidurinės mokyklos absolvento Rolando Jankausko, 1991 m. sausio 13 d. žuvusio prie Vilniaus Televizijos bokšto, atminimui.	Architektų g. 166. Sausio 13-osios vidurinė mokykla	-	-
Atminimo lenta 1991 m. sausio 13 d., ginant Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos komitetą, SSRS desantininkų sužeisto ir 1991 m. sausio 16 d. Vilniaus ligoninėje mirusio Alvydo Kanapinsko atminimui.	S. Konarskio g. 49. Lietuvos radijas ir televizija	-	-

Lentelė nr. 4 Atminimo lentos 1991 m. sausio įvykių aukoms Vilniaus mieste (sudaryta darbo autorės pagal Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro ir Vilniaus miesto savivaldybės informaciją)

Iš 18 atminimo lentų, skirtų įamžinti 1991-ųjų metų sausio įvykių aukų atmintį, 14 iš jų yra skirtos pažymėti Sausio 13-ąją žuvusių Lietuvos laisvės gynėjų gyvenamąsias vietas arba mokslo institucijas; dar viena atminimo lenta žuvusiajam Alvydui Kanapinskui įrengta ant Lietuvos radijo ir televizijos pastato, kur jis buvo mirtinai sužeistas SSRS desantininkų. Beveik visos šios atminimo lentos įrengtos 1998 metais. Dar dvi informacinės lentos ant Lietuvos radijo ir televizijos bei Spaudos rūmų pastatų skirtos įamžinti šių institucijų užgrobimą, o ant Lietuvos Respublikos Seimo pastato įrengta Sausio 13-osios Lietuvos valstybės gynėjams bendrai atminti skirta atminimo lenta. Atkreiptinas dėmesys, jog Sausio įvykių atminties įpaminklinimui skirta ir didžioji dalis sovietų represijas žyminčių memorialų.

Memorialo pavadinimas	Vieta	Įrengimo data	Struktūra	Autorius(-iai)
-----------------------	-------	---------------	-----------	----------------

Lietuvos laisvės gynėjų memorialas	Antakalnio kapinės	1993 m.	- Pieta	Skulptorius Stasys Kuzma, architektai Marius Šaliamoras ir Jūras Balkevičius
Memorialas Sausio 13-osios aukoms atminti	Gedimino pr. 53. LR Seimas	2008 m.	- Stiklinis pastatas, kuriame matyti po 1990 m. sausio 13 d. nakties įvykių paliktos barikados. - Švč. Mergelės koplyčia, kurioje eksponuojama po sausio 13 d. tragedijos žmonių sužeistos relikvijos: mediniai kryžiai, koplytstulpis, nuotraukos, piešiniai. - Patalpa, skirta parodoms, oficialiems susitikimams.	Aut. architektai Kęstutis Kisieličius ir Jurgis Dagelis, konstruktoriai Alfonsas Vaškevičius, Ernestas Lukoševičius, Gintaras Matkevičius. Švč. M. Marijos atvaizdas-skaidri šilkografija ant stiklo. Autorė dailininkė Violeta Gaidamavičiūtė-Kisielienė
Memorialas žuvusių laisvės gynėjų atminimui	S. Konarskio g. 49	2017 m.	- Granitinis obeliskas-varpinė	Skulptorius Romualdas Kvintas
Memorialas Sausio 13-osios aukoms atminti	Sausio 13-osios g. 10	-	- Paminklas „Aukojimas“ (Sausio 13-osios aukoms atminti) - Paminklas prie bokšto su iškaltais žuvusiųjų vardais	Paminklo „Aukojimas“ skulptorius Darius Bražiūnas, architektas Artūras Asauskas

Lentelė nr. 5 Memorialai 1991 m. sausio įvykių aukoms Vilniaus mieste (sudaryta darbo autorės pagal Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro ir Vilniaus miesto savivaldybės informaciją)

5.1.2. Holokausto atminties vietos

Vilniaus mieste Holokausto atminties įamžinimas turi gerokai ilgesnę istoriją, nei sovietų represijų – Lietuvai būnant Sovietų sąjungos sudėtyje nacistinių nusikaltimų aukoms buvo statomi paminklai, tačiau jų simbolinė reikšmė gana prieštaringa, nes sovietiniame ideologiniame naratyve žudynių aukos dažniausiai būdavo generalizuojamos kaip tarybiniai piliečiai, o ne atskiros, savitos tautinės grupės. Paminklai Holokausto aukoms Lietuvoje pradėti statyti iš karto po Antrojo pasaulinio karo pabaigos. M. Jakulytė-Vasil pastebi, jog įprastai „paminklai buvo statomi pačių žydų surinktomis asmeninėmis lėšomis, dažnai įrašai buvo daromi jidiš, lietuvių ar/ir rusų kalbomis. Taip pat buvo atvejų, kai paminklus statė ir vietos valdžios organai. Pirmasis paminklas, pastatytas išgyvenusiųjų pastangomis, buvo Paneriuose“.⁵⁷ Zigmas Vitkus pažymi, jog 1988 m. viešai prabilta apie tai, kad didžiąją aukų Paneriuose dalį sudarė Vilniaus žydai, o kitais metais Paneriuose atsirado pirmasis tai žymintis atminimo ženklas; per keletą metų žydų, lenkų ir lietuvių atsiminimų bendruomenių pastangomis, palaikant atsikuriančiai nepriklausomos Lietuvos valdžiai, atsiskleidė šios vietos istorijos daugiasluoksniškumas, per keturiolika metų memoriale atsirado aštuoni

⁵⁷ Milda Jakulytė-Vasil, *Lietuvos Holokausto paminklų istorija ir jų įtaka istorinei atminčiai*. Kultūros paminklai (17), Vilnius : Savastis, 2013, p. 134

paminklai.⁵⁸ Atkreiptinas dėmesys, jog visi per šį laikotarpį pastatyti paminklai įkurti Lietuvos žydų bendruomenės ir/arba pavienių asmenų iniciatyva. Panerių memoriale nuo sovietmečio išlikusios paminklų epitafijos taip pat išryškina anksčiau minėtame M. Jakulytės-Vasil tyrime iškeliamą problemą, būdingą Holokausto atminties vietoms, iš sovietmečio išlikusioms iki šių dienų: beveik visuose paminkluose, stovinčiuose žudynių vietose, pateikiami tipiniai įrašai, kurių standartas susiformavo dar sovietiniais laikais; tyrėja pabrėžia, jog „epitafijos yra svarbus elementas, kuris turėtų padėti žmonėms suvokti istorinį įvykį. Tai viena būtiniausių sąlygų, kad bet kuri Holokausto atminimo vieta išliktų tikrąja atminimo vieta. Pasikeitus politiniam režimui, t. y. atgavus Lietuvai nepriklausomybę, reikėjo pakeisti įrašus, nes sovietiniai įrašai neminėjo, kad „fašizmo aukos“ buvo būtent žydai“.⁵⁹

Plačiausia prasme žydų Holokausto atminties įamžinimo funkciją Vilniaus mieste atlieka Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejaus padaliniai. Muziejus buvo įkurtas vos Lietuvai atgavus nepriklausomybę 1990 metais, jis įsteigtas Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos. Muziejui priklauso keletas padalinių: Tolerancijos centras, Panerių memorialinis muziejus, Druskininkų Žako Lipšico žydų muziejus, Istorinės ekspozicijos ir Holokausto ekspozicija. Panerių memorialinis muziejus ir Holokausto ekspozicija – vieninteliai muziejaus padaliniai, konkrečiai dedikuoti Holokausto Lietuvoje temai; šalia to Okupacijos ir laisvės kovų muziejuje vienoje iš kamerų 2011 m. įkurta ekspozicija Holokaustui Vilniaus krašte paminėti. Vis dėlto galima pastebėti, jog egzistuojančios Holokausto ekspozicijos nėra tokios išsamios bei atliepiančios aktualius Holokausto Lietuvoje diskursus, kaip, pavyzdžiui, Okupacijos ir laisvės kovų muziejus, dedikuotas kitai šiame darbe aptariamai sovietinių represijų atminčiai. 2009-aisiais atnaujinta miesto periferijoje esančio Panerių memorialinio muziejaus ekspozicija, be kita ko, yra sunkiau pasiekiamą tiek miesto gyventojams, tiek pagrindiniams tokio pobūdžio muziejų lankytojų srautams – lankytojams iš užsienio. Istorikas Norbertas Černiauskas akcentuoja, jog dėl Holokausto temos problematiškumo yra reikalingas Holokaustui Lietuvoje dedikuotas muziejus, konkreti erdvė; anot jo, „<...> Mes turim daug atskirų vietelių, bet tokios vienos akivaizdžios vietos nėra. <...> to negalima suplakti apskritai su Lietuvos žydų istorijos muziejumi, nes, man atrodo, kad didžiausia klaida yra kartais net ir pačių žydų bendruomenių ir Lietuvoj, kad visą žydų istoriją paverčiam ėjimu link Holokausto. <...> galvočiau apie tokį labai aiškų muziejų Holokausto Lietuvoje, nes vis tiek tai didžiausia, gal net apskritai, Lietuvos istorijoje tragedija, katastrofa, ir mes neturime tokio vientiso, konkretaus ne tai,

⁵⁸ „Pokalbis su istoriku Zigmu Vitkumi apie Panerių memorialą: Praeitis gali vienyti, jei prisimename vieni kitų aukas“ <<http://www.romuplatforma.lt/pokalbis-su-istoriku-zigmu-vitkumi-apie-paneriu-memoriala-praeitis-gali-vienyti-jei-prisimename-vieni-kitu-aukas/>> [žiūrėta 2020-05-21]

⁵⁹ Milda Jakulytė-Vasil, *Lietuvos Holokausto paminklų istorija ir jų įtaka istorinei atminčiai*. Kultūros paminklai (17), Vilnius : Savastis, 2013, p. 139

kad pasakojimo, bet erdvės, kur galima būtų apie tai sužinoti, permąstyti tuos visus probleminius taškus“.⁶⁰

Analizuojant Panerių memorialą pasirinkta išskirti paminklus, nes jie, skirti įamžinti Holokausto metu nukentėjusias skirtingas etnines grupes, kuria ne tik žydų Holokausto, bet ir bendrą Antrojo pasaulinio karo aukų atminties naratyvą – dėl ko Panerių memorialas vertintinas kaip šiuo atžvilgiu išskirtinė atminties vieta; be to, detalizuojant skirtingais laikotarpiais pastatytų paminklų iniciatorius atspindimos įpaminklinimo iniciatyvų siūlymo tendencijos, t.y., pastebima, kokie atminties veikėjai inicijuoja Holokausto atminties įpaminklinimą.

Pavadinimas	Data	Iniciatorius(-iai)	Autorius(-iai)
Obeliskas šioje masinių žudynių teritorijoje 1941–1944 m. nacių sušaudytų aukų atminimui.	1948 m., restauruotas 1997 m.	-	Architektė Živilė Mačionienė
Paminklinė kompozicija šioje masinių žudynių teritorijoje 1941–1944 m. nacių sušaudytų lenkų atminimui.	1989 m.	Lenkų visuomeninė organizacija	Architektas Jaunutis Makariūnas
Paminklas šioje masinių žudynių teritorijoje 1941–1944 m. nacių sušaudytų žydų atminimui	1991 m.	I. Epšteinas	Architektas Jaunutis Makariūnas
Paminklinis akmuo spaustuvinių E. Jagomasto ir jo šeimos nužudymo vietoje	1997 m.	-	Architektas Julius Masalskas, skulptorius Gintautas Šuminas
Paminklinis akmuo nacių priverstinio darbo stovyklų kalinių ir Vilniaus karo ligoninės gydytojų žydų atminimui	1999 m.	Rachilė Margolis	-
Paminklinis akmuo 1944 m. šioje vietoje žuvusių geltonąjį šainą turėjusių žydų atminimui	1999 m.	-	-
Paminklas 1941–1944 m. šioje vietoje nacių sušaudytų lenkų atminimui	2000 m.	Lenkų visuomeninė organizacija	-
Paminklas gydytojui Hilariui Feigusui	2000 m.	Rachilė Margolis	Skulptoriai: Juozas Baliuka, Adelė Burštein, architektas Julius Masalskas
Paminklas šioje vietoje 1944 m. gegužės 17-21 d. nacių sušaudytų 84 Lietuvos vietinės rinktinės karių savanorių atminimui	2004 m.	LVR Vilniaus klubas	Skulptorius Juozas Šlivinskas, architektas Algimantas Mikėnas
Paminklinė lenta vietinės rinktinės karių nužudymo vietoje	2004 m.	-	Architektas Julius Masalskas

Lentelė nr. 6 Paminklai Panerių memoriale (sudaryta darbo autorės pagal J. Marcišauskaitės-Jurašienės knygą „Vilniaus skulptūrų kelias“ ir Lietuvos gyventojų Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejaus informaciją)

⁶⁰ Norbertas Černiauskas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 8 d.

Paminklai Holokausto atminčiai įamžinti Vilniaus mieste

Pavadinimas	Vieta	Data	Iniciatorius(-iai)	Autorius(-iai)
Paminklas Čijunei Sugiharai	Pamėnkalnio g. 12	1992 m.	Tuometinis Valstybinio Geono žydų muziejaus direktorius Emanuelis Zingeris	Skulptoriai: Goiči Kitagava ir Vladas Vildžiūnas
Paminklas masinių žydų žudynių aukoms atminti	Subačiaus g. tarp 47-ojo ir 49-ojo namų	1992 m.	Izraelio komitetas ir Ješajahu Epšteinas	Autorius Levas Kaplanas
Paminklas Vilniaus geto kankinių ir kovotojų atminimui	Netoli Mėsinių ir Dysnos g. sankirtos	1993 m.	-	Autorė: Živilė Mačionienė
Paminklas masinių žydų žudynių aukoms atminti	Subačiaus g. tarp 47-ojo ir 49-ojo namų	1993 m.	Jakobas Prenneris	Autorius Levas Kaplanas
„Kampas“ (paminklas Janui Zvartendijkui)	Pamėnkalnio g. 12	1999 m.	Tuometinis Valstybinio Geono žydų muziejaus direktorius Emanuelis Zingeris	Skulptorius: Antanas Šnaras
„Vilties liepsna“ žydų Holokausto aukoms atminti	Valstybinio jaunimo teatro ir Lėlių teatro vidinis kiemas, Arklių g. 5	2000 m.	Žydė išeivė Shelly Rybak Pearson	Skulptorus: Leonardas Niermanas
Paminklas ir sakurų alėja Čijunei Sugiharai atminti	Čijunės Sugiharos sakurų parkas, Upės g.	2002 m.	Vasedos universitetas Tokijuje	Autorius: Yusuke Sakuraba
Paminklas šioje vietoje buvusių užkastų nacių sušaudytų per šešiasdešimt Vilniaus gyventojų (daugiausia žydų tautybės) atminimui	Titnago g.	2011 m.	LGGRTC	Skulptorius Jonas Jagėla
„Likę laiptai“ (paminklas žuvusiems Vilniaus geto vaikams atminti)	J. I. Kraševskio g. 5	2016 m.	-	Skulptorius Mindaugas Šnipas
Paminklinis akmuo žydų gelbėtojams	Maironio g. 27	2018 m.	Lietuvos žydų bendruomenė	-

Lentelė nr. 7 Paminklai Holokausto atminčiai įamžinti Vilniaus mieste (sudaryta darbo autorės pagal J. Marčišauskaitės-Jurašienės knygą „Vilniaus skulptūrų kelias“, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro ir Vilniaus miesto savivaldybės informaciją)

Atminimo lentos Holokausto atminčiai įamžinti Vilniaus mieste

Pavadinimas	Vieta	Data	Iniciatorius(-iai)	Autorius(-iai)
Atminimo lenta 1941–1944 m. nuo pražūties gelbėjusių žydus pasaulio teisulių – vienuolės Marijos Mikulskos, kunigo Juozo	Šv. Ignato g. 5	2000 m.	LR Seimo narių iniciatyvinė grupė	Skulptorius Jonas Naruševičius, architektas Vytautas Zaranka.

Stakausko ir mokytojo Vlado Žemaičio atminimui.				
Atminimo lenta 1943 m. rugsėjo 17 d. Paneriuose nacių sušaudyto gydytojo, Stepono Batoro universiteto profesoriaus Kazimiero Pelčaro atminimui.	Polocko g. 6	2004 m.	-	-
Atminimo lenta Vilniaus geto žydų gelbėtojos, pasaulio teisulės Onos Šimaitės atminimui.	Universiteto g. 3. Vilniaus universiteto Simono Daukanto kiemelis	2004 m.	Rimantas Stankevičius	Vytauto Zarankos projektavimo studija.
Atminimo lenta 1941–1943 m. (nacių okupacijos metais) šiuose namuose veikusioje internavimo stovykloje kalintų įvairių tautybių moterų ir vaikų atminimui.	Subačiaus g. 49	2005 m.	Albina Vitaitė	Skulptorius Jonas Jagėla
Atminimo lenta profesoriui Josifui Rebelskiui, įkūrusiam Vilniaus žydų našlaičių namus ir mokyklą.	Žygimantų g. 6	2013 m.	Lietuvos žydų bendruomenė	-
Atminimo akmenys Faniai ir Lazar Lewando	Vokiečių g. 14	2016 m.	Lietuvos žmogaus teisių centras, bendradarbiaudamas su Lietuvos žydų (litvakų) bendruomene, Vilniaus Gaono žydų muziejumi, Romų visuomenės centru, Lara Lempert, Ilja Lempert, Vida Beinortiene ir seserimi Daiva Tumasonyte.	-
Atminimo akmuo Icchokui Rudaševskiui	Rūdninkų g. 8	2016 m.	Lietuvos žmogaus teisių centras, bendradarbiaudamas su Lietuvos žydų (litvakų) bendruomene, Vilniaus Gaono žydų muziejumi, Romų visuomenės centru, Lara Lempert, Ilja Lempert, Vida Beinortiene ir seserimi Daiva Tumasonyte.	-
Atminimo akmuo dr. Jakovui Vygodskiui	Vilniaus g. 31/Islandijos g. 1	2016 m.	Lietuvos žmogaus teisių centras, bendradarbiaudamas su Lietuvos žydų (litvakų) bendruomene, Vilniaus Gaono žydų muziejumi, Romų visuomenės centru, Lara Lempert, Ilja Lempert, Vida Beinortiene ir seserimi Daiva Tumasonyte.	-
Atminimo akmenys Šemiavičių šeimai	Vasario 16-osios g. 8/Šermukšnių g. 1	2016 m.	Lietuvos žmogaus teisių centras, bendradarbiaudamas su Lietuvos žydų (litvakų) bendruomene, Vilniaus Gaono žydų muziejumi, Romų visuomenės centru, Lara Lempert, Ilja Lempert, Vida Beinortiene ir seserimi Daiva Tumasonyte.	-
Atminimo akmuo dr. Samueliui Margoliui	Vilniaus g. 33/Islandijos g. 2	2016 m.	Lietuvos žmogaus teisių centras, bendradarbiaudamas su Lietuvos žydų (litvakų) bendruomene, Vilniaus Gaono žydų muziejumi, Romų visuomenės centru, Lara Lempert, Ilja Lempert, Vida Beinortiene ir seserimi Daiva Tumasonyte.	-
Atminimo lenta 1942-1943 m. veikusiai Geto teatrui atminti	Arklių g. 5	-	Lietuvos žydų kultūros klubas	-

Žydų geto vartai, Vilniaus geto planas	Gaono g. 3	-	-	-
Atminimo lenta 1941-09-07 į Lydos g. suvarytiems virš 2 tūkst. žydų, kurie buvo nužudyti Paneriuose	Lydos g. 3	-	-	-
Atminimo lenta Geto tarybai, kieme 1941 m. buvo atrinkta sunaikinimui 1200 žydų, kurie sušaudyti Paneriuose	Rūdninkų g. 8	-	-	-
Vilniaus geto planas	Rūdninkų g. 18	-	-	-
Atminimo lenta naciams susprogdinus barikadą žuvusiems keliems gynėjams, tarp jų – Jachielui Šeinbomui	Žemaitijos g. 8	-	Lietuvos žydų bendruomenė	-

Lentelė nr. 8 Atminimo lentos Holokausto atminčiai įamžinti Vilniaus mieste (sudaryta darbo autorės pagal J. Marcišauskaitės-Jurašienės knygą „Vilniaus skulptūrų kelias“, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro, Lietuvos žmogaus teisių centro ir Vilniaus miesto savivaldybės informaciją)

Pagal tyrimo metu surinktus duomenis, Vilniuje yra vienas sovietinių represijų atminčiai skirtas muziejus, 6 memorialai, 9 pavieniai paminklai bei 32 atminimo lentos; Holokausto atminčiai skirtos 3 mažesnės apimties ekspozicijos, vienas memorialas, 10 pavienių paminklų ir 16 atminimo lentų.⁶¹ Analizuojant Vilniaus mieste esančias atminties vietas pastebima, jog didžiausią simbolinę krūvį turinčios ir plačiausią atminimo funkciją atliekančios vietos – muziejai (bei jų dalimi esančios ekspozicijos) – įkurtos dešimtajame dešimtmetyje. Šiuo laikotarpiu daug dėmesio skirta ir Sausio 13-osios aukų įamžinimui (1998 m. atidengta didžioji dalis joms skirtų atminimo lentų). Pirmajame Nepriklausomybės dešimtmetyje kurta ir daugiausiai atminties vietų, susijusių su Holokaustu – jų aptariamam laikotarpiui įrengta daugiau, nei sovietinėms represijoms atminti skirtų vietų, tuo tarpu 2000-2010 metais sovietinėms represijoms atminti skirtų artefaktų skaičius sutinkamas gerokai ženklesnis, nei bet kuriuo kitu pastarojo trisdešimtmečio laikotarpiu. Pastarąjį dešimtmetį ir vėl pastebimas sovietinių represijų atminties vietų sumažėjimas, lyginant su atminties vietomis, skirtomis Holokausto atminčiai.

Istorikė Rasa Čepaitienė, kalbėdama apie paminklų skaičiaus augimą Lietuvoje, akcentavo, jog „kalbant apie paminklus, kaip apie reiškinių, reikėtų kelti klausimus: kas inicijuoja paminklo statybą? Kokią žinią juo nori pranešti? Kas susitaria dėl jo statybos, ją apmoka?“.⁶² Nors atliekant tyrimą nepavyko gauti duomenų apie dalies Vilniuje esančių atminties vietų iniciatorius, iš surinktų

⁶¹ Dėl Lietuvoje paskelbto karantino tyrimo metu nepavyko surinkti tikslių duomenų apie visus Vilniuje esančius šioms dviem atmintims dedikuotus artefaktus, todėl tyrime įvardijamas skaičius gali turėti paklaidą.

⁶² Zigmąs Vitkus, „Savaitės pokalbis. Dr. R. Čepaitienė: „Atminties kultūra – neatsiejama nuo vertybių“, <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-02-08-savaites-pokalbis-dr-r-cepaitiene-atminties-kultura-neatsiejama-nuo-vertybiu/57597>> [žiūrėta 2020-05-23]

duomenų pastebima, jog tarp jų dominuoja privačios bei bendruomenių iniciatyvos. Tai itin išryškėja analizuojant Holokausto atminčiai įamžinti skirtų atminties vietų atsiradimo aplinkybes – 10 iš 16 atminimo lentų ir 7 iš 10 paminklų yra pastatyti bendruomenių arba individualių asmenų iniciatyva ir/arba lėšomis. Pastebimos ir tarptautinės bendruomenės įtakos: 2016-aisiais sumontuotos penkios Holokausto aukoms atminti skirtos plytelės – atminimo akmenys (vok. *Solpersteine*), esančios tarptautinio meninio projekto, skirto įamžinti nacionalsocialistų nusikaltimų aukas, dalimi; paminklas žydų gelbėtoji Čijunei Sugiharai įrengtas jo *alma mater* Japonijoje iniciatyva, dalį privačia iniciatyva įrengtų atminties vietų inicijavo (arba, taipogi, ir finansavo) išeivijoje gyvenantys asmenys. Iš surinktų duomenų pastebima, jog ypač aktyviai atminties vietų kūrimą inicijuoja dvi bendruomenės – Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga bei Lietuvos žydų bendruomenė. Nors dėl trūkstamų duomenų neįmanoma atspindėti tikslaus pasiskirstymo tarp valstybinių institucijų ir bendruomenių inicijuotų atminties vietų projektų, esama informacija atspindi tendenciją, jog abiejų atminčių įamžinimas Vilniaus mieste yra glaudžiau susijęs su bendruomenių iniciatyvomis nei su valstybinių institucijų kuriamais projektais.

5.2. Kokybinis tyrimas

5.2.1. Atminties politikos formavimo procesai Vilniaus mieste

Po Sovietų sąjungos griūties šalia kitų politinių, socialinių bei ekonominių iššūkių Lietuvos valstybė susidūrė su neišvengiamybe (re)konstruoti savarankišką šalies ir tautos tapatybę, kurios neatsiejama dalį sudaro atminties klausimai. Kaip vieną pagrindinių nepriklausomos valstybės atminties naratyvų formavimo viešųjų erdvių pagalba būdų dešimtajame dešimtmetyje galima įvardinti sovietinių monumentų demontavimą, nešusį didelį simbolinį krūvį. Visgi nugriovus totalitarinio režimo stabams skirtus atminimo ženklus, lygiagrečiai buvo reikalinga išsigryninti, kokiems istorinės praeities elementams turėtų būti skiriamas dėmesys kuriant ar atkuriant nepriklausomos Lietuvos atminimo vietas.

Straipsnyje „Paminklų ir politikos santykis Lietuvoje: paminklų tapsmas politinių diskusijų objektu“ Viktorija Rimaitė pastebi, jog, priešingai nei užsienio valstybėse, kur per paminklus konstruojama atmintis neretai atliepia konkrečius politinius tikslus, Lietuvoje kaip politinis tikslas pristatomas pats atminties formavimo procesas.⁶³ Vienas iš tokių teiginių iliustruojančių pavyzdžių, atrastų vykdant šį tyrimą – Vilniaus miesto atminties kultūros puoselėjimo programa, kurios tikslas – kurti vietų, infrastruktūros pavadinimus, atminimo ženklus bei veiklas, ugdančias istorinę tapatybę,

⁶³Viktorija Rimaitė, *Paminklų ir politikos santykis Lietuvoje: paminklų tapsmas politinių diskusijų objektu*. Politologija 2019/4 (96), p. 88 <<https://doi.org/10.15388/Polit.2019.96.3>> [žiūrėta 2020-05-24]

puoselėjančias atminties kultūrą. Vladimiras Tismaneanu, kalbėdamas apie postkomunistinių valstybių savimonę, pabrėžia, jog nepriklausomybę atgavusioms valstybėms, susidūrusioms su reikšmingais pokyčiais, būdingas polinkis kurti naujus politinius mitus – posovietinis politinis klimatas yra palanki terpė kolektyvinėms baimėms, iliuzijoms ir nusivylimams. Žuvus senajai, užtikrintai ideologijai, kaip atsakas kilusiai painiavai kilo nauji politiniai mitai, suteikiantys greitus ir patenkinančius atsakymus sudėtingoms dilemoms.⁶⁴ Anot mokslininko, naujieji mitai pasižymėjo polinkiu į savigailą: „Mes, kroatai (ar lietuviai, rusai, slovakai, serbai, ukrainiečiai ir taip toliau) buvome didžiausios komunizmo aukos“; šiuo atveju didžiulių pokyčių veikiama visuomenė gali identifikuotis su politiniu mitu, aplink jį susitelkti ir mėginti atkurti kolektyvinį gyvenimą.⁶⁵ Istoriko Norberto Černiausko svarstymai atliepia šią idėją – kalbėdamas apie atminties politikos formavimą nepriklausomoje Lietuvoje jis pabrėžia, jog iki šiol esame įstrigę devyniasdešimtųjų metų gedėjimo stadijoje, kuomet, atsivėrus istorinei atminčiai, vyksta natūralus išgedėjimas, o ši gedėjimo koncepcija persikėlė ir į šias dienas.⁶⁶ Tokia mokslininkų prielaida pastebima ir konkrečiuose pavyzdžiuose, kurie atrasti tyrimo metu – tarp atminties vietų dominuoja tradicinės meninės raiškos formos (aukurai, paminkliniai akmenys, kryžiai, pietos ir t.t.), dažnu atveju turinčios sąsają su kentėjimo, dvasinio gyvenimo temomis. Gerokai mažesnę dalį tiriamų artefaktų sudaro konceptualesnės, interpretacijoms atviros atminties vietos, atliepančios šiuolaikines monumentaliosios skulptūros formas bei simbolius.

5.2.2. Atminties politiką reglamentuojantys dokumentai

Siekiant suprasti, kokie atminties veikėjai formuoja Vilniaus miesto atminties politiką, visų pirma svarbu apžvelgti, koku būdu atminties įamžinimas yra reglamentuojamas, kokie formalūs dokumentai suteikia tam gaires bei kokie valdymo organai atsakingi už priimamus sprendimus.

Laikotarpyje nuo 1995 iki 2002 m. buvo priimtose dvi valstybinio lygmens programos, skirtos įpaminklinimui - LR Vyriausybės 1995 12 01 patvirtinta „Valstybinė atminimo ženklų, simbolių ir paminklų genocido aukoms ir asmenims, represuotiems už pasipriešinimą okupaciniams režimams, sukūrimo 1996–2000 metams, programa“ ir LR Vyriausybės 2002 10 08 patvirtinta „Atminimo ženklų, simbolių ir paminklų genocido aukoms ir asmenims, represuotiems už pasipriešinimą okupaciniams režimams, tęstinė 2003-2008 metų programa“. Šias programas vykdė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC), tačiau šiuo metu įpaminklinimas

⁶⁴ Vladimir Tismaneanu, *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton : New Jersey : Princeton University Press, 1998, p. 6

⁶⁵ Vladimir Tismaneanu, *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton : New Jersey : Princeton University Press, 1998, p. 7

⁶⁶ Norbertas Černiauskas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 8 d.

vykdomas vadovaujantis LGGRTC įstatymu.⁶⁷ Remiantis Vilniaus miesto savivaldybės pateikiama informacija, Vilniaus miesto istorinio įpaveldinimo politikos formavimo funkciją atlieka gyvai dirbanti tarpinstitucinė Istorinės atminties komisija. Ši komisija sprendžia visus su istorine atmintimi susijusius klausimus pagal konkrečius klausimus – gatvių, viešųjų erdvių pavadinimų suteikimai, paminklais, atminimo ženklai, įvairūs sisteminiai darbai – duombazės, sąvadai ir kita. Ekspertinių interviu metu Vilniaus miesto savivaldybės Istorinės atminties komisijos atstovai vieningai pabrėžė, jog priimant sprendimus dėl atminties vietų kūrimo pagrinde vadovaujamasi pačios komisijos narių priimtais siūlymais, o egzistuojantys dokumentai veikia formalias gaires tam tikrų atminties vietų apipavidalinimui, kaip, pavyzdžiui, atminimo ženklų atsiradimo tvarka ir tipinių atminimo lentų standartas.⁶⁸ Istorinės atminties komisijos priimami sprendimai teisiškai yra tik rekomendacinio pobūdžio – juos tvirtina arba atmeta Vilniaus miesto savivaldybės taryba, tačiau Vilniaus miesto savivaldybės tarybos narys Audronis Imbrasas akcentuoja, jog „<...> Dažniausiai tos komisijos sprendimai bent jau iki šiol yra patvirtinami“.⁶⁹

Miesto atminties politikos formavimo gairės yra išdėstytos 2017 m. patvirtintoje Vilniaus miesto atminties kultūros puoselėjimo programoje⁷⁰, kurios objektai apima vietų (gatvių, aikščių ir kitų erdvių) ir istorinę kultūrinę vertę turinčių infrastruktūros objektų pavadinimus, atminimo ženklus, sietinus su svarbiais Vilniaus istorinei kultūrinei tapatybei įvykiais, reiškiniais, bendruomenėmis ir asmenybėmis, bei edukacines, kultūrines, pilietines veiklas, sietinas su atmintiniais Vilniaus mieste vykusiais įvykiais, gyvenusiomis asmenybėmis. Tarp programoje pateikiamų devynių Vilniaus atminties klodų išskiriami du, dalinai susiję su Holokausto ir sovietų represijų atminties įamžinimu: tai – Lietuvos žydų bendruomenės atminties, įskaitant Holokaustą, paminėjimas („Vilnius – tai „Šiaurės Jeruzalė“, miestas, menantis savitos Lietuvos žydų bendruomenės kelių amžių istoriją, jos kultūrinį klestėjimą ir jos sunaikinimą Antrojo pasaulinio karo metais. Tai Vilniaus Gaono, Jaschos Heifetzo, Mošės Kulbako, Abraomo Suckeverio miestas. Dviejų getų ir Panerių duobių miestas, menantis Oną Šimaitę ir kitus žydų gelbėtojus, pasaulio teisuolius“) bei Vilniaus kaip antisovietinės rezistencijos miesto įprasminimas („Vilniui pusę šimtmečio teko būti Sovietų Sąjungos imperijos pakraščio miestu, Tarybų Lietuvos sostine. Jame veikė lietuvių rezistentai ir disidentai, okupacijos sąlygomis puoselėta lietuvių kultūra ir mokslas“). Visgi dabartinės (nuo 2019-ųjų) Vilniaus miesto savivaldybės Istorinės atminties komisijos narys istorikas Norbertas Černiauskas atkreipia dėmesį, jog sprendimų priėmimo praktikoje minėta programa yra

⁶⁷ Gintarė Jakubonienė, interviu su autoriumi (raštu), 2020 balandžio 21 d.

⁶⁸ Vilniaus miesto savivaldybės tarybos 2019 m. spalio 16 d. sprendimu Nr. 1 266 „Dėl Atminimo ženklų įrengimo tvarkos aprašo tvirtinimo“ patvirtinta atminimo ženklų atsiradimo tvarka ir tipinių atminimo lentų standartas, patvirtintas 2020-04-30 patvirtintas Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktoriaus sprendimu Nr. 30-986/20 DĖL TIPINIŲ ATMINIMO LENTŲ GAMYBOS IR ĮRENGIMO REKOMENDACIJŲ TVIRTINIMO

⁶⁹ Audronis Imbrasas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 balandžio 29 d.

⁷⁰ „Vilniaus atminties kultūros programos pristatymas visuomenei“ <<https://atviras.vilnius.lt/viesinimas/vilniaus-atminties-kulturos-programos-pristatymas-visuomenei>> [žiūrėta 2020-05-21]

vadovaujamasi ribotai: „<...> Tik, sakyčiau, kad per mažai ja vadovaujamasi, kaip dažnai būna, parengta ir kažkur plaukioja tas planas“.⁷¹

Be Vilniaus miesto savivaldybėje veikiančios anksčiau minėtos komisijos, priklausomai nuo to, kam yra statomas paminklas ir kokio lygio valstybinė organizacija tuo rūpinasi, sprendimų priėmimo dalyvauja ir kitos institucijos. Tarp šių institucijų Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro atstovė Gintarė Jakubonienė įvardina ir Kultūros paveldo departamentą prie Kultūros ministerijos; anot jos, atskirais atvejais, kai memorialas ar paminklas yra valstybinės reikšmės, prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės sudaromos darbo grupės, į kurių sudėtį kviečiami Vilniaus miesto savivaldybės, Lietuvos dailininkų sąjungos, Lietuvos architektų sąjungos, Kultūros ministerijos, LGGRTC, Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės atstovai – priklausomai nuo to, kokiai asmenybei ar reiškiniui yra statomas paminklas ar memorialas.⁷²

5.2.3. Holokausto ir sovietinių represijų reprezentacinių kokybinio tyrimo rezultatai

Atliekant ekspertinių interviu atvirą duomenų kodavimą išgautos 7 kategorijos, pagal kurias ir aprašomi kokybinio tyrimo rezultatai.

1 kategorija: Holokausto ir sovietinių represijų atminčiai skiriamas dėmesys Lietuvos atminties politikoje

Siekiant išsiaiškinti, kokia yra apklausiamų ekspertų patirtis kalbant apie dominuojančią atmintį Vilniaus mieste, visi informantai buvo glaustai supažindinti su 19-21 psl. aptariamoje akademinėje literatūroje pasikartojančiu teiginiu, jog posovietinėse valstybėse, įskaitant Lietuvą, daugiau dėmesio skiriama sovietinių nusikaltimų atminčiai ir jos įamžinimui, o Holokausto atmintis paliekama nuošalyje. Apklausiami ekspertai buvo paprašyti papasakoti, ar jų praktinė patirtis sutampa su šia akademinėje literatūroje keliama prielaida.

Dalis informantų pabrėžė, jog jų patirtis sutampa su tokia prielaida. Faina Kukliansky pabrėžė, jog šios išvados yra akivaizdžios: „Jos yra akivaizdžios ir sakyčiau, kad nereikia net ir akademikų, paprastoje buityje tai matyti, o kad yra Genocido ir rezistencijos pastatas, kuriame yra atžymėtos pavardės kovotojų už Lietuvą, nė vienos žydiškos pavardės nėra, ir šiandien kalba jau net ne apie Holokaustą ir sovietinę okupaciją, o apskritai žydų atminties įamžinimas labai šlubuoja visoje valstybėj“. Gintarė Jakubonienė taip pat akcentavo, jog jos patirtis sutampa su pateiktu teiginiu, grįsdama tuo, jog Lietuvoje sovietų nusikaltimai pradėti tirti tik jai atgavus nepriklausomybę, tuo

⁷¹ Norbertas Černiauskas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 8 d.

⁷² Gintarė Jakubonienė, interviu su autoriumi (raštu), 2020 balandžio 21 d.

tarpu „<...> Nacių nusikaltimai (ypač holokaustas) buvo išsamiai tyrinėtas sovietmečiu. Buvo sutvarkytos su holokaustu susijusios vietos, pastatyti paminklai. Jie buvo įtraukti į paminklų sąvadą, turėjo valstybinės, respublikinės ir vietinės reikšmės statusą, buvo saugomi ir tvarkomi valstybės“.

Didžioji dalis tyrimo metu apklaustų ekspertų vis dėlto teigė, jog ypač pastaraisiais metais įsivyravo apylygis abiejų atminčių reprezentavimas Vilniaus mieste. Arvydo Anušausko išsakyti teiginiai sutampa su Gintarės Jakubonienės pozicija, jog Holokausto tyrimams, priešingai, nei sovietų represijų, dėmesys buvo skirtas dar iki nepriklausomybės atgavimo, kas lėmė pirminį disbalansą tarp atminčių reprezentavimo po 1990-ųjų: „Pirmiausia reikia atsižvelgti į vieną esminį skirtumą – skirtingai nuo Holokausto nusikaltimų, sovietinių okupantų padaryti nusikaltimai nebuvo tiriami 50 metų. Tad skirtumas natūralus ir pateisinamas. Kita vertus Holokausto nusikaltimus taip pat reikėjo tirti ir iš naujo įvertinti atmetus komunistines ideologines prielaidas bei žydų tautos naikavimo slėpimą po „tarybinės liaudies aukų“ komufliažu. Nuošalyje holokausto nusikaltimai tikrai nepalikti ir pastaruosius du dešimtmečius jiems skirtų tyrimų nuolat daugėjo. Tas pats ir su įamžinimu – dabar Lietuvoje ir vienai, ir kitai temai yra skirtas nemenkas dėmesys“. Tai, jog pastaraisiais metais atminčių reprezentavimas išsilygino, pastebėjo ir Norbertas Černiauskas, anot kurio, pirmaisiais dviem Nepriklausomybės dešimtmečiais sovietinių represijų atminčiai skirtas didesnis dėmesys, tačiau pastarąjį dešimtmetį Holokausto atminties vietų išryškėjimas ar priminimas smarkiai pasikeitė į pozityvią pusę: „<...> Kiek iš akademinės pusės susiduriu, tai aš sakyčiau, kad per paskutinį dešimtmetį, jeigu taip kažkokį balansą išvesti, tai man atrodo, kad jau visai yra arti pusės. Aišku, mes turime tą dviejų dešimtmečių po devyniasdešimtų patirtį, kuri ryškiai nusveria į tą sovietinę pusę. <...> [dabar] Gal net po lygiai, apskritai labai mažai šitų klausimų, jie labai tokie garsūs būna, bet apskritai gal jie net ir po lygiai, po lygiai, taip jeigu apibendrintai žiūrint. Tai va, iš akademinės pusės tai nu, gal mane veikia kolegos, kurie aplink yra, kurie tikrai bando tą balansą išvesti, kad neužmiršti kitų atminčių, patirčių, priminti apie tai, suprasti ir kitas patirtis“. Tą akcentavo ir Darius Kuolys, teigdamas, jog „<...> Vilnius iš tikrųjų yra daug skyręs Holokausto atminimui, nes pats Vilnius yra labai tragiška karo metų vieta ir tiesiog Vilniaus erdvės ar Vilniaus apylinkių erdvės yra tiesiogiai susijusios su Holokaustu. Ir Vilnius, ir Lietuvos valstybė rūpinasi nuo pat Nepriklausomybės pradžios ir Panerių memorialu, ir buvusios geto teritorijos atminimo ženklais, visa geto teritorija yra pažymėta senamiestyje atminimo ženklais, paminklas geto aukoms, taigi, šiuo atveju negalima būtų sakyti, kad Holokausto aukos būtų nuvertintos arba jos būtų sulaukusios mažesnio dėmesio negu sovietų represijų aukos.“

Informantų atsakymuose įžvelgiama tendencija, jog pastaraisiais metais dėmesys, skiriamas Holokausto atminties įamžinimui Vilniaus mieste, yra padidėjęs ir susilyginęs su sovietinių represijų įamžinimui skiriamu dėmesiu.

2 kategorija: Atmintį formuojantys veikėjai

Ekspertinių interviu metu bandyta suvokti, kokią įtaką naujų atminties ženklų sukūrimo projektams turi vyriausybės bei visuomeninės organizacijos. Iš apklaustų ekspertų tik Norbertas Černiauskas vyriausybinių ir nevyriausybinių organizacijų indėlį įvertino kaip apylygį („<...> *Balansas yra toks per vidurį, tiek valstybės, tiek bendruomenės arba atskirų organizacijų ar įstaigų, kurios yra ar savivaldybės, ar vyriausybės*“), tačiau, apklausiant kitus informantus, pastebima tendencija, jog Vilniaus miesto savivaldybė ir kitos valstybinės institucijos atlieka pasyvų vaidmenį, o atminčių įpaminklinimo iniciatyvos kyla visuomeninių organizacijų, bendruomenių dėka. Darius Kuolys pastebėjo, jog visuomeninės organizacijos prie aptariamų dviejų atminčių įamžinimo prisideda aktyviai, o „*Vilniaus miesto savivaldybė užima iš esmės pasyvią poziciją – leidėjo-draudėjo poziciją, bet ne iniciatoriaus. <...> Kol kas labai dažnai savivaldybė veikia „stumk-trauk“ principu*“. Audronis Imbrasas pažymėjo nuoseklios įpaminklinimo sistemos trūkumą („<...> sistemos jokios nėra – tada ateina Tarybos nariai, priklausomai, kokie yra, tai jų iniciatyvos būna, bet kad kažkaip sistemingai būtų biurokratinis mechanizmas, tai jo nėra, tame yra labai daug subjektyvumo, žiūrint, kas ką pasiūlo“), tačiau taip pat atkreipė dėmesį, jog dauguma iniciatyvų kyla iš skirtingų visuomenės grupių. Specifiškai žydų bendruomenės indėlį inicijuojant Holokausto atminties vietų kūrimą išskyrė Faina Kukliansky: „<...> *(Paneriuose – A.V.) privačia iniciatyva yra dabar paminklas, prie kurio mes renkamės kiekvienais metais. Gelbėtojams yra paminklas padarytas mūsų iniciatyva kartu su Genocido ir rezistencijos centru, bet tai yra tik akmuo, nurodantis, kad tai bus, kad čia bus kažkada tai pastatytas paminklas, dar laukiame, kada tas įvyks. Toliau paminklas pirmiems šešiasdešimčiai žmonių, įkalintų Vilniaus Lukiškių kalėjime iš Vilniaus geto, buvo pastatytas Titnago gatvėje, irgi mūsų su Genocido ir rezistencijos centru dėka, mes palaidojom ten palaikus, kurie nežinau, kiek laiko gulėjo Rezistencijos centre. Visi kiti – va Subačiaus gatvės paminklas – žydų bendruomenės, paminklas kapinėse mokytojams, vaikams palaidotiems – mūsų bendruomenės*“. Arvydas Anušauskas taip pat akcentavo neformalių grupių ar bendruomenių prisidėjimą prie atminčių išsaugojimo, tačiau iškėlė mintį, jog Vilniaus miesto savivaldybė dabar prisideda ne prie skirtingų atminčių puoselėjimo, o prie jų supriešinimo; anot jo, „<...> *Vienintelis pozityvus (savivaldybės – A.V.) darbas – Žaliojo tilto sovietinių skulptūrų nukėlimas (nors pats tilto vizualinio pertvarkymo procesas yra įstrigęs). Prie atminčių išsaugojimo pirmiausia prisideda pačios įvairiausios neformalios grupės ar bendruomenės. Tačiau čia irgi pastebimas susipriešinimas ar supriešinimas*“.

Interviu metu dažnai minėta būtinybė kurti konstruktyvų ir nuoseklų dialogą tarp atminties veikėjų: sutinkami teiginiai, jog Vilniaus miesto savivaldybės tarybos nariams reikia „<...> *Platesnio dialogo su įvairiom Vilniaus grupėmis, įvairiom visuomeninėm Vilniaus grupėmis, pagaliau – su istorikų bendruomene, nes istorikai patys daug ką atranda dabar*“ (Darius Kuolys), pabrėžiama, jog

susitarimo dėl jautrių istorinių klausimų galima siekti įsisaugojant atminties bendruomenių skirtumus ir su jais empatizuojant: „<...> *Mes galim siekt to tarimosi gerbdami vienas kitą ir suvokdami, kad Vilnius yra polilogiška bendruomenė, daugiabalsė bendruomenė, daugiakultūrė bendruomenė, skirtingų grupinių atminčių bendruomenė, bet šitos grupės turėtų bandyti kurtis bendrą atmintį ir sutart, kada jos vienaip ar kitaip gerbia kitų grupių atmintį, ar ne, o ko jau išvert nebeįmanoma ir kodėl nebeįmanoma. Dėl tų bendruomenė turėtų susitart ne naktiniais reidais, ne naktiniais žygiais, bet viešai tardamasi, diskutuodama ir, šiuo atveju, labai svarbi istorinė medžiaga*“. Norbertas Černiauskas prie atminties kultūros palaikančių veikėjų priskiria ir menininkus: „<...> *menininkų lygmeny kalbėjimas per menines priemones – literatūra, spektakliai, kinas, - irgi šituos klausimus kelia. Tai sakyčiau, kad visai tokia terpė per dešimtmetį sveika susiformavo šiuo atveju, dėl to randasi daugiau kalbėjimo ir daugiau ženklų*“. Apibendrinant galima teigti, jog itin aiškiai kaip pagrindiniai atminties politikos Vilniaus mieste kūrimo dalyvės yra išskiriamos nevyriausybinės organizacijos ir bendruomenės, tuo tarpu oficialios institucijos atlieka pasyvų ar netgi kiršinantį vaidmenį.

3 kategorija: Dominuojančios atminties nebuvimas Vilniaus mieste

Kalbinti informantai gana vieningai sutinka, jog šiuo metu kalbėti apie vieną dominuojančią Vilniaus mieste atmintį būtų sudėtinga, tačiau nurodomos skirtingos to priežastys. Dalis informantų kaip priežastį nurodė nepakankamą abiejų atminčių reprezentavimą, tačiau kita dalis informantų teigė, jog abi atmintys yra reprezentuojamos apylygiai gausiai. Atsakydami į klausimą, ar sutinka su tuo, jog Vilniaus miesto atminties politikoje dominuoja kažkuri iš dviejų atminčių, didžioji dalis informantų teigė su tokiu teiginiu nesutinkantys („*Ne, aš nesutinku, ir remiuosi tuo, ką pirma atsakiau – šiaip atsispindi visi atminties sluoksniai ir ne tik tie du, bet ir dar daugiau*“, – Audronis Imbrasas; „*Ne, dabar ne, nesakyčiau, šiuo metu mes turime merą, kurio pažiūros yra pakankamai demokratiškos ir humanistinės*“, – Faina Kukliansky; „*Visiškai turbūt ne, <...> ne viskas padaryta, iš tikrųjų, stiprinti rezistencijos ir sovietinių represijų atminčiai, lygiai taip pat ne viskas padaryta Holokausto, pasipriešinimo Holokaustui, žydų gelbėjimo atminčiai įprasminti, daug kas nepadaryta dar Vilniuj lieka*“, – Darius Kuolys; „*Sudėtinga būtų tai teigti, nes viena atmintis, kaip minėjome, dominavo visos sovietų okupacijos metu, kita – buvo visiškai nauja, reikalaujanti išsamių istorinių-archyvinių tyrimų*“, – Gintarė Jakubonienė).

Tokie informantų teiginiai sudaro prielaidas manyti, jog Vilniaus miestui nėra būdingas posovietinėms valstybėms priskiriamas sovietinių represijų atminties dominavimas, o dabartinės miesto valdžios politika sudaro sąlygas skirtingų atminties bendruomenių iniciatyvų įamžinimui bei plataus atminties lauko kūrimui.

4 kategorija: Atminčių įamžinimui sudaromos kliūtys

Didelė dalis informantų pabrėžė, jog dalis Holokausto ir sovietinių represijų įamžinimo projektų nėra įgyvendinami dėl konsensuso tarp skirtingų interesų grupių trūkumo bei dialogo stygiaus. Pastebima, jog neegzistuojant nusistovėjusiems praėjusio šimtmečio visuomeninių procesų vertinimams bei valstybinėms nuostatomis yra ypatingai sunku išspręsti tarp skirtingų interesų grupių kylančius prieštaravimus, tai akcentavo Audronis Imbrasas: „<...> *Nėra ir valstybinių nuostatų, kaip interpretuoti tam tikrus reiškinius. Neturim patvirtinto sąrašo didvyrių. <...> Tai kol neišspręsta, nenusistovėję prieškario, karo pradžios ir sovietmečio visuomeninių procesų vertinimai istoriniai, tol neįmanoma... Jeigu būtų aiškus sąrašas, būtų aišku – va, yra dešimt didvyrių, reikia dešimt paminklų pastatyti. Kol nėra tų vertinimų, kaip gali komisija, kuri sudaryta iš tam tikrų asmenų, šituos prieštaravimus išspręsti? “.*

Analizuojant informantų pateiktus duomenis galima pastebėti, jog konstruktyvaus dialogo stygius neretai perauga į akivaizdžiai išreiškiamas įtampas tarp lietuvių ir žydų, sudarančias pagrindą ir konfliktiškoms konfrontacijoms. Faina Kukliansky įžvelgė pasitaikančias neigiamas tam tikrų galios pozicijoje esančių veikėjų nuostatas žydų atžvilgiu, pavyzdžiui, iškėlus iniciatyvą prie Naujojoje Vilnioje esančio paminklo tremtiniais atskirai paminėti ir ištremtus žydų tautybės žmones: „<...> *Ir kada aš paprašiau, reiškia, priverčiau, kad skulptorius tas iškaltų ir jidiš kalba, tai jis man pasakė: „O Dovydo žvaigždės nenori, gal dar ir Dovydo žvaigždės panorėtum? “.* Informantų atsakymuose išryškėjo abipusės įtampos tarp lietuvių ir žydų - tiek Audronis Imbrasas, tiek Darius Kuolys savo ruožtu pastebėjo, jog Lietuvos žydų bendruomenės atstovai jautriai ir negatyviai reaguoja į kylančius prieštaravimus dėl atminčių įamžinimo: Audronis Imbrasas prisiminė, jog dirbant Vilniaus miesto savivaldybės Istorinės atminties komisijoje „<...> *Mane labai atakavo, labai spaudė (Lietuvos žydų bendruomenės – A.V.) pirmininkė skambučiais, buvau išvadintas ir nacių, ir kuo tik nori. Žiūrint, į kurią pusę sprendi, taip ir esi išvadinamas“;* Darius Kuolys teigė, jog kilus diskusijoms dėl paminklo žydų gelbėtojams vietos sulaukė neigiamos reakcijos iš žydų bendruomenės dėl išsakyto siūlymo šį paminklą statyti buvusio Vilniaus žydų geto teritorijoje: „<...> *Dėl tos atminties politikos ne visada pavyksta atrast sėkmingą dialogą – čia mano patirtis tokia, vos netapau antisemitu dėl to, kad norėjau įtikinti, kad mes, turėdami tiek erdvės pačioj geto teritorijoje, kur ateina ir užsienio turistai, ir patys vilniečiai vaikšto nuolatos, kad čia būtų geresnis, sėkmingesnis sprendimas“.* Vidmantas Samys taip pat išryškino tautinę priešpriešą: „<...> *Žydai, sakykim, kad ir dabar tie mūsų Sporto rūmai – <...> pasirodo, tenai buvo kažkada tai žydų kapinės, jie labai jautriai reaguoja, kur buvo žydai, nelieskit tenai, žodžiu, jiems šventa, ir taip toliau. Na, aš nežinau, manyčiau, kad mes turim turėti, kaip žydai turi savo tvirtą nuomonę apie savo žydus ir juos gina, taip*

mes turim irgi savo žmones, jeigu nėra akivaizdžių įrodymų, kad jis yra kažką padaręs, o tikrai kažkas tai pasakė, vienas pasakė taip, kitas pasakė taip, tai mes neturėtume į tai labai reaguoti“.

Šioje kategorijoje informantų atsakymai išryškina opią problemą – skirtingų interesų grupių bei atminties bendruomenių dialogo stygių bei jo akivaizdoje galimai netgi išryškėjančias konfliktines tendencijas, pavyzdžiui, antisemitines replikas ar kaltinimus antisemitizmu. Jautrus tapatybių ir su jomis susietų atminties kultūrų klausimas steigiant atminties vietas tampa pretekstu susipriešinimui dėl vis dar nevienareikšmiškų istorinių procesų vertinimų.

5 kategorija: Lukiškių aikštės paminklas

Analizuojant interviu su informantais pastebėta, jog kaip opi neišspręsta atminties įamžinimo problema atsikartoja daug diskusijų keliantis Lukiškių aikštės paminklas, skirtas įamžinti Laisvės kovoms. Galima teigti, jog šis paminklas suvokiamas kaip viena iš kertinių atminties vietų, kuri įtvirtintų tam tikrą atminties naratyvą ir atliktų svarbų vaidmenį valstybės ir miesto tapatybei. Arvydas Anušauskas Laisvės kovų įamžinimo mėginimą įvardino kaip plačiausiai žinomą neįvykdytą įatmintinimo projektą, patyrusį fiasko: *„Plačiausiai žinomas yra Laisvės kovų įamžinimo mėginimas Lukiškių aikštėje. Sakyčiau jis patyrė fiasko, kai mėginta suinteresuota nevyriausybinės organizacijas ir jų poziciją apeiti naudojantis biurokratiniais svertais. Rezultatas – „konkursą“ laimėjęs projektas vertinamas, kaip kontraversiškas ir neatitinkantis įstatymų bei aikštėje taip jokio simbolio ir neatsirado.“* Faina Kukliansky pabrėžė, jog Lukiškių aikštės paminklas suvokiamas kaip išskirtinai lietuviško tautinio naratyvo elementas: *„<...> Aš jums sakau dar kartą, įsivaizduokit, kad vietoj Lenino būtų paminklas Holokausto aukoms. Jūs šito neįsivaizduojat ir šito neįsivaizduoja nė vienas Vilniaus gyventojas, todėl, kad tenai būtina turi būti Lietuvos simbolis. Holokaustas tampa kažkoks tai elementas, kuris yra greta valstybės, ne valstybėje, jis kažkur kitur“.* Vidmantas Samys įvykusį konkursą paminklui Lukiškių aikštėje taip pat vertino neigiamai, tačiau, priešingai, pabrėždamas tautinių lietuvių patirtų represijų ir laisvės kovų naratyvą: *„<...> Dabar didžiausia mūsų problema yra paminklas Lukiškių aikštėje. Du teismai jau buvo. Sunku suprasti, kad kažkoks tai bunkeris galėtų būti Lietuvos simbolis. Nežinau, ką jūs galvojat apie Lukiškių aikštės paminklą, na, sakykim, labai daug žmonių, labai daug mūsų likimo brolių labai norėtų, kad ten vis tikrai būtų Vyčio paminklas, bet manau, kad tai galėtų būti ir ne Vyčio, bet galėtų būti obeliskas, ant kurio atsirastų ir Vyčio simbolis, ant kurio galėtų ir Gedimino stulpai būti ir taip toliau. <...> Tai Lietuva savo aikštėje numeris vienas turėtų turėti Lietuvos simbolį kažkokį tai, galingą simbolį. Taigi, kad įamžinti tų žmonių atminimą, kurie kovojo, kurie žuvo už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę“.* Tuo tarpu Norbertas Černiauskas Lukiškių aikštės paminklo istoriją įvardino kaip skirtingų atminties vietų reikšmės interpretacijų priešpriešą: *„<...> Pati memorializacija, gal čia šitoj vietoj reikėtų sakyti, turėtų daugiau teikti*

vilties, o ne žymėti buvusių kančių. Ir čia šitoj vietoj galima matyti Lukiškių visą istoriją, kur susiduria iš esmės du apie tą patį du projektai, iš esmės tam pačiam skirti, bet labai su skirtinga žinute. Ir aš sakyčiau, kad daug ką parodo tie Lukiškių aikštės ginčai būtent šitoj istorijoje – ko mums trūksta ir ko mes turim per daug“. Taigi, Lukiškių aikštės paminklo projekto vertinimas, išsakytas informantų, parodo ne tik simbolinę šios atminties vietos reikšmę ir skirtingų atminties kultūrų konkurenciją paminklo koduojamų simbolių klausimu, bet ir skirtingoms interesų grupėms priimtinas skirtingas monumentaliosios raiškos priemones, kalbant apie atminties įamžinimą.

6 kategorija: Visuomenės susiskaldymas kaip problema įamžinant skirtingas atmintis

Dažnas informantas kaip problemą įvardino tai, jog viešumoje eskaluojami pavieniai Holokausto ir sovietinių represijų įamžinimo atvejai iššaukia susiskaldžiusias reakcijas visuomenėje. Tarp dažniausiai minimų problemų atrandamas nepakankamos plačiosios visuomenės žinios apie įamžinamus įvykius ar asmenybes, bendras visuomenės abejingumas atminties įamžinimo klausimais. Faina Kukliansky teigė, jog „<...> Minios ir daugumos, sprendimų galbūt ir nepakankamas išsilavinimas, kad galėtų sau leisti spręsti, kokias atminimo lentas kabinti ir kokią atmintį įamžinti. Holokaustas yra tik žydų problema, o ne Lietuvos problema, kas galų gale ir baigiasi tuo, kad pasiskirsto visuomenė į tuos, kurie nori matyti Noreiką gelbėtoją ir tuos, kurie nori matyti jį žudiku. Ir galų gale tai tampa kaip futbolo rungtynėmis, o ne tiesos ieškojimu“. Gintarė Jakubonienė taip pat pastebi, jog „<...> Visuomenėje nėra norimo vieningumo šiuo (atminčių įamžinimo – A.V.) klausimu“. Norbertas Černiauskas pastebėjo, jog „<...> Šitas ginčas, ar kaip čia pavadinti, jis nėra visuotinis ir didžiajai daliai visuomenės jis visiškai neįdomus <...> Aišku, plačioji visuomenė įsijungia ir ji įsijungia pasigavusi tam tikras sąvokas. Ir čia yra šiek tiek pavojinga, būtent kartais kovojant tose interesų grupėse, kai kas nors neatsakingai ką nors pasako, <...> tas išvirsta į tam tikras priešpriešas, visuomenė pasigauna tikrai kažkokias labai žinutes supaprastintas ir ji tarsi dalyvauja, bet visiškai neįsigilinsi, o žongliuodama tokiomis kažkokiomis nesveikomis net sąvokomis“. Darius Kuolys paviršutinišką visuomenės reakciją į atminties klausimus Vilniaus mieste grindė abejingumu ir mažaraštyste: „<...> Nesidomėjimas ir tapatybės silpnumas – miestas gyvena čia ir dabar, bet iš kaimų, iš miestelių suvažiavę lietuviai į Vilnių dar nesijaučia Vilniaus bendruomenė su savo istorinėm šaknim, su savo ilgalaikė perspektyva, nesijaučia šitos istorinės bendruomenės nariai. Tai taip aš galėčiau aiškinti šitą istorinį abejingumą ir mažaraštiškumą, ir nenorą mažaraštystės įveikti“.

Kaip kliūtis nuosekliam abiejų atminties naratyvų reprezentavimui informantų atsakymuose taip pat išryškėja savas-svetimas skirtis, pagrįsta etniniu pagrindu: sutinkami atsakymai, jog lietuviai sovietinių represijų atmintį suvokia kaip savą, o Holokausto – kaip žydų, tačiau ne integralią lietuvių

tautos atmintį. Faina Kukliansky teigė, jog „<...> *Jei kalbame ypatingai apie Vilnių, apie paminklus, tai kiekvienas nori įsiamžinti pats save, sau paminklą pasistatyti, tie, kurie paminklus stato, save jie mato su Kudirka, su Noreika, su Škirpa ir nepagalvoja apie tai, kad galbūt tai yra neteisinga, bet tai yra sava, o Holokaustas yra svetimas, todėl tapatintis yra kai kuriems žmonėms sunku, reikia peržengti save. <...> Gelbėtojų irgi niekas neidentifikuoja su lietuviais, o identifikuoja su žydais“.* Tautinį aspektą kaip susitapatinimo su skirtinga atminties bendruomene stokos priežastį išskyrė ir Audronis Imbrasas: „<...> *Mes vertinam kaip autochtonai, nes mes čia dabar gyvenam, - tas Vilnius lietuviškas tik sąlyginai, dabar – taip, o anksčiau – ne. O tai ko trūksta? Ką reikia paminklinti? Nes natūraliai dabartiniai autochtonai yra įatmintinę save, tiesiog, kaip ir Prancūzijoje prancūzai, ten rasi daugiausiai prancūziško atminimo, o ne žydiško ar vokiško“.*

Informantų atsakymuose dominuojanti visuomenės neinformuotumo problema išryškina tai, jog istorinių žinių ir kritinio mąstymo stoka sukelia precedentą paviršutiniškam atminties įamžinimo procesų vertinimui ir sustiprina skirtingų atminties bendruomenių susipriešinimą tuomet, kai viešajame diskurse atsiduria jautrūs tapatybės klausimai.

7 kategorija: Išorinių bei vidinių jėgų provokacijos

Tarp informantų atsakymų išryškėja keliama provokacijų problema: visuomenės ir atminties veikėjų susipriešinimo kurstymui priskiriami skuboti, neišdiskutuoti veiksmai jautriais atminties ir tapatybės klausimais, tokie, kaip Jono Noreikos-Generolo Vėtros atminimo lentos pašalinimas; pastebima, jog atminties karai tam tikrų veikėjų galimai eskaluojami tyčia: „<...> *Aš matau tam tikrus politinius atminties karus, bet jie netampa rimta solidžia diskusija. Ir tie politiniai karai tarsi pakurstomi specialiai, ir man tai labai nepatinka ir nepriimtina. Na, pavyzdžiui, naktinis Vėtros lentos nuėmimas telefoniniu skambučiu, žodiniu nurodymu. Taip VSD, pasirodo, dabar veikia – žodiniai nurodymai, telefoninė teisė. Tai nėra šitaip daroma“* (Darius Kuolys). Tarp žydų ir lietuvių atminties bendruomenės supriešusių veiksmų kaip tam tikra provokacija informantų atsakymuose sutinkamas Rūtos Vanagaitės knygos „Mūsiškiai“ pasirodymas: Norbertas Černiauskas pastebėjo, jog „<...> *Labai pakenkė, tiesą sakant, šitam visam reikalui „Mūsiškiai“.* Nors daug kas sako, - *aš ir pats studentams uždaviau seminarui ir skaičiau per naktį, - daug kas sako, kad tai kaip tik vat atvėrė akis, bet aš sakyčiau, kad toks radikalus atvėrimas ir, tiesą sakant, nelabai profesionalus, nežinau, kiek čia sąmoningai tas profesionalumas buvo neatliktas toj knygoj <...> Ir ten žmonės ir ta Vilkienė iš tos komisijos tiek metų dėjo pastangas po truputį, per mokinius eiti link šito klausimo, kelti, kad ten mokiniai lankytų tas Holokausto vietas, kažkaip suvoktų neprimestai, apmąstytų, po truputį eina, ta prasme, tokia dialogo, sveiko požiūrio labai ilgas kelias. <...> Ir šita knyga vėl viską numušė į senas pozicijas, kada visi pasirenka pozicijas ir tas dialogas toks numuštas“.* Audronis

Imbrasas siejo knygos pasirodymą su kitomis skaldančiomis įtakomis: „<...> Pastaruoju metu buvo investuota nemažai, kad dar paskaldyti viešojo erdvėje. Nu ir Vanagaitė, ir taip toliau. Šitie procesai siejasi, jie vienareikšmiškai siejasi. Tai dar vienas faktorius, kuris labai sudėtingina, mano manymu, sprendimus“.

Tarp informantų atsakymų atsikartoja minimos išorinės įtakos, pagrinde priskiriamos Rusijos interesams. Audronis Imbrasas svarstė, jog „<...> Ta prasme, mano įsitikinimu, tai yra, aš negaliu pateikti įrodymų ir nesiruošiu to daryti, bet aš manau, kad asmenys iš išorės ir tas, kas internete reiškiasi, tas mūsų tariamas tautietis JAV ir taip toliau, tai buvo tema, kuri aktyvizuota. Ir tai labai susisieja su KGB, tarybinės valdžios pastangomis visą laiką diskredituoti mūsų pokario partizanus, jų vadus ir taip toliau. Tai sutampa“, Arvydas Anušauskas kaip priešinantį faktorių akcentavo trečiųjų šalių pastangas daryti įtaką Lietuvos istoriniam naratyvui: „Pagrindinis iššūkis, dabar yra trečiųjų šalių (pvz. Rusijos), per informacines kampanijas įtakoti (keisti) mūsų istorinį naratyvą. Sovietinių nusikaltimų ignoravimas nėra įgavęs pagreičio, tačiau atskirų, tai darančių asmenų atsirado. Veikiama stengiantis supriešinti skirtingas atmintis“. Darius Kuolys minėjo atminties karams daromą poveikį iš išorės, tačiau neįvardino konkrečių galimų ši poveikį darančių veikėjų: „<...> manau, kad patiriame labai rimtą poveikį iš išorės ir kaip tik siekiama įtvirtinti arba įteisinti sovietmečio atmintį ir diskredituoti antisovietinę atmintį ir priešinti ją su Holokausto aspektais“. Šie atsakymai leidžia suvokti, jog vykstantys atminties karai nėra vien valstybės viduje tarp jos piliečių vykstantys disputai – tapatybės ir istorinės atminties klausimai gali tapti manipuliacijų įrankiu valstybei pakenkti siekiančioms išorinėms jėgoms. Visgi nė vienas informantas nepateikė konkrečių pavyzdžių, kokiais būdais išorės veikėjai daro įtaką atminčių supriešinimui.

Informantų pateikti atsakymai atliepia kiekybiniame tyrime išryškėjusią tendenciją, jog kiekybine išraiška sovietinių represijų ir Holokausto atminties vietų Vilniuje per pastarąjį trisdešimtmetį įkurta apylygiai. Kiekybinio tyrimo rezultatai taip pat dalinai atliepia kiekybinio tyrimo metu pastebėtą problemą, jog Vilniuje stokojama išsamiai Holokaustą Lietuvoje pristatančio ir įamžinančio muziejaus – pavienės ekspozicijos, funkcionuojančios kaip kitus atminties naratyvus pristatančių muziejų dalis, neatlieka šios funkcijos taip pilnavertiškai, kaip plačia veikla pasižymintis Okupacijos ir laisvės kovų muziejus. Informantų paminėti iššūkiai formuojant atminties politiką Vilniaus mieste, pavyzdžiui, skirtingų interesų grupių susipriešinimas ar dialogo tarp valstybinių institucijų ir neformalių organizacijų stygius, gali būti traktuojamas kaip priežastis, kodėl pastarąjį dešimtmetį pastebima ženkliai mažiau atminties vietų projektų sovietinėms represijoms ir Holokaustui arba šių projektų vykdymas yra uždeliamas keletą metų ar net daugiau.

Išvados

Šiame darbe, siekiant išsiaiškinti, koks sovietinių represijų ir Holokausto atminties reprezentacijų santykis vyrauja Vilniuje, buvo vykdomas dviejų dalių tyrimas: kiekybinio tyrimo metu atliekant tipologinę buvo analizuojamos šioms dviem atmintims įamžinti skirtos atminties vietos – muziejai, memorialai, paminklai ir atminties lentos, o kokybinio tyrimo rėmuose buvo atlikti ir išanalizuoti ekspertiniai interviu su Vilniaus miesto atminties politiką formuojančiais atminties veikėjais. Atlikus tyrimą buvo gautos tokios išvados:

1. Vilniaus miesto atminties vietų, įamžinančių Holokausto ir sovietinių represijų atmintį, kiekybinis santykis sutampa su moksliniuose tyrimuose pastebima tendencija, jog sovietinių represijų atminties įamžinimui posovietinėse valstybėse yra skiriamas didesnis dėmesys. Vis dėlto pastaraisiais metais ryškėja atsiradęs šių dviejų atminčių reprezentavimo tolygumas – ekspertai pastebi, jog, daugėjant visuomeninių iniciatyvų ir dialogo apie istorinę atmintį, Holokausto atmintis, kaip ir kitos atminties kultūros, yra vis daugiau reprezentuojama ir pradeda susilyginti su sovietinių represijų reprezentacijų skaičiumi.
2. Atlikus Vilniaus mieste esančių Holokausto ir sovietinių represijų atminties vietų kiekybinį tyrimą bei ekspertinius interviu paaiškėjo, jog Vilniaus miesto atminties politika pasižymi pasyvumu – nors yra sudarytos formalios sąlygos jos kūrimui „iš viršaus“ (savivaldybėje sudaryta Istorinės atminties komisija, Vilniaus atminties kultūros programa), atminties naratyvų konstravimas per atminties vietas vyksta „iš apačios“ – visuomeninių organizacijų, bendruomenių ir pavienių asmenų iniciatyva. Atminties įamžinimo tvarka neturi apibrėžtumo, nėra nuoseklių įatmintinimo gairių ir kriterijų, todėl atminties vietų kūrimo klausimai neretai sprendžiami subjektyviai, tiesiogiai priklausomai nuo besikeičiančių politinių jėgų ir interesų grupių įtakų.
3. Kadangi sovietinių represijų atminties naratyvas Lietuvoje tapo įmanomas tik po 1990 m. (tuo tarpu vienomis ar kitomis formomis Holokaustas įatmintinamas buvo jau po Antrojo pasaulinio karo), po Nepriklausomybės atgavimo pastebima tendencija išgedėti dar visiškai neseną trauminę istorinę patirtį – valstybingumo praradimą – ir kuriant atminties vietas sovietinių represijų aukoms naudoti su kančia, gedėjimu susijusius motyvus, atsispindinčius memorialinėje monumentalistikoje, kas XXI amžiuje gali riboti kritiško ir konstruktyvaus istorinės atminties reflektavimo galimybes. Tuo tarpu Holokausto atminties vietos kai kuriais atvejais paliekamos nepakitusios arba minimaliai pakitusios nuo sovietmečio – pavyzdžiui, Panerių memorialas, – tokiu būdu nesudarant galimybės atsiriboti nuo sovietų valdžios kurto

tarybinių bendrapiliečių sunaikinimo naratyvo bei interpretuoti Holokaustą kaip reikšmingos tautinės bendruomenės tragediją.

4. Tiek Holokausto, tiek sovietinių represijų atminties įamžinimui didžiausius trukdžius sudaro interesų grupių susiskaldymas ir konsensuso neradimas – kaip ryškiausius pavyzdžius galima būtų išskirti paminklo žydų gelbėtojams, Lukiškių aikštės paminklo, Jono Noreikos-Generolo Vėtros atminimo lentos atvejus. Greta jautrius tapatybės klausimus liečiančių, nevienareikšmišką vertinimą turinčių ir dėl to susiskaldymą tarp visuomenės grupių iššaukiančių įatmintinimo klausimų kokybinio tyrimo metu taip pat išryškėjo tai, jog atminties vietų kūrimo procesai taip pat užsivilkina dėl institucijų ir organizacijų tarpusavio dialogo stygiaus.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

Literatūra

1. Antanavičiūtė, Rasa, *Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse*. Vilnius : Lapas, 2019
2. Assmann, Aleida, „Europe’s Divided Memory“. Kn. *Memory and Theory in Eastern Europe* (sud. Uilleam Blacker, Alexander Etkind, Julie Fedor), New York : Palgrave Macmillan, 2013
3. Assmann, Aleida, „Memory, Individual and Collective“. *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, Oxford: Oxford University Press, 2008
4. Assmann, Aleida, „Transformations between History and Memory“. *Social Research Vol. 75, No. 1, Collective Memory and Collective Identity*, The John Hopkins University Press, 2008
5. Assmann, Jan, „Communicative and Cultural Memory“. *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* (ed. Astrid Erll, Ansgar Nünning) Berlin, New York, 2008
6. Assmann, Jan, *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992
7. Assmann, Jan, Czaplicka, John, „Collective Memory and Cultural Identity“. *New German Critique No. 65, Cultural History/Cultural Studies* (Spring - Summer, 1995) <<https://www.jstor.org/stable/488538>> [žiūrėta 2019-10-16]
8. Azaryahu, Maoz, „RePlacing Memory: The Reorientation of Buchenwald“. *Cultural Geographies Vol. 10 No. 1*, 2003 <<https://www.jstor.org/stable/44286979>> [žiūrėta 2020-03-30]

9. Bernhard, Michael, Kubik, Jan, *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory And Commemoration*. New York : Oxford University Press, 2014
10. Burch, Stuart, Smith, David J., „Empty Spaces and the Value of Symbols: Estonia's 'War of Monuments' from Another Angle“
<http://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/15577/1/196192_196%20Burch%20PostPrint.pdf> [žiūrėta 2020-03-30]
11. Citvarienė, Daiva, „Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje“. In: *Darbai ir dienos*, Kaunas : Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008
12. Corning, Amy, Schuman, Howard, *Generations and Collective Memory*. Chicago : Chicago University Press, 2015, p. 113
13. Čepaitienė, Rasa, „Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos“. *Lituanistica T. 53 Nr. 4(72)*, Vilnius : Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2007
14. Čepaitienė, Rasa, „Tarybinės sostinės“ konstravimas J. Stalino epochoje: Minsko ir Vilniaus atvejai“. Kn. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje* (sud. Alvydas Nikžentaitis), Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011
15. Halbwachs, Maurice, *On Collective Memory*. Chicago : The University of Chicago Press, 1992
16. Halbwachs, Maurice, *The Collective Memory*. New York : Harper & Row, 1980
17. Huyssen, Andreas, „Present Pasts: Media, Politics, Amnesia“. *Public Culture, Volume 12, Number 1*. Duke University Press, 2000
18. Jakutytė-Vasil, Milda, „Lietuvos Holokausto paminklų istorija ir jų įtaka istorinei atminčiai“. Kn. *Kultūros paminklai (17)* (sud. Juozas Bardauskas), Vilnius : Savastis, 2013
19. Mačiulis, Dangiras, „Atminties kultūrų formavimo strategijos Lietuvos urbanistinėse erdvėse. Muziejus kaip atminties kultūros kūrimo vieta“. Kn. *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas* (sud. Alvydas Nikžentaitis). Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013
20. Mačiulis, Dangiras, „Kolektyvinės atminties raiška Šiaulių miesto kraštovaizdyje XX a. “. Kn.: *Kultūros paminklai (14)* (sud. Juozas Bardauskas), Vilnius : Savastis, 2009
21. Mälksoo, Maria, „The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe“, 2009
<<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1354066109345049>> [žiūrėta 2020 03 20]
22. Marčišauskytė-Jurašienė, Jolanta, *Vilniaus skulptūrų gidas*. Vilnius : Modernaus meno centras, 2016

23. Nikžentaitis, Alvydas, „Vilnius kaip simbolinė keturių tautų sostinė“. Kn. *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas* (sud. A. Nikžentaitis). Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013
24. Nora, Pierre, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“. *Representations*, No. 26, <<https://www.jstor.org/stable/2928520>> [žiūrėta 2019-10-16]
25. Rimaitė, Viktorija, „Paminklų ir politikos santykis Lietuvoje: paminklų tapsmas politinių diskusijų objektu“. *Politologija* 2019/4 (96) <<https://doi.org/10.15388/Polit.2019.96.3>> [žiūrėta 2020-05-24]
26. Rohdewald, Stefan, „Post-Soviet Remembrance of the Holocaust and National Memories of the Second World War in Russia, Ukraine and Lithuania“. *Forum for Modern Language Studies*, Volume 44, Issue 2, April 2008 <<https://doi.org/10.1093/fmls/cqn007>> [žiūrėta 2020-03-29]
27. Romanovsky, Daniel, „The Holocaust in the Eyes of Homo Sovieticus: A Survey Based on Northeastern Belorussia and Northwestern Russia“. *Holocaust and Genocide Studies*, 13 (3), Oxford University Press, 1999
28. Safronovas, Vasilijus, „Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos“. Kn. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje* (sud. Alvydas Nikžentaitis), Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2011
29. Staliūnas, Darius, „From Ethnocentric to Civic History: Changes in Contemporary Lithuanian Historical Studies“. Kn. *Emerging Meso-Areas in the Former Socialist Countries: Histories Revived or Improvised* (sud. Kimitaka Matsuzato), Hokkaido, 2005
30. Stone, Dan (sud.), „Memory Wars in ‘New Europe’“. Kn. *The Oxford Handbook of Postwar European History*, Oxford: Oxford University Press, 2012
31. Šutinienė, Irena, „Įvadas“. Kn. *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys* (sud. E. Krukauskienė, I. Šutinienė, I. Trinkūnienė, A. Vosiylūtė), Vilnius: Eugrimas, 2003
32. Šutinienė, Irena, „Sava“ ir „svetima“ praeitis: Vilniaus atminties kultūros erdvinių reprezentacijų reikšmės miesto gyventojų komunikacinėje atmintyje“. Kn. *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas* (sud. Alvydas Nikžentaitis). Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013
33. Tismaneanu, Vladimir, *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton : New Jersey : Princeton University Press, 1998
34. Trimonienė, Rūta, „Paminklai sovietinio genocido aukoms ir rezistencijos dalyviams atminti Lietuvoje (1941-1953, 1988-2009 m.)“. *Genocidas ir rezistencija* 2(26), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009

Oficialūs dokumentai

1. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos atminimo svarbos Europos ateičiai, 2019 <http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2019-0097_LT.html> [žiūrėta 2019-10-16]
2. Platform of European Memory and Conscience <<https://www.memoryandconscience.eu/about-the-platform/about-the-platform/>> [žiūrėta 2019-10-16]
3. Prague Declaration on European Conscience and Communism, Prague, 2008 <<https://www.praguedeclaration.eu/>> [žiūrėta 2019-10-16]
4. „Vilniaus atminties kultūros programos pristatymas visuomenei“ <<https://atviras.vilnius.lt/viesinimas/vilniaus-atminties-kulturos-programos-pristatymas-visuomenei>> [žiūrėta 2020-05-21]

Internetiniai šaltiniai

1. „Atminties vietos XXI a. neturi likti savivalei“ <<https://www.diena.lt/naujienos/vilnius/miesto-pulsas/atminties-vietos-xxi-neturi-likti-savivalei-931109>> [žiūrėta 2020-03-30]
2. „Naujosios Vilnios geležinkelio memorialas“ <<http://www.vilniusgo.lt/2018/09/03/naujosios-vilnios-gelezinkelio-memorialas/>> [žiūrėta 2020-05-24]
3. „Pokalbis su istoriku Zigmu Vitkumi apie Panerių memorialą: Praeitis gali vienyti, jei prisimename vieni kitų aukas“ <<http://www.romuplatforma.lt/pokalbis-su-istoriku-zigmu-vitkumi-apie-paneriu-memoriala-praeitis-gali-vienyti-jei-prisimename-vieni-kitu-aukas/>> [žiūrėta 2020-05-21]
4. „Vilniaus miesto paminklai“ <http://genocid.lt/Statiniai_Vietos/Paminklai/Vilniaus_m_paminklai.htm> [žiūrėta 2020-05-24]
5. Zigmą Vitkus, „Savaitės pokalbis. Dr. R. Čepaitienė: „Atminties kultūra – neatsiejama nuo vertybių“, <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-02-08-savaites-pokalbis-dr-r-cepaitiene-atminties-kultura-neatsiejama-nuo-vertybiu/57597>> [žiūrėta 2020-05-23]

Interviu

1. Anušauskas, Arvydas, interviu su autoriumi (raštu), Vilnius, 2020 balandžio 16 d.
2. Imbrasas, Audronis, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 balandžio 29 d.
3. Černiauskas, Norbertas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 8 d.
4. Jakubonienė, Gintarė, interviu su autoriumi (raštu), 2020 balandžio 21 d.
5. Kukliansky, Faina, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 balandžio 7 d.
6. Kuolys, Darius, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 5 d.
7. Samys, Vidmantas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 8 d.

Priedai

Priedas nr. 1

Klausimynas

1. Nemažai akademinių darbų, tyrinėjančių posovietines valstybes, daro prielaidą, jog šiose valstybėse, įskaitant Lietuvą, daugiau dėmesio skiriama sovietinių nusikaltimų atminčiai ir jos įamžinimui, o Holokausto atmintis tarsi paliekama nuošalyje. Ar jūsų patirtis sutampa su tokia prielaida?
2. Ar galėtumėte teigti, kad Vilniaus miesto atminties politikoje dominuoja kažkuri iš šių dviejų atminčių? Jei taip, kuo tai pasireiškia?
3. Ar Vilniaus miesto politika Holokausto ir sovietinių represijų atminties įamžinimo klausimu keitėsi per laikotarpį nuo Nepriklausomybės atgavimo? Jei taip, koku būdu?
4. Kaip vertinate Holokausto ir sovietinių represijų atminties įamžinimą Vilniaus mieste, kokias tendencijas pastebite? Ar pakankamai dėmesio tam skiriama?
5. Kas, jūsų manymu, Vilniaus mieste labiau prisideda prie Holokausto bei sovietinių represijų atminties išsaugojimo – nevalstybinės organizacijos ir bendruomenės ar oficialios institucijos, tokios kaip savivaldybė? Galbūt galite pasakyti, kurios atminties įpaminklinimas daugiau vyksta neformalių organizacijų, bendruomenių iniciatyva?
6. Galbūt galėtumėte papasakoti, kokios institucijos turi įtaką sprendžiant dėl paminklų, memorialų, atminties lentų atsiradimo Vilniuje?
7. Kokie kriterijai įprastai lemia vienos ar kitos atminties vietos sukūrimą, kokie reikalavimai joms keliami?
8. Papasakokite, kokių atminties vietų įkūrimą teko inicijuoti arba prie to prisidėti? Galbūt galėtumėte įvardinti, kokių kitų organizacijų (ar privačių asmenų) iniciatyvos paskatino vienų ar kitų, galbūt net konkrečių, paminklų atsiradimą?
9. Su kokiomis institucijomis bendradarbiaujate atminties įpaminklinimo klausimais? Ar šis bendradarbiavimas vyksta sklandžiai?
10. Su kokiais iššūkiais susiduriama, siekiant įamžinti Holokausto ir/arba sovietinių represijų atmintį Vilniuje?
11. Galbūt galėtumėte įvardinti konkrečius probleminius atvejus, kuomet dėl vienų ar kitų priežasčių nepavyko įamžinti su Holokausto ir/arba sovietinių represijų atmintimi susijusių įvykių ar asmenybių? Kokios buvo tos priežastys?

12. Kokią pastebite visuomenėje vyraujančią nuomonę Holokausto ir sovietinių represijų atminties įamžinimo klausimu?
13. Ar šiuo metu yra dar neįgyvendintų, bet numatomų įgyvendinti Holokausto ir/arba sovietinių represijų atminties įpaminklinimo projektų Vilniuje?
14. Ar egzistuoja valstybinio ar savivaldos lygmens dokumentai, kuriais būtų įtvirtinti atminties politikos, įpaminklinimo prioritetai?

Priedas nr. 2

Anušauskas, Arvydas, interviu su autoriumi (raštu), Vilnius, 2020 balandžio 16 d.

Vardas, pavardė: Arvydas Anušauskas

El. paštas: arvydas.anusauskas@lrs.lt

1. Nemažai akademinių darbų, tyrinėjančių posovietines valstybes, daro prielaidą, jog šiose valstybėse, įskaitant Lietuvą, daugiau dėmesio skiriama sovietinių nusikaltimų atminčiai ir jos įamžinimui, o Holokausto atmintis tarsi paliekama nuošalyje. Ar jūsų patirtis sutampa su tokia prielaida?

Pirmiausia reikia atsižvelgti į vieną esminį skirtumą – skirtingai nuo Holokausto nusikaltimų, sovietinių okupantų padaryti nusikaltimai nebuvo tiriami 50 metų. Tad skirtumas natūralus ir pateisinamas. Kita vertus Holokausto nusikaltimus taip pat reikėjo tirti ir iš naujo įvertinti atmetus komunistines ideologines prielaidas bei žydų tautos naikavimo slėpimą po „tarybinės liaudies aukų“ kamufliažu. Nuošalyje holokausto nusikaltimai tikrai nepalikti ir pastaruosius du dešimtmečius jiems skirtų tyrimų nuolat daugėjo. Tas pats ir su įamžinimu – dabar Lietuvoje ir vienai, ir kitai temai yra skirtas ne menkas dėmesys. Sovietinių nusikaltimų aukų įamžinimas beveik neturi tarptautinės paramos – fondų ar kokių tarptautinių tyrimo centrų pavidalu.

2. Ar galėtumėte teigti, kad Lietuvos (ir, konkrečiai, Vilniaus miesto) atminties politikoje dominuoja kažkuri iš šių dviejų atminčių? Jei taip, kuo tai pasireiškia?

Vilniaus miestas yra su labai įvairia istorija. Tačiau natūralu, kad miestiečių didelė dalį kelis amžius sudariusi žydų bendruomenė turi didesnes prielaidas savo atminties įamžinimui mieste. Vilniaus atminties politikoje kaip tik yra ne tiek ir daug viešų ženklų, kurie liudytų apie sovietinės okupacijos aukų įamžinimą – tie ženklai iš esmės lokalizuoti dvejose vietose (Aukų g. ir Tuskulėnų parke). Mėginimas įamžinti laisvės kovų atmintį Lukiškių aikštėje yra beviltiškai įstrigęs jau daug metų.

3. Ar valstybės politika Holokausto ir sovietinių represijų atminties įamžinimo klausimu keitėsi per laikotarpį nuo Nepriklausomybės atgavimo? Jei taip, koku būdu?

Valstybės politika aiškiai buvo formuluojama 1990-1993 m. – sukurti tyrimo centrai, atkurtas Žydų muziejus. Vėliau, nuo 1997 m. buvo aiškiai apibrėžta įstatymuose kokie žmonės laikomi nuo okupacinių režimų nukentėjusiais asmenimis, atlikta dalinė iliustracija (sovietinių represinių struktūrų bendradarbiams), pradėtos ir baudžiamosios bylos dėl sovietinių nusikaltimų, kurti muziejai – visa tai tiesiogiai susiję su atminties politika. Tuo pat metu plėtėsi ir nusikaltimų vertinimo teisiniai horizontai. Pirmą dešimtmetį nusikaltimai holokaustui buvo tirti daugiausia remiantis JAV Teisingumo departamento OSI pateikta medžiaga (Lileikio ir kt. bylos), o sovietinių nusikaltimų tyrimai buvo atliekami remiantis visuomenininkų ar nukentėjusių asmenų nevyriausybinių organizacijų iniciatyva (pvz. A.Ramanausko-Vanago kankinimo ir nužudymo byla, kuri buvo pradėta 1992 m.) arba tęsiamos dar 1988 m. pradėtos bylos (pvz. Rasių žudynių). Nuo 1998 m. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras jau teikė surastus dokumentus apie vykdytus nusikaltimus Generalinės prokuratūros Specialiųjų tyrimų skyriui.

Taip pat buvo įvykdytos ir didelės įamžinimo programos – buvo pastatyti atminties ženklai ištremtiems 1941-1953 m. (lentelės ir kiti atminimo ženklai ant/prie geležinkelio stočių), standartizuoti ženklai ginkluoto pasipriešinimo sovietinei okupacijai dalyvių žuvimo vietose ir pažymėtos visos su Holokausto nusikaltimais susijusios žydų bendruomenės naikinimo vietos (nuo kelio ženklų iki atminimo lentų). Visa tai buvo daroma bendros valstybės atminties politikos vardu, nors nuolat susilaukdavo kritikos dėl tariamo „genocidų“ sutapatinimo.

4. Kaip vertinate Holokausto ir sovietinių represijų atminties įamžinimą Vilniaus mieste, kokias tendencijas pastebite? Ar pakankamai dėmesio tam skiriama?

Po viso to, kas buvo atlikta ankstesniais dešimtmečiais, iki kokių Po viso to, kas buvo atlikta ankstesniais dešimtmečiais, iki kokių 2005 m., manyčiau, kad pastaraisiais metais Vilniaus mieste iš esmės vyksta daugiau holokausto aukų (ir su jais susijusių asmenų – gelbėtojų) įamžinimo procesas, kuris pasižymi labai įvairiomis iniciatyvomis. Sovietinių represijų ir laisvės kovų įamžinimas iš esmės sustojęs ir ginčai dėl jo susikoncentravę tik ties Lukiškių aikštės ateitimi. Tik 2018-2019 m. šiek tiek atminties ir įamžinimo diskusijas atgaivino Našlaičių kapinių atradimai, A.Ramanausko-Vanago perlaidojimas. Tiesa, pastaruoju atveju pagrindiniu smuiku griežė, ne Vilniaus miestas, o centrinės valdžios institucijos (tyrimus

užsakė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, o paminklo A.Ramanauskui-Vanagai Antakalnio kapinėse konkursą surengė Vyriausybės kanceliarija).

5. Kas, jūsų manymu, Vilniaus mieste labiau prisideda prie Holokausto bei sovietinių represijų atminties išsaugojimo – nevalstybinės organizacijos ir bendruomenės ar oficialios institucijos, tokios kaip savivaldybė? Galbūt galite pasakyti, kurios atminties įpaminklinimas daugiau vyksta neformalių organizacijų, bendruomenių iniciatyva?

Vilniaus miesto savivaldybė dabar prisideda ne prie skirtingų atminčių puoselėjimo, o prie jų supriešinimo. Vienintelis pozityvus darbas – Žaliojo tilto sovietinių skulptūrų nukėlimas (nors pats tilto vizualinio pertvarkymo procesas yra įstrigęs). Prie atminčių išsaugojimo pirmiausia prisideda pačios įvairiausios neformalios grupės ar bendruomenės. Tačiau čia irgi pastebimas susipriešinimas ar supriešinimas. Pavyzdžiui, žydų bendruomenės Geros valios fondas prisideda prie tyrimų ir įamžinimo, tačiau viešoje erdvėje yra ne itin žinoma Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinių nusikaltimų tyrimo edukacinė veikla (Tolerancijos centrų kūrimas mokyklose)

6. Galbūt galėtumėte papasakoti, kokios institucijos turi įtaką sprendžiant dėl paminklų, memorialų, atminties lentų atsiradimo?

Klausimas abstraktus, tačiau visada viena svarbiausių visada yra savivaldybės pozicija. Tą rodo memorialinių lentų Vilniuje nuėmimo ar pakabinimo procesas pastaraisiais metais. Taip pat vieno ar kito atminties ženklo perkėlimo, nukėlimo ar pastatymo procesas neapsieina be savivaldybės.

7. Kokie kriterijai įprastai lemia vienos ar kitos atminties vietos sukūrimą, kokie reikalavimai joms keliami?

Jokių išankstinių reikalavimų nėra, tačiau prielaidos turi būti. Pavyzdžiui, konkreti vieta turi būti susijusi su įamžinamu įvykiu ar asmeniu. Kiek tas asmuo ar įvykis atitinka mūsų istorinio pasakojimo naratyvą, tiek jam ir bus skirta dėmesio. Pavyzdžiais gali būti – Panerių memorialas ar Tuskulėnų memorialinis kompleksas.

8. Kokios institucijos yra tiesiogiai susijusios su atminties įamžinimo klausimų sprendimu?

Tiesiogiai susijusios institucijos kiekvienu konkrečiu atveju gali būti skirtingos. Pavyzdžiui, Lukiškių aikštės atveju Kultūros ministerija ir Vilniaus savivaldybė. Aukų gatvės atveju –

Genocido ir rezistencijos tyrimo centras ir Vilniaus savivaldybė. Antakalnio kapinėse įamžinimo klausimais – Vyriausybė, LGGRTC ir Vilniaus savivaldybė.

9. Kokie egzistuoja valstybinio ar savivaldos lygmens dokumentai, kuriais būtų įtvirtinti atminties politikos, įpaminklinimo prioritetai?

Klausimas ne man, o Kultūros paveldo departamentui. Tačiau kai kalbama apie prioritetus, tai atsispindi per finansuojamus projektus. Diskusijų lygmeniu daug kalbama apie Istorinės atminties įstatymą ar Lukiškių aikštės įstatymą, tačiau visa tai sunkiai skinasi kelią. Seimas prioritetus pažymi skelbdamas „atminimo metus“, kuriuos lydi vyriausybės patvirtinta ir finansuojamas priemonių planas.

10. Su kokiais iššūkiais dažniausiai susiduriama, siekiant įamžinti Holokausto ir/arba sovietinių represijų atmintį?

Pagrindinis iššūkis, dabar yra trečiųjų šalių (pvz. Rusijos), per informacines kampanijas įtakoti (keisti) mūsų istorinį naratyvą. Sovietinių nusikaltimų ignoravimtas nėra įgavęs pagreičio, tačiau atskirų, tai darančių asmenų atsirado. Veikiama stengiantis supriešinti skirtingas atmintis.

11. Galbūt galėtumėte įvardinti konkrečius probleminius atvejus, kuomet dėl vieno ar kito priežasčių nepavyko įamžinti su Holokausto ir/arba sovietinių represijų atmintimi susijusių įvykių ar asmenybių? Kokios buvo tos priežastys?

Plačiausiai žinomas yra Laisvės kovų įamžinimo mėginimas Lukiškių aikštėje. Sakyčiau jis patyrė fiasko, kai mėginta suinteresuota nevyriausybines organizacijas ir jų poziciją apeiti naudojantis biurokratiniais svertais. Rezultatas – „konkursą“ laimėjęs projektas vertinamas, kaip kontraversiškas ir neatitinkantis įstatymų bei aikštėje taip jokio simbolio ir neatsirado. Be to prisimenant 1992-1996 metus, kai vyko svarstymai dėl KGB rūmų ateities ir galvota visus rūmus perduoti Memorialiniam ir tyrimo centrui, tai viskas pasibaigė sovietinės okupacijos aukų lūkesčių ignoravimu, didesnės dalies rūmų perdavimu Teisingumo ministerijai, paveldo ženklų sunaikinimu perduotoje dalyje ir pan.

Kad ko nepavyktų įamžinti ir tai būtų susiję su holokausto atmintimi – tokio pavyzdžio nežinau. Bet kuris projektas, kurio buvo imamasi, buvo įgyvendinamas. Ilgai tęsėsi Pasaulio teisuoliams skirto paminklo iniciatyvos realizavimas, bet dabar jau pažymėta vieta, kur šis paminklas bus pastatytas.

12. Kokią pastebite visuomenėje vyraujančią nuomonę Holokausto ir sovietinių represijų atminties įamžinimo klausimu?

Nuomonės yra įvairios, kaip ir pati visuomenė. Tačiau esminė nuostata yra bendra – okupacijų aukos turi būti prisimenamos ir ši istorinė atmintis turi būti įamžinama. Kaip ir kokiais būdais – čia kyla didžiausi ginčai.

13. Ar galėtumėte įvardinti, kokių šiuo metu yra dar neįgyvendintų, bet numatomų įgyvendinti Holokausto ir/arba sovietinių represijų atminties įpaminklinimo projektų?

Žr. 11 atsakymą. Tarp galimybių, kurios kol kas viešai neaptariamoms – dalies atsilaisvinusio Lukiškių kalėjimo panaudojimas Totalitarinių režimų aukų atminties įamžinimui.

Priedas nr. 3

Imbrasas, Audronis, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 balandžio 29 d.

Vardas, pavardė: Audronis Imbrasas

El. paštas: audronis@dance.lt

Tel. nr.: +370 699 82 008

A.I.: Aš kalbėsiu gal kiek keistai... Vienas dalykas – istorija yra ilga šiaip, žinai, nėra vien tik sovietmetis ir Holokaustas. Tam, kad šiek tiek tą temą, su kuo man teko susidurti, žinai, ir sau atsakant į klausimus, ir kažkokias temas, tai iki kurios ribos mes norim istorinę atmintį atmintinti? Čia pusiau skambės truputį kaip ciniškai, bet reikia sprendimus, jo, priiminėjant. Tarkim, žinai, jeigu viską vertinti rimtai, šiaip labai daug bendrapiliečių buvo išžudyta arba įvairių dalykų vyko prie Vytauto, Mindaugo. Ta prasme, aš ironizuoju, bet tai imam šitą laiką, ar kaip? Nes tada Mindaugas su Vytautu jau nebebūtų tokie didvyriai. Ar ten nežinau, kuris daugiau, aš iš tikrųjų, tiesą sakant, istorija labai nesidomėjau niekad, tai negaliu komentuot, bet iš principo, iki kurios vietos mes? Iš principo tie aprėpiami keli metai, tai buvo sukilėlių laidojimas iš devyniolikto amžiaus, tai žinai, kurioj vietoj dedasi riba ir kas yra svarbu, kurias atmintis reikėtų atmintinti? Čia vienas toks pjūvis, kuris, žinai... Tada – koks svoris? Jeigu šimtą tūkstančių išžudė keturiasdešimtais, tai svarbu, o jeigu šimtą tūkstančių keturioliktam amžiui, nebe taip svarbu, ar kaip? Tiesiog užduot sau klausimą. Kitas pjūvis – Vilniuje, matyt, kokiam Pakruojo kaime mažiau tokių dalykų, bet Vilniuje, ypatingai – imi kvadratinį metrą, aikštę ir kiek tu beeisi gilyn, ten vienas ant kito... Tai ką mes turėtume atminti? Tuo labiau dabar, reiškia, kaip mes save suvokiame? Aš nežinau tavo kraujo, aš, kiek žinau, ne visai grynas lietuvis. Dabar, reiškia, kurioj vietoj, - mes vertinam kaip autochtonai, nes mes čia dabar gyvenam, - tas Vilnius lietuviškas tik sąlyginai, dabar – taip, o anksčiau – ne. O tai ko trūksta? Ką

reikia paminklinti? Nes natūraliai dabartiniai autochtonai yra įatmintinę save, tiesiog, kaip ir Prancūzijoje prancūzai, ten rasi daugiausiai prancūziško atminimo, o ne žydiško ar vokiško. Tai yra gana natūralu, na, turbūt. Visų kitų trūksta. O Vilnius buvo žydiškas, rusiškas, lenkiškas, jie mums buvo gal agresoriai, bet jie irgi turėjo savo tiesų, skausmų ir netiesų nuo lietuvių. Iki kurios vietos, kaip dėl lentelių, tas konsensusas dėl, tarkim, Vilniaus senamiesčio pavadinimų? Nes, nu, ką paveldėjome sovietmečiu, tuos senesnius, bet neįmanoma iki begalybės. Kiekviena gatvė juk turėjo po dešimt-dvidešimt pavadinimų, tai kuris yra tikrasis? Pagal ką vertinsim? Pagal kiek metų buvo? Tai čia aš tiesiog noriu parodyti, kad yra daug sudėtingiau negu tarp dviejų kažkokių reiškinų bandyti atrasti tiesą. Būdamas ne istorikas – man su tuo teko susidurti, tą mačiau labai gerai, - ir čia labai paprasta tam tikra prasme, kad jeigu tai yra tavo giminė, tavo senelį tuo metu nužudė, jis buvo didvyris, tai tu eisi galva į sieną, kad taip yra. O jeigu su mano seneliu bus priešingai, aš irgi eisiu. Mes galime puikiai sutarti ties koku nors cirku – nors dėl to irgi iki galo niekada nesutarsim, nes turim skirtingas nuomones, - bet niekada dėl to nesusitarsim, nes tiesiog mes išeinam iš skirtingų situacijų. Tai aš irgi per gyvenimą tą esu perėjęs ir įsitikinęs, kai su žmogum beveik, atsiprašau, į lovą guliesi, bet yra kampas, kur visiškai išsivaikšto požiūriai, nes mes atėjome iš skirtingų gyvenimo situacijų. Na, ir tada einant link tų dviejų klausimų, kas daugiau paženklinama, tai vėl, reiškia, laike einant, galima labai matematiškai pažiūrėti – viena vertus, sovietmetis baigėsi prieš trisdešimt metų, didesnė dalis visuomenės iš to atėjo, tai ji yra automatiškai didžiulė, tiesiog nelabai kitaip kaip gali būti, nes ji arčiau laike, ta situacija – ar tie didvyriai, ar ką reikėtų įpaminklinti, mūsų manymu, yra daug daugiau. Holokaustas buvo keturiasdešimtais – savaime tai daugiau yra nuėję į praeitį. Ir vėl tada – kurią situaciją turime kelti? Istorinius faktus lyginti yra sąlyginis dalykas, nelyginkim, bet palyginkim, ta prasme, tai ne visai lygiavertės situacijos. Negali sakyti, kad dedam vieną tokį, vieną tokį, nes tai yra labiau praeitis. Skausminga ir taip toliau, bet ji yra praeitis – čia yra viena. Plius, reiškia, didesnei daliai visuomenės svarbiau yra Tarybų sąjungos epocha ir jos pasekmės. Tai gana natūralu – jeigu Menų spaustuvė bus daugiau šokistų, bus daugiau šokio. Dar vienas palyginimas – čia vėlgi iki nusižudymo galima ginčytis – bet kaip bevertintum, turbūt valstybės nebuvimas ir netekimas, o tame tarpe ir išvežimas tų žmonių – aišku, mūsų nebuvo išžudyta devyniasdešimt procentų ar kiek, - labai daug skaičių, bet realiai mes netekom savo valstybės. Na, tai ne visai tas pats, kaip išžudyta tam tikra dalis visuomenės, ar tai būtų žydai, lenkai, neįgalieji ar gėjai – nesakant, kad tai yra lengviau, ne taip skauda, bet vėl netekimas valstybės atrodo... Tu netekai namų ar vieno šeimos nario? Netekai teisės būti savimi? Aš nežinau, kur tas svoris turėtų būti dedamas, ir manau, kad niekas neturi atsakymo, tačiau bandau surasti objektyviai. Ir aš nesakau, kad turėtų būti daugiau šnekama apie sovietmetį, bet tiesiog tos yra tokios, reiškia, tokie aspektai, kuriais turbūt galima paaiškinti, kodėl toks klausimas atsiranda ir aš manau, kad jį spręsti bandymais dėti vieną lentelę tokią, kitą tokią yra iš esmės neteisinga.

A.V.: Na, tai iš esmės yra toks klausimas, kuris atsakymo niekada neturės.

A.I.: Taip, taip. Ir kas kam skauda, tas tą daugiau ir darys. O mano patirtis... Aš ne visai taip į šitą klausimą atsakinėčiau, nes aš neturiu tokios prielaidos, tiesiog aš manau, kad tai yra daug komplikuočiau. Jeigu tu ateini su pozicija, kad turi būti po vienodai arba su ta pozicija, kad turėtų būti daugiau Holokausto, gali atrodyti, kad jo, kažkaip nelygiaverčiai. Bet klausimas, ar taip galima svarstyti. Nu tai taip apie pirmą klausimą. Atsakaiu daugmaž?

A.V.: Taip, taip, labai išsamiai. O ar galima teigti, kad Vilniaus miesto atminties politikoje dominuoja kažkuri iš šių dviejų atminčių?

A.I.: Ne, aš nesutinku, ir remiuosi tuo, ką pirma atsakiau – šiaip atsispindi visi atminties sluoksniai ir ne tik tie du, bet ir dar daugiau. Iš tikrųjų tiesiog neįmanoma, juk kur bepaimsi... Šiaip uždaram miestą, pasistatom antkapyną ir viskas. Taip ir kapinių prasme – visur aplink miestą, gyvena aplink pilis miestiečiai, buvo kapinės. Tai viską verčiam, užgriaunam, nešvenčiam, nedarom, kavines uždaram. Tas balansas – aš nežinau, kaip kitos šalys jį randa ar neranda, mes nesam viduj, tai mes nežinom, bet manau, kad šiaip tai yra pakankamai subjektyvu, kaip ir tau patinka tas spektaklis ar nepatinka arba priešingai, so what? Tai va, tai aš nemanau, aš tiesiog nesutinku su tokiu teiginiu, nes manau, kad turbūt atsispindi ir turėtų atsispindėti visi sluoksniai, tik klausimas, iki kurios vietos, iki kurios vietos mes sutariam – kiek mes manom, kad reikia to atspindėjimo, nes yra labai daug tos praeities nusivėrimo, ta prasme, aš ten kažkur kitur tą paminėsiu, bet irgi yra vienas iš atsakymų, mūsų visuomenė turi daug traumų ir skausmo. Jis dar ir dabar neišėjo ir išsėdinėja, ir todėl visuomenė labai nori viską pateisinti ir jį paminėti. Man asmeniškai tada iš viso smarkiai per daug yra bandymų atmintinti, nes visų vis tiek nesudėsi. Grubiai šnekant – kiek šitam kieme turėtų būt atminimo lentelių? Taigi, mes susitariam, ir jeigu susitariam, kad dešimt, mes žiūrim, kiek iš kokio laikotarpio turi būti. Bet visuomenė taip neveikia, nes kiekvienai, kurie ateina su savo iniciatyva, jiems paprastai ta iniciatyva yra dėl bet kokių priežasčių – nuoširdžių ar apmokėtų – jiems ji yra svarbiausia. Tu lyg ir išspręsi, kad va, dešimt, trys lenkų, trys lietuvių, dvi žydų ir dvi rusų, ateina po keturių metų kiti į Menų spaustuvę dirbt, sako, “pff, kokias nesąmones padarėt, biškį nėra vokiečių, kurie čia būdavo, ir ukrainiečių”. Iki begalybės taip galima. Tai vienas klausimas – kiek reikia, o jei mes žinom, kiek jau reikia, tada jau bandyti, kas buvo svarbiausias, iš kurio laikmečio. Tai va.

A.V.: Ar Vilniaus miesto politika Holokausto ir sovietinių represijų atminties įamžinimo klausimu keitėsi per laikotarpį nuo Nepriklausomybės atgavimo? Jei taip, koku būdu?

A.I.: Kaip keitėsi... Žinai, aš ne istorikas, aš kitais dalykais užsiiminėjau, nestebėjau. Tiesą sakant, tik tiek, kad vienu periodu žurnalistavau, tai aš kaip ir ne visai sąmoningai ar sąmoningai prie kažkurių temų prisiliedavau. Tai vis tiktai pastebėsiu, kad jeigu šitas dvi lyginant, tiesiog natūraliai kai atsiskyrėm nuo Tarybų sąjungos, aš buvau beveik tavo metų, kai atsiskyrėm, tai natūralu, kad kadangi mano karta priėmė Tarybų sąjungą kaip neigiamą dalyką – kas vėl, nebūtinai visi neigiamai

priėmė, - jeigu tavo mama ar tėtis, čia kaip pavyzdį, buvo partinio komiteto darbuotojai, nebūtinai jie blogiukai buvo, tai natūraliai, kad tu ne visai taip žiūrėsi. Dabar dvidešimt metų pabuvo kaip ir pauzė ir dabar labai daug matosi tų nuotaikų, kad ne viskas taip jau buvo blogai toj Tarybų sąjungoj. Reiškia, ta karta, kuri atsiskyrė, jos kritinė masė manė, kad reikia įpaminklinti, įtmintinti, todėl kad buvo užgožtas – mūsų didvyriai ilgai buvo laikomi banditais, disidentais, autsaideriais, prieš juos buvo bylos, tai natūralu, norėjosi apversti tą situaciją kitaip ir tuos asmenis, procesus versti didvyriais. Tai yra, matyt, logiška, tai ne tik būtų Lietuvoj – tas pats Prancūzijoje, Švedijoje ar kur nori.

A.V.: Taip, tai normalios istorinės teisybės paieškos.

A.I.: Taip, kuri irgi visada yra subjektyvi. Aš manau, kad tai buvo gana natūralu, ir žinai, aš ką pastebėjau – jei labai kapstytumeisi, atrastum netgi kokiais devyniasdešimtais metais mano interviu ta tema, bet tada aš dar nežinojau, kad ji bus taip aktyvuota, - ir galiu pasakyti, dėl ko man dalis iškart oponuotų, tai Holokausto tema visada buvo present, bet ji nebuvo taip aktyvi, kaip jinai tapo pastaraisiais metais. Ir čia galėsim įdėti mano prielaidą, kad ji buvo aktyvizuota po to, kai mes nuėmėm Žaliojo tilto skulptūras. Kadangi mes nuėmėm mentalui darantį poveikį vienoj vietoj, tai buvo dalinai aktyvizuota iš išorės. Be abejo, tai nėra neteisinga tema, tu suprask, aš jos neneigiu, bet tą buvo pradėta užaštrinti tam, kad neleisti mūsų visuomenei išsilaisvinti iš tų stereotipų ir taip toliau. Tam, kad visą laiką tu negali nieko padaryti, nes turi aiškintis, tu nežiūri į priekį, o aiškiniesi už praeitį. Ta prasme, mano įsitikinimu, tai yra, aš negaliu pateikti įrodymų ir nesiruošiu to daryt, bet aš manau, kad asmenys iš išorės ir tas, kas internete reiškiasi, tas mūsų tariamasis tautietis JAV ir taip toliau, tai buvo tema, kuri aktyvizuota. Ir tai labai susisieja su KGB, Tarybinės valdžios pastangomis visą laiką diskredituoti mūsų pokario partizanus, jų vadus ir taip toliau. Tai sutampa. Kiek tame tiesos...

A.V.: Na, tiesos, kaip tokios, juk nėra.

A.I.: Jo, bet tai bent jau sutampa tos pastangos. Taigi, mano manymu, tai aktyvizuota pastaruosius kelis metus, tai ir aktyvizavosi. Aš ir priiminėjant sprendimus klausdavau – kas naujo paaiškėjo? Vėtros lentelė buvo užkabinta devyniasdešimt-aš dabar neatsimenu-kažkelintais. Aš nesakau, ji turi kabėti ar neturi. Kas paaiškėjo per dvidešimt metų naujo, kad ją dabar reikia nuimti? Nes esmė ne tik tame, kad ją prieš dvidešimt metų užkabino, bet buvo keturi ar penki valdžių pasikeitimai šalyje ir mieste. Kodėl dabar, o ne 2005-ais? Kas nutiko kitaip, kad dvidešimt metų tos pačios organizacijos... Kas paaiškėjo? Jokių naujų faktų nepaaiškėjo, tiksliau, aiškinantis darosi panašu, kad ir su Škirpa, ir Vėtra pradeda į jų pusę daugiau argumentų aiškėti, nei priešingai. Žodžiu, aktyvizavosi, nes buvo dalinai iš išorės. O laike tai taip, pastaruosius keletą metų tai aštriau. Kas ten ketvirtas klausimas?

A.V.: Jis pakankamai stipriai dengiasi su tuo, ką dabar atsakei - ar pakankamai dėmesio tam įamžinimui skiriama?

A.I.: Aš tau jau pirmiau atsakiau, jo, kad šiaip mes linkę kaip tauta labai antkapius visur statyti. Svetur išviso to aš daug mažiau pastebiu, aišku, aš ten negyvenu, tai man ne taip skauda ir aš galbūt to nematau, bet ne aš vienas, ir su jaunesnės kartos žmonėm, ir su dailės, architektūros pasaulio, - toks įspūdis, kad kiekvienas... Yra nerealizuotos ekspektacijos, nebūtinai už tėvelius ir senelius atpilti. Pasiūlymų ateina visokių. Reikia suprasti, kad bet kuris laikas prieštaringas, bet sovietmetis – ypatingai. Buvo vieni, kurie tarnavo ir tiesiog gyveno gyvenimą. Tarkim, kaip pavyzdys, buvo partinis veikėjas ir jis dabar dvidešimt metų skaitėsi kaip blogiukas, pritilo, pasitraukė, nors nebūtinai jis išdavinėjo ir žudė.

A.V.: Tuo metu tai buvo ir prisitaikymo reikalas.

A.I.: Taip, tokia buvo visuomenė. Jis numirė ir jo vaikai arba anūkai mano, kad jis nebuvo toks blogas, nes jie jį matė tik kaip gerą žmogų, kas yra absoliučiai natūralu. Ir jie mano, kad reikia jo atminimą įamžinti. Jeigu tu galvoji, kad yra mechanizmai, kaip viską patikrinti, aš galiu tau atsakyti – nėra. Nėra visagalių VSD, nėra. Yra daug subjektyvumų. Ateina palikuonio X noras įamžinti X Joną Petrauską, kuris labai geras buvo agronomas – žinai, aš čia specialiai nueidinėjau nuo konkretikos, nes visiškai schemas tos pačios. Ir tada po metų iškyla disidentų skandalas, pasirodo, tas Jonas Petraukas penkiasdešimt šeštais metais pradžioj savo buvimo partijos komiteto antruoju sekretorium išdavė vistik kelis draugus ir kažką išvežė į Sibirą dėl to. Kur dėt gerai ar blogai? Brazauskas dabar jau miręs, amžiną atilsį, bet jis atidavė Katedrą. Galiu pasakyt, jei ne jisai, labai daug kas galėjo būti kitaip – galėjo būti daug žuvusių ir taip toliau. Tą laiką gyvenau ir atsimenu. Jis net nebuvo KGB, nes partijos sekretorius nebūdavo nomenklatūroj pagal sistemą, jie nebūdavo KGB, jie valdė KGB. Tai va, jis geras ar blogas? Misikonis, jeigu esi girdėjęs, Marijonas, kuris pats dalyvavo suėminėjant mūsų paskutinį partizaną būdamas jaunas. Jis buvo atsiskiriant nuo Tarybų sąjungos vidaus reikalų ministras, aš tuo metu žurnalistavau. Aš nebuvo jo kabinete, aš su juo interviu nedariau, bet tuo metu daug kuo domėjausi. Čia ir vėl, kur ta tiesa – mes bet koku atveju būtume atsiskyrę, - bet tokių dalykų, kaip Baku ar Tbilisyje, kur su bananais uždaužė penkiasdešimt žmonių, to nebuvo, ir tai buvo jo pasirinkimas. Ir toj vietoj, mano žiniom, jam skambino KGB vadas, jis tuo metu gi irgi ėmė po vieną, “ką tu čia darai, tu turi už Tarybų sąjungą kovoti”. Jis pasakė: “Aš pasirinkau”, ir jo kabinete gulėjo kalašnikovas, ir jeigu jį būtų ėmę, jis buvo pasiruošęs – jis pats buvo tai praėjęs, jis būtų atsišaudęs. Kurią pusę jo ryškinsim, jeigu lentelę ryškinsim? Ir iki kiek ryškinsim? O kiek lentelėje turi būti teksto? Šiais laikais tiesiog techniškai tikiuosi, kad tai bus internete, mes tai irgi siūlėm ir sprendimai ne taip paprastai nutinka. Aš neturiu atsakymo. Vienoj vietoj taip, jis buvo išdavikas, bet gale gyvenimo, kai tautai buvo pasirinkimas, jis pasirinko taip. AMB’as irgi galėjo ir taip, ir taip, ir jis apie trispalvę pasakė, kad čia skuduras, ir daug kitų dalykų padarė, bet šiaip jau jis buvo pažangiausias ar vienas pažangiausių pirmųjų sekretorių. Tai buvo labai svarbu. Ir vėl nežinai, nes gali būti, kad visą griuvimą Tarybų sąjungos inscenizavo KGB, taip irgi gali būti. Anam pasauly jeigu

susitiksim, pasiginčysim, nes gal žinosim daugiau, bet dabar mes negalim žinot. Žodžiu, žinai, čia einant ir apie šitas temas aš manau, kad per daug paminklinimo, pakankamai dėmesio, ir mes tiesiog tiek skaudulių sveriam ir nekuriame ateities, nes pas mus visur yra praeitis. Ir tada tai, ką aš paminėjau – manau, kad patiriame labai rimtą poveikį iš išorės ir kaip tik siekiama įtvirtinti arba įteisinti sovietmečio atmintį ir diskredituoti antisovietinę atmintį ir priešinti ją su Holokausto aspektais. Mes negalime pasakyti, kad nebuvo žudynių, bet natūralu, kad gali rinktis, iš kurios pusės žiūrėti. Tai va. Apibrendintai aš manyčiau, kad atmintis turėtų būti muziejuose, o ne kažkur agresyviai viešojoje vietoje. Mes gi galime visą Senamiestį paversti... Romoj tas labai matosi, buvus, nebuvus, nežinau.

A.V.: Taip, taip.

A.I.: Tai ten du tūkstančiai metų. Kurią epochą dėti? Kur tiesa? Jeruzalėj esi buvus? Ten gi vienas priešais kitą.

A.V.: Ten ir dabartinė situacija yra tokia, kad viskas yra priešpriešoje.

A.I. Kas yra tiesa? Kas Jeruzalėj yra tiesa, kai vienas priešais kitus gyvena? Ir tada, ką galiu pasakyti, kad yra daug noro įamžinti asmenines, artimųjų istorijas, paprastai nutylint jų neigiamas puses, o pabrėžiant teigiamąsias, nes jeigu tavo senelis tau buvo geras ir su juo ant arkliuko visą laiką jodinėdavai, tai tu niekada nepasakysi. Gal jis buvo KGB ir tuo metu žudė ir daužydavo mūsų disidentus rūsiose, bet tavęs jis nedaužė, tau jis galvą glostė.

A.V.: O kas Vilniaus mieste labiau prisideda prie Holokausto bei sovietinių represijų atminties išsaugojimo – nevalstybinės organizacijos ir bendruomenės ar oficialios institucijos, tokios kaip savivaldybė? Kurios atminties įpaminklinimas daugiau vyksta neformalių organizacijų, bendruomenių iniciatyva?

A.I.: Šiaip, žinok, abi. Grubiai šnekant nėra vieningos sistemos, nėra nusistovėję, ir kas ką pasiūlo, taip ir būna. Daugumoje atsiranda, kiek per mane ėjo, iš visuomenės skirtingų grupių. Ir yra, žinai, netgi tų organizacijų, kurios jau profesionalios siūlytojos, ironiškai ar neironiškai, kam tai rūpi, tas daugiau ir siūlo. Tai žodžiu, sistemos jokios nėra – tada ateina Tarybos nariai, priklausomai, kokie yra, tai jų iniciatyvos būna, bet kad kažkaip sistemingai būtų biurokratinis mechanizmas, tai jo nėra, tame yra labai daug subjektyvumo, žiūrint kas ką pasiūlo.

A.V.: O kokios institucijos turi įtaką sprendžiant dėl paminklų, memorialų, atminties lentų atsiradimo Vilniuje?

A.I.: Tai supranti, šiaip tai, ką ir sakiau, nuo Vyriausybės ir Seimo iki NVO – aktyvesnės visuomeninės organizacijos visokios. Kai ką pati komisija, priklausomai nuo to, kas joje sėdi. Neteisingai atsakinėju, bet nėra vienintelio. Yra labai įvairiai. Sprendžia paskui taryba, ji gali bet kaip kitaip nubalsuoti, bet dažniausiai tos komisijos sprendimai bent jau iki šiol yra patvirtinami. Ir dėl to tos komisijos sudarymas, dėl to aš ir manau, kad vienas iš geriausiai subalansuotų dalykų, nes, tiesą sakant, neskaitant kontroversijos dėl Škirpos ir Vėtros per keturis metus mano buvimo ten gal tik

vienas siūlymas buvo, kur taryba kažkaip kitaip pasiūlė ir atsitiko. Šiaip efektyvumą lyginant su kitais klausimais tai vos ne efektyviausias sprendimo būdas, nes yra visuomenės žmonės, yra dalis politikų ir toks yra... Ten yra susitarimo, konsensuso radimo vieta. Nuomonės yra radikaliai skirtingos, kaip ir dėl viso kito, bet tas susibalansavimas ir sprendimų atėjimas, tai teisiškai jos sprendimas yra tik rekomenduojamasis, o sprendžia taryba, tai jina gaunasi. Kaip ir mums Seimas siūlė statyti vėtrungę tą geležinę to garsaus architekto emigracijoje gyvenusio... Tai žinai, dėl to dalis Seimo mano, kad reikėtų keisti Konstituciją, kad reikėtų vos ne kad Seimas valdytų, bet prasideda klausimas, kodėl, nes savivalda yra savivalda. Mes atstovaujam vilniečius, iš principo mes esam renkami ir taip nusistovi. Seimas yra Seimas, bet jis neturėtų reguliuoti, kas Vilniuj, Kaune ar Panevėžy turi atsirast. A.V.: O kokie kriterijai įprastai lemia vienos ar kitos atminties vietos sukūrimą, kokie reikalavimai joms keliami?

A.I.: Iš tikrųjų aš tau siūlyčiau Rūtos Matonienės klaust, nes kokie kriterijai lemia, jų daug yra įvairių – ten svarsto visokius aspektus, ten yra komisijos nuostatai, jie daugiau politiškai tokie, nes labai skirtingai, reiškia. Jei aiškiai kažkokių figūrų trūksta, neįpaminklinta ir matom, kad jų reikia, tai ir sprendžiam. Tie aspektai – yra nuopelnai, tam tikras reikšmingumas, yra rekomendacijos iš visuomenės, bet žinai, tos rekomendacijos, kaip supranti... Mes su tavim jei norėsim, pasistatysim uždavinį ir surinksim tūkstantį parašų be problemų. Tame yra labai daug subjektyvumo. Bet Rūtos reikėtų klausti, tau jeigu darbui, mokslui reikėtų sudėti oficialius reikalavimus, kokie egzistuoja dokumentai, tai aš tau sakau – tik Rūta, nes aš tikrai galvoj nelaikiau. Ten kai kas su Vyriausybe derinasi, yra daug įvairių kampų. Bet vis tiek pabrėžiu tą subjektyvumą, bet jeigu neša kažkokie savo senelio ar prosenelio atminimą, tai dažniausiai nori sudėti, reiškia, visus jo nuoplenus. Neužtenka pasakyti, kad jis buvo iškylus knygnešys – ne, mažai, reikia daug. O iki kiek tada galima, kokio dydžio lentą tu kabinsi? Paprastai, jeigu Romoj matai lentelę ar Paryžiui, būna “žymus rašytojas” ar išvis “rašytojas”. Viskas.

A.V.: Nuopelnų sąrašo nerasi.

A.I.: Tikrai. O pas mus kadangi tie kompleksai ir mes tokia nauja visuomenė, labai norim įvardinti viską. Nėra kompo, kuris viską suoptimizuoja ir išmeta atsakymą. Vėlgi – atneša pasiūlymą, meniškumo ir teksto prasme mes klaidas... Bet kas yra klaida mene? Kas yra meniška? Tavo paltukas meniškas ar ne meniškas? Komisija duoda bendro pobūdžio pastabas, leidžia pataisyti. Buvo ne vienas projektas, kur tris kartus nešė ir jiems atrodė, kad mes tyčiojamės, o neša... Vienos tautinės mažumos, šiuo atveju – ne žydų, neša buvusio iškilaus žmogaus, reiškia, pagal savo tam tikrą estetiką, kuri pas mus nelabai priimtina, o jiems atrodo, kad taip turi būt, ir iki begalybės gali stumdytis. Nėra kažkokio automato – iš to atsirado bandymas kai kuriose šalyse, kad bent jau senamiestyje viską suvienodinti, vieninga forma ir taip toliau. Bet vėlgi – kuri graži forma. O taip pat kabo iš visų periodų, yra kakofonija. Kai kam tai gražu, kai kam negražu. Man labiau negražu.

A.V.: Kai kam tai autentika.

A.I.: O toj autentikoj yra tam tikrų dalykų, kurie dabarty mum politiškai keistai atrodo. Bet tai autentika! Ir tada prasideda, siūlom naują. Yra kažkoks paminkliukas, prie kurio nori prierašo, pavyzdžiui, yra ten mergaitė prie vaikų ir jaunimo centro. Buvo paklodė, gal puslapis prirašytas, nes moteriškė nuoširdžiai mano, kad šitas tekstas turi būt. Ir kas gi viską stabdo – biurokratai, politikai, svolačiai. Žodžiu, yra labai daug subjektyvumo.

A.V.: O kokiais iššūkiais susiduriama, siekiant įamžinti tas dvi atmintis Vilniuje?

A.I.: Nu, tokie du esmingesni galbūt dalykai, trys dalykai turbūt. Apie tuos iššūkius, kad yra natūralus nuomonių skirtumas. Sakau, tau didvyris, man ne, basta. Ką darom, daužomės snukius? Reiškia, iš to nėra ir valstybinių nuostatų, kaip interpretuot tam tikrus reiškinius. Neturim patvirtinto sąrašo didvyrių. Dėl Cvirkos – išdavikas normalus, bet kiek dėl jo ginčijomės ir turbūt dar ilgai ginčysimės. Tai kol neišspręsta, nenusistovėję prieškario, karo pradžios ir sovietmečio visuomeninių procesų vertinimai istoriniai, tol neįmanoma... Jeigu būtų aiškus sąrašas, būtų aišku – va, yra dešimt didvyrių, reikia dešimt paminklų pastatyt. Kol nėra tų vertinimų, ką gali komisija, kuri sudaryta iš tam tikrų asmenų, ką ji gali šituos prieštaravimus išspręsti? O ten laikmetis buvo, kad suvokt, koks prieštaringas... Tu va dabar pergyvenai karantiną. Matei, Veryga, ne Veryga, kiek priėmė sprendimų, kiek prieštaravimų buvo. Tai tu įsivaizduok, kad greta to nėra interneto, greta to gatvėmis vaikšto dviejų ar trijų skirtingų okupantų kariuomenės, kurios ateidinėja į namus ir atiminėja, tu įsivaizduok, kur tiesa būtų? Mes dabar norim išspręsti, ką ten Vėtra darė ar nedarė, bet tuoj bus šimtas metų, aštuoniasdešimt metų. Laikmetis buvo toks. Anuo metu tuos intervius ėmiau ir buvau Izraelyje, sutikau vieną žydę iš Lenkijos, kuri iš Lenkijos buvo pabėgus čia, į Vilnių, pabuvo mėnesį ir paskui išvažiavo į Izraelį. Ta prasme, tai buvo laikmetis, kai kas savaitę keitėsi dalykai mieste. Dabar internete pamatom, ką Rokiškis Rabinovičius parašo, ir žinom, kaip turi būti, o tuo metu kaimynų galėjai paklaust. Telefonų nebuvo. Tai laikmetis kraupiai prieštaringas. Aš turiu savo tiesas, artimųjų ar pažįstamų sakytas, ką per gyvenimą patyriau, bet iš tikrųjų mes nežinom. Aš manau, kad neįmanoma žinot tos tiesos. Tai va, tas yra, kad nėra nusistovėję vertinimai. Nežinau, ar jie kada nusistovės, todėl ta vienuolikos ar dvylikos žmonių grupytė negali nuspręsti, bet tai yra politika, dėl to susirenka tos skirtingų žmonių grupės ir jos balsuoja.

A.V.: Kažkam tie sprendimai bet koku atveju atrodys neteisingi.

A.I.: Vienareikšmiškai. Ir tada aš norėčiau išlikt, tu gali dėt ar nedėt, bet aš labai jaučiu poveikį iš išorės ir labai stengiamasi didinti susiskaldymą, priešinti, bet greta to, kad ir šiaip yra susipriešinimas, tai pastaruoju metu buvo investuota nemažai, kad dar paskaldyti viešojo erdvėje. Nu ir Vanagaitė, ir taip toliau. Šitie procesai siejasi, jie vienareikšmiškai siejasi. Tai dar vienas faktorius, kuris labai sudėtingina, mano manymu, sprendimus. Mane labai atakavo, labai spaudė pirmininkė skambučiais, buvau išvadintas ir nacių, ir kuo tik nori. Žiūrint, į kurią pusę sprendi, taip ir esi išvadinamas.

A.V.: Galbūt galėtum įvardinti konkrečius probleminius atvejus, kuomet dėl vieno ar kitų priežasčių nepavyko įamžinti su šiomis atmintimis susijusių įvykių ar asmenybių?

A.I.: Apie tuos konkrečius atvejus, nenorėčiau daug vardinti to, ko nėra, nes n dalykų, kurių neatsitiko, bet daugiau atsitiko. Aš galėčiau porą pasakyti, tai vienas konkretus, kuris vėlgi dėl to susipriešinimo, dėl to, kad žaidžia skirtingi žaidėjai savo žaidimus, tai yra paminklo pasaulio teisuoliams pastatymas. Aš mačiau, kaip miestas siūlo, bet tada netinka lyg ir žydu bendruomenei, tada lyg ir tinka, bet tada vėl kažkas, tada architektūriškai, tada reikia suderinti, tada miesto planas ir n dalykų, taip ir nesisprendė. Nežinau, kurioj vietoj dabar tai yra, bet vėlgi, tai nėra, kad specialiai kažkas nesisprendžia, Šimašius, Zuokas ar kažkas užsispyręs. Ten labai įdomiai visa tai vyksta, tai vat šitas neišsisprendžia. Ir kas tikrai yra problema, tai paminklų meniškumas, tekstų meniškumas. Kiek tai įtikina ir kiek tai yra objektyvu. Iki idiotiškų pavyzdžių, kurių aš nenorėčiau minėti. Iš to, kas nuskambėjo, tai Paukštys visą laiką norėjo... Na, bet jis taip gyvena visą laiką, trolina. Nu gerai, it's fine, bet kiek tas trolinimas turi būti įžemintas? Jis gi siūlė Zuikiui Puikiui paminklą prie Švietimo ministerijos. Jis siūlo kas kažkiek laiko, vienas iš etatinių siūlytojų. Savivaldybė jam bloga, kad neapavadina salos Kiškių sala, nors Savivaldybė net nesisprendžia hidronimų. Ji gatvių pavadinimus ir kitus dalykus sprendžia. Tai dabar kaip menų žmogus man patinka, fine, bet kiek iš to turi būti padaryti daiktai, į kuriuos žmonės turėtų žiūrėti? Tai apie meniškumą yra probleminis kampas. Tikrai nėra taisyklių, manau, kad jų negali būti, viskas, kas kūryba, yra subjektyvu, o paminklai yra kūryba.

A.V.: Kokią pastebit visuomenėje vyraujančią nuomonę Holokausto ir sovietinių represijų atminties įamžinimo klausimu?

A.I.: Tai susiskaldymas, aš tai vadinčiau suskaldymu, sprendžiant iš pastarojo laikmečio, esame skaldomi labai profesionaliai, už gerus biudžetus. Ir natūraliai skirtingos nuomonių grupės. Labai jaučiasi tai, kad dekomunizacijos normalios nebuvo. Pavyzdžiui, Cvirką devyniasdešimtais būtų nuėmę be problemų. Sugalvojo kažkaip tuo metu palikti, dabar Rašytojų sąjunga stoja prieš... Jam yra pastatyta kaip politiniam veikėjui, jis yra realiai padėjęs parašus dėl valstybės išdavystės. Leninui mes neturim, o va Cvirkai išlaikom. Bet jam ne kaip rašytojui statė, vienareikšmiškai. Tai va, tai žodžiu, lenda dar ir tarybmečio garbintojų banga.

A.V.: O ar šiuo metu yra dar neįgyvendintų atminties įpaminklinimo projektų Vilniuje?

A.I.: Yra ongoing procesas, nuolat yra siūloma, kažkas grąžinama, pasišnekama. Buvo tikrai Dariaus Kuolio iniciatyva, jis buvo sudaręs sąrašą, ką Vilniuje reikėtų įamžinti, ir aš tą labai palaikiau, bet taip kaip sukasi politikos girnapusės, neatsitiko tas, nors nebuvo specialios nuostatos, kad nedaryt kažko tai. Bet tai buvo Dariaus Kuolio ir tuometinės komisijos sąrašas, jų nuomone, jie buvo verti. Reikia suvokti, kad politikoj tikrai taip vyksta – atėjo kiti ir jiems kitaip atrodo, nuomonės, požiūriai, prioritetai skiriasi. Tai kuris sąrašas turi būt? Pasakyk, kas tau didvyriai, bet turbūt ant kiekvieno didvyrio galima surasti kliauzų. Smetona didvyris? Marcinkevičius, aš manau, teigiamas herojus.

Putinaitė, kurią aš labai gerbiu, apie jį absoliučiai varo, kad tai buvo sovietmečio vienas iš tų, kurie padėjo sovietmetį išlaikyti. Aš manau, kad ne. Ar jis turėjo taikytis ir kažkokius žaidimus žaist? Taip, nes kitu atveju jis tiesiog būtų buvęs disidentas. Kiek žinau, nėra, kad jis išdavė, įdavė, pardavė, nužudė. Cvirka tą darė, kiti tą darė. Pas Marcinkevičių nėra tų nuodėmių. Parašyti apie Staliną vienu ar kitu metu... Dabar irgi to yra – tai kas yra Vytis, ukrainiečių padarytas, Kaune kur stovi? Tas pats, tik iš kitos pusės. Tai va. Tau ir atsakiau viską.

Priedas nr. 4

Černiauskas, Norbertas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 8 d.

Vardas, pavardė: Norbertas Černiauskas

El. paštas: nordberaht@yahoo.com

A.V.: Tai tuomet tas pats pirmas mano klausimas ir būtų apie tai, kad, na, aš pati remdamasi autoriais, rašydama savo teorinę dalį pastebėjau, kad akademinė literatūroje dominuoja – toji, kuri tyrinėja posovietines valstybes, - požiūris, jog šitose valstybėse, įskaitant ir Lietuvą, Holokausto atminčiai skiriama gerokai daugiau dėmesio nei sovietinių represijų, ir man tiesiog įdomu suprasti, ar jūsų patirtis sutampa su tokia prielaida.

N.Č.: O kuria prasme mano patirtis?

A.V.: Na, ta prasme, jūsų žinios, kiek jums teko susidurti.

N.Č.: Supratau. Nes kiek iš akademinės pusės susiduriu, tai aš sakyčiau, kad per paskutinį dešimtmetį, jeigu taip kažkokį balansą išvesti, tai man atrodo, kad jau visai yra arti pusės. Aišku, mes turime tą dviejų dešimtmečių po devyniasdešimtų patirtį, kuri ryškiai nusveria į tą sovietinę pusę. O iš kitos patirties, na, aš dvejus metus esu Vilniaus istorinės atminties komisijoje, man atrodo, dabar taip vadinasi šiuo metu pavadinimas. Tai ten... tiesą sakant, dabar aš net galvoju. Gal net po lygiai, apskritai labai mažai šitų klausimų, jie labai tokie garsūs būna, bet apskritai gal jie net ir po lygiai, po lygiai, taip jeigu apibendrintai žiūrint. Tai va, iš akademinės pusės tai nu, gal mane veikia kolegos, kurie aplink yra, kurie tikrai bando tą balansą išvesti, kad neužmiršti kitų atminčių, patirčių, priminti apie tai, suprasti ir kitas patirtis, kurios ne tokios akivaizdžios mums, pavadinkim taip, lietuvių daugumai yra tai. Gal dėl to veikia. Tai vat ir sakau tuos skaičius, bet paskutinis dešimtmetis, matau, smarkiai keičiasi, ir šiaip per Lietuvą važiuojant matosi, kad Holokausto vietų, pavadinkim taip, arba atminties vietų, išryškinimas ar priminimas smarkiai pasikeitė per paskutinį dešimtmetį.

A.V.: O kaip manot, kokios yra priežastys to pokyčio būtent per pastarąjį dešimtmetį? Ar tai daugiau buvo bendruomenių, nevyriausybinių organizacijų iniciatyva daugiau įamžinti Holokausto atmintį, ar kažkas keitėsi labiau iš viršaus, kokia ta situacija galėtų būti?

N.Č.: Nu, sakyčiau, kad trys tokie dalykai. Pagrindinis, vis dėlto, manau, yra tai, kad nauja karta apskritai ateina į šituos reikalus, nauja karta, kuri neturi senų panatkių, nusistatymų, kas kaip turi būti, atviresnė ir per jos iniciatyvas – čia jau visur, nuo politikos iki bendruomenių, - per tą jauną kartą, per mokyklas, gimnazijas ateina natūralus supratimas ir balansas tarp šitų vietų ir požiūrio į Holokaustą. O kitas dalykas – manau, kad keičiasi ir, vis dėlto, tonas, kurį užduoda akademinė aplinka, bent jau Vilniaus universiteto ar Istorijos instituto, ar ne tik istorikai, čia ir literatūros, politikos, politologijos ekspertai, pavadinkim, vis dėlto jis po truputį nusėda ir kaip čia pasakyt – nenoriu sakyti, žemesniuose lygmenyse, ar administraciniuose lygmenyse po truputį. Tai antras dalykas. O trečias – nežinau, kiek čia yra to supratimo, vis tiek daug kas pradeda keliauti, žiūrėti, - net nežinau, kaip čia pavadinti, spaudimas, ne spaudimas, - nu, gal pavadinčiau, bendroji Lietuvos politika keičiasi jau ir politiniu lygmeniu. Aišku, kiek tame yra nuoširdumo, aš nežinau, dažnai būna, kad mus spaudžia Izraelis, organizacijos kažkokios įtakingos žydų ar panašiai; kiek čia to nuoširdumo yra aukščiausiuose politiniuose sluoksniuose, bet man atrodo, kad čia irgi yra pokytis, pradedama kitaip mąstyti ir žiūrėti į Holokaustą. Dar prie to antro, kur sakiau, akademikai ir panašiai, tai ir menininkų lygmeny kalbėjimas per menines priemones – literatūra, spektakliai, kinas, - irgi šituos klausimus kelia. Tai sakyčiau, kad visai tokia terpė per dešimtmetį sveika susiformavo šiuo atveju, dėl to randasi daugiau kalbėjimo ir daugiau ženklų. Aišku, kai kam atrodo, kad čia dabar jau yra neadekvačiai daug, bet, na, čia tik apskritai toks pagausėjimas – iki tol tai gili tyla buvo.

A.V.: Kaip tik toliau ir norėjau užvedinėti temą – kiek teko ir su kitais pašnekovais kalbėtis, tai labai tos nuomonės išsiskiria, vieni sako, kad ženkliai per mažai dėmesio yra skiriama apskritai šitų atminčių įamžinimui, kiti sako, kad negalima miesto paversti tokia viena ištisa atminimo lenta. Įdomu, kaip jums atrodo, ar tai, kiek dabar to dėmesio skiriama, ypač pastaraisiais metais, kaip sakot, ar tai jau yra pakankama, ar vis dėl to mums reikėtų dar daugiau dėmesio skirti, dar daugiau tų atminties vietų steigti?

N.Č.: Dėl atminties vietų tų tokių įpaminklintų aš, tiesą sakant, šiek tiek esu skeptikas, bet tebūnie, jog gali būti. Bet man atrodo, visame šitame reikale svarbu pats kalbėjimas viešojoje erdvėje, ir jeigu tema tampa sava ir didžioji dalis visuomenės ir bendruomenės supranta, kad tai jai yra svarbu – svarbu, ne primesta, ne kažkieno, ne kažkur praeity buvus, - tai tada gimsta iniciatyvos, kurios yra žymiai prasmingesnės negu atminties lentos. Ir čia yra labai svarbu nuo gimnazijų, kaip jos sugalvoja tai prisiminti ir įamžinti, iki, nežinau, miesto bendruomenių ir tų pačių lentų netgi išskirtinių, o ne tiesiog kad reikia kažką pažymėti. Man atrodo, kad labai svarbu visuomenei, kad atsirastų tokia sveika bendruomenės empatija su tom sovietmečio aukom ir su Holokausto, ir iš to gimsta labai natūralus santykis, kuris nebūtinai į lentas atsiremia. Tai gal net nežinau, gal taip sakyčiau. Ar yra per mažai lentų, tokių ženklų – net nežinau, tiesą sakant, nežinau.

A.V.: O šiaip, kalbant apie tuos atminimo ženklus, sakykim, ar yra tokių specifinių klausimų, kur pastebėtumėt, kad kyla problemos, kurios nesisprendžia ilgesnį laikotarpį? Na, pavyzdžiui, žydų bendruomenė labai išskiria Panerių memorialo problemą, kad jis toks, koks buvo sovietmečiu, toks dar yra ir dabar, ir tie projektai atnaujinti ir iš naujo jį pritaikyti dabartiniam bendruomenės ir apskritai poreikiams tarsi stringa. Būtų įdomu suprasti, kokių daugiau yra probleminių vietų, kur su atminties įamžinimu stringama?

N.Č.: Aš sakyčiau, kad apskritai nėra – jeigu kalbant apie Holokaustą, bet jau tokiu aukštesniu lygmeniu negu atminties vietos, – sakyčiau, kad Lietuvoje nėra ir ko tikrai trūksta, tai, pavadinkim tą daiktą muziejum, kur būtų išskirtinis Lietuvoje vykusio Holokausto, pavadinkim taip, ekspozicija. Nes tai yra vis dėlto išskirtinis reikalas, nes Holokaustas Lietuvoje buvo šiek tiek kitoks, mes turime labai tokių probleminių mazgų, kur ten visi ginčijasi, ir visą šitą reikia išdėlioti – tiesiog akivaizdžiai, aiškiai išdėlioti, kad mes turėtumėm labai konkrečią erdvę, kur apie tai būtų kalbama. Mes turim daug atskirų vietelių, bet tokios vienos akivaizdžios vietos nėra. Ir man atrodo, tikrai nežinau, kiek čia tinka jūsų darbui, kad to negalima suplakti apskritai su Lietuvos žydų istorijos muziejumi, nes, man atrodo, kad didžiausia klaida yra kartais net ir pačių žydų bendruomenių ir Lietuvoje, kad visą žydų istoriją paverčiam ėjimu link Holokausto. Ta prasme, atsirado Vytauto laikais, ta prasme, čia kaip vienoj knygoj, visą laiką cituoju studentams: “Norint suprasti Holokaustą Lietuvoje, panagrinėkim Lietuvos žydų istoriją. Žydai Lietuvoje atsirado Vytauto laikais”. Nu tai kas čia yra? Kažkokia nesąmonė. Tai va, dėl šitos vietos... Dėl Panerių, aš kiek vis girdžiu, kad ten kažkokie projektai vyksta, norima atnaujinti, Vilniaus geto visa teritorija irgi juda, kaip suprantu, ten irgi atskirų erdvių dar turėtų specialių atsirasti. Jo, gal aš tada galvočiau apie tokį labai aiškų muziejų Holokausto Lietuvoje, nes vis tiek tai didžiausia gal net apskritai Lietuvos istorijoje tragedija, katastrofa, ir mes neturim tokio vientiso, konkretaus ne tai, kad pasakojimo, bet erdvės, kur galima būtų apie tai sužinoti, permąstyti ir net blaiviai permąstyti tuos visus probleminius taškus, kas kur dalyvavo, kiek nedalyvavo, kodėl dalyvavo ir panašiai. Tai manau, kad čia galbūt yra toks trūkumas ir Vilniuj turėtų ta vieta būti. Nu, ji yra kažkiek Gaono muziejų, bet manau, kad turėtų žymiai būti aiškesnė, konceptualesnė vieta.

A.V.: Mes čia pakankamai nemažai kalbam iš tos Holokausto pusės, bet man dabar įdomu ir tai, o kaip jūs vertinat sovietmečio represijų įamžinimą? Ar jis yra adekvatus, sakykime taip, ar jis yra pakankamas?

N.Č.: Mes turime tą KGB muziejų, vienas pirmųjų, kuris pradėjęs veikti; Tuskulėnų dvaras, kaip suprantu, Genocido centras rengia homo sovieticus muziejų. Čia gal šiek tiek apie kitus reikalus, nežinau, kaip jiems gausis. Sakyčiau, kad nu, šiuo atveju, aš visą laiką sakau šiuo atveju, kad trūksta tik šiek tiek šiuolaikiškesnio požiūrio. Mes vis dar esame šitoj vietoj pagrįdę devyniasdešimtų metų tokioj gedėjimo stadijoje, kada atsiveria ta istorinė atmintis, visi puola ieškoti savo artimųjų, juos išsikasinėti ten iš pamiškių, laidoti, tiesiog vyksta natūralus išgedėjimas, ir tas gėdėjimas, sakyčiau,

taip persikėlė ir į šias dienas – taip ir laikosi tas konceptas gedėjimo. Bet visoj toj temoj sovietinių represijų – aišku, aš dabar čia apie partizanus pradėjau galvoti, - šitoj temoj yra daug vilties, pamokų, pamokančių istorijų, įkvėpimo netgi, tai aš sakyčiau, kad pati memorializacija, gal čia šitoj vietoj reikėtų sakyti, turėtų daugiau teikti vilties, o ne žymėti buvusią kančią. Ir čia šitoj vietoj galima matyti Lukiškių visą istoriją, kur susiduria iš esmės du apie tą patį du projektai, iš esmės tam pačiam skirti, bet labai su skirtinga žinute. Ir aš sakyčiau, kad daug ką parodo tie Lukiškių aikštės ginčai būtent šitoj istorijoje – ko mums trūksta ir ko mes turim per daug.

A.V.: O dar sugrįžtant prie jūsų darbo istorinės atminties komisijoje, tai įdomu suprasti, kiek jūsų, sakykim, darbotvarkės sudaro klausimai, susiję su būtent šitom dviem atmintim? Ar tam yra skiriama komisijoj daug dėmesio, ar daugiau sprendžiami kažkokie kiti klausimai?

N.Č.: Tiesą sakant, ta komisija turi tokį neaiškų statusą, nes ką ji nusprendžia, vis tiek turi tvirtinti taryba. Tai tarsi tokia patariamoji ta taryba. Ir tai nėra politikos formavimo – nors gal tokią teisę turi, bet ten esantys istorikai, mes trys ar du esam, tai mes esam ne šiaip kažkokie formuotojai – mes esam ekspertai, kai iškyla kažkoks klausimas, kad mes ten kažką pasakytumėm, o ne tai, kad dabar formuokime kažkokią tai politiką miesto atminties kažkokią... Gal ir galim tai daryti. Šitų klausimų būna, nu, kai čia buvo lentelių karas, gal buvo šiek tiek išlindę, bet jų nebūna labai daug. Sakyčiau, kad sudaro geriausiu atveju dešimtadalį klausimų. Geriausiu atveju.

A.V.: O kalbant, jeigu įmanoma kalbėti apie tokį dalyką, kaip miesto atminties politiką, ką jūs galėtumėt įvardinti kaip tokius veikėjus, stipriausiai formuojančius šitą aspektą? Kas daugiausiai prisideda prie tos miesto atminties politikos formavimo, ir, pavadinkim, atminties veido kūrimo? Ar tai yra labiau, sakykim, tam tikros valstybinės institucijos, ar daugiau NGO'sininkų, bendruomenių reikalas, nes kol kas matau tokią tendenciją, kad bendruomenių iniciatyva čia turi labai stiprų vaidmenį iš pažiūros, bet jums iš vidaus galbūt tai matosi kiek kitaip?

N.Č.: Mhm. Jeigu kalbant konkrečiai apie sovietinius nusikaltimus ir Holokaustą, tai dažniausiai labai tokių mažai buvo atvejų. Dažniausiai tai buvo valstybinės iniciatyvos, valstybinės, jo. O šiaip apskritai sakyčiau, kad gal balansas yra toks per vidurį, tiek valstybės, tiek bendruomenės arba atskirų organizacijų ar įstaigų, kurios yra ar savivaldybės, ar vyriausybės. Kažkur per vidurį. Aišku, didžioji dalis mūsų tų klausimų yra gatvių pavadinimai, kurios neturi pavadinimo, tai toks... kartais ten bendruomenė pasiūlo kažką, kartais pasiūlo savivaldybės architektūros ir urbanistikos skyrius, kuris ten turi tam tikras gaires, kaip tas gatves vadinti. Nežinau, apskritai apie miesto tą politiką vieni sako, kad jos labai smarkiai trūksta, kad nėra aiškių krypčių, kur mes judam – gal ir logiška, bet aš įsivaizduoju, kad sudėliojus aiškią politiką po to atsiranda grėsmė arba precedentas, kad politikai, atskiros politinės jėgos gali pradėti naudotis. Apskritai ta politika plačiąja prasme ji yra vis tiek plačiąja prasme, mes neįamžinam kažkokių nesąmonių, yra kažkokios plačios kryptys, riboženkliai, bet jeigu kas nori vis konkretesnės kažkokios tai, yra tarsi ir patogiau vėliau, bet iš kitos pusės gresia

tokiu politikų įsikišimu ten, kur gal ir nereikėtų visiškai iki galo, kad jie kištųsi. Tai va, tas toks tarsi buvimas ir nebuvimas politikos yra balansas tarp sveiko proto ir tokių politinių siaurų idėjų sklaidos. A.V.: O ar galima būtų teigti, kad egzistuoja miesto atminties politikos prioritetai? Nes jūs paminėjot tuos riboženklus tokius grubius, tai kam galima būtų pastebėti, kad tas prioritetas visgi yra teikiamas? Galbūt yra kažkoks dominavimas tam tikrų atminties politikos krypčių?

N.Č.: Šiaip du septynioliktais buvo sudaryta tokia darbo grupė politikų, ekspertų ir visuomenininkų, kurie rengė miesto kažkaip atmintinų vietų, datų ir vardų gaires. Aš ten pats nedalyvavau, bet man persiuntė, aš ten visai pasiskaitinėjau – aš galiu persiųst.

A.V.: Būtų fantastiška, iš tikrųjų.

N.Č.: iš esmės ten yra devynios kryptys, kur Vilniaus miestas skiria savo kažkokį dėmesį: tai yra, jeigu taip apibendrintai, ten daugiakultūrinė patirtis, kova už laisvę pradedant nuo Jokūbo Jasinskio ir baigiant partizanais, nu vat, jo, ten tikrai padės. Tik, sakyčiau, kad per mažai ja vadovaujamasi, kaip dažnai būna, parengta ir kažkur plaukioja tas planas.

A.V.: Kažkas lyg ir žino, kad jis egzistuoja, bet per daug reikšmės neteikia. Tai aš būčiau labai dėkinga, jeigu jūs jį turit ir galėtumėt man persiųst.

N.Č.: Jo, jo. Aš dar vakar jį žiūrinėjau.

A.V.: Tai jau link pabaigos mūsų pokalbio dar įdomu suprasti, kaip jums, ypač kaip akademikui, kaip jūs matote apskritai visuomenės ir, sakykim, miestiečių nuomonių pasiskirstymą? Nes atrodo viešojoje erdvėje, pavyzdžiui, kai buvo Generolo Vėtros visos tos, pavadinkime, skandalas, tai atrodė, kad šitie klausimai labai skauda visuomenei, tačiau kaip yra iš tikrųjų, ar ta poliarizacija taip stipriai egzistuoja atminties politikos klausimais, kaip galėtų pasirodyti iš viešosios erdvės?

N.Č.: Ne, man atrodo, kad jeigu mes darytume Vilniuje apklausą, kas yra Generolas Vėtra, tai apskritai visi sakytų “Generolas Jonas, Vėtra”, nežinotų niekas net tikslaus pavadinimo. Spėju, devyniasdešimt penki procentai apskritai nežinotų, kas jis buvo. Nu, dabar, aišku, tas įsisukęs visos jau klausimas, bet iki tol tai dar didesnis procentas. Man atrodo, kad vis dėlto šitas ginčas, ar kaip čia pavadinti, jis nėra visuotinis ir didžiajai daliai visuomenės jis visiškai neįdomus.

A.V.: Tai tarsi tie atminties karai vyksta labiau interesų grupių lauke, negu kad...

N.Č.: Jo, interesų lauke. Aišku, plačioji visuomenė įsijungia ir ji įsijungia pasigavusi tam tikras sąvokas. Ir čia yra šiek tiek pavojinga, būtent kartais kovojant tose interesų grupėse, kai kas nors neatsakingai ką nors pasako, tai vat, pavyzdžiui, kai aš grįžtu į savo gimtuosius Anykščius, tai paklausiu, ką girdėjot. Tai man sako: “Ką, žydai jums lentų neduoda?”, vat kokie atgarsiai, labai įdomu tos žinutės: “Tai žydai jums neleidžia partizanų įamžinti, tai žydai lipa ant galvų” arba “Komunistai vat neleidžia kažko tai”. Tas išvirsta į tam tikras priešpriešas, visuomenė pasigauna tikrai kažkokias labai žinutes supaprastintas ir ji tarsi dalyvauja, bet visiškai neįsigilinsi, o žongliuodama tokiomis kažkokiomis nesveikomis net sąvokomis. Tai tam tikra prasme net ir pavojinga, dėl to šitais

klausimais ir reikia labai adekvataus kalbėjimo, o ne pakabinti, nukabinti ir panašiai. Tai vat. O Vilniuje, sakyčiau, tos iniciatyvos, kurios gimsta iš bendruomenių, jos būna dažniausiai labai smarkiai apmąstytos. Nežinau, jeigu kur nors Senamiesty kas nors ką nors pasiūlo, tai dažniausiai žmonės būna susipažinę su reikalais, apsvartę. Tai vat, iš vienos pusės tai, kad Vėtros nežino devyniasdešimt procentų Lietuvos gyventojų, tarsi gal ir gerai, nes čia būtų kilę kokie nors didesni neramumai, pavadinkim, bet iš kitos pusės tarsi ir blogai yra, kad informaciją suvokti ir įvertinti, ar pasisakyti ja gali tik toks mažas procentas žmonių – iš kitos pusės, čia yra grėsmė. Nu tai va.

A.V.: Tarsi atsiveria tokia erdvė spekuliacijoms be pagrindo, kuomet yra tiek mažai žinių, kuriomis ji galėtų būti užpildyta.

N.Č.: Jo, jo. Teisingai pasakėt. Jo, visiškai.

A.V.: Tai ką gi, iš mano klausimų pusės viskas, labai ačiū, kad atsakėt taip išsamiai.

N.Č.: Galvoju, ką čia dar tau papasakoti.

[įrašas nutrūksta, pradedamas iš naujo]

A.V.: Atrodo, kad dabar Vilniuje didesnė problema yra ne kaip įamžinti sovietmetį, o kaip elgtis su iš sovietmečio dar pasilikusiais paminklais.

N.Č.: Jo, jo. Man labai patinka Sausio 13-osios memorialas ir kad jis yra būtent ten, man atrodo, jeigu atvažiuoja užsienio svečiai, oficialios delegacijos ir jos turi pagerbti, padėti gėles. Tai man atrodo, kad jos veža gėles ten, į Antakalnio kapines. Tai man šitas žiauriai patinka ir man nepatiktų, jeigu atsirastų ta butaforinė vieta tam darbui Lukiškių aikštėje. Kodėl? Gal ten ir perlaidos kažkokį nežinomą karį, bet tai yra toks eilinis daiktas, kur kiekvienoj sostinėj padedamos gėlės prie kažkokio nežinomo kario. Šiuo atveju jis padedamas dvidešimt pirmame amžiuje ir tai yra tiesiog apie kažką. Visom kovom, visiems kovojusiems... Apie nieką. O kai ten nuvažiuoja delegacija, tai ji bent jau pamato, kad čia yra devyniasdešimt pirmi metai. Aha, kodėl ne per seniausią čia tai įvyko, kodėl jie žuvo, kodėl čia tankai važiavo? Čia toks net politiškai yra labai praprusinantis dalykas ir tai, kad reikia važiuot į Antakalnį, tai kas čia blogo. Tai vat. O generolui Žemaičiui paminklas centre yra, muziejus vos ne lankomiausias yra, nu, aš sakyčiau, kad Vilniuj sovietinių represijų įamžinimas yra. Su Holokaustu... Paneriai automatiškai yra nutolę labiau nuo miesto, bet pritarčiau sau, ką sakiau, kad reikia labai adekvataus, normalaus muziejaus Holokausto Lietuvoje.

A.V.: Man buvo labai keista, nes pati tik pradėjus rašyti darbą apsilankiau pirmą kartą Panerių memoriale. Tos net ant paminklų esančios formuluotės yra labai... jos tokios sovietinės – “hitlerininkų kolaborantai čia sušaudė”... Tai tarsi krenta iš dvidešimt pirmo amžiaus konteksto.

N.Č.: Jo, jo. Čia, žinokit, aš galiu rekomenduot, jeigu dar spėsit, vieną asmenį – jis visiškai ekspertas būtų Panerių, nes jis net rengęs atnaujinimo visą koncepciją, Zigmas Vitkus. Čia jo topikas visiškai yra. Jis gal net konceptualiau viską aptartų, jis iš to net disertaciją rašęs iš esmės. Tai va. O kaip jum atrodo visos šitos kovos?

A.V.: Na, kol kas vaizdas labai įdomus. Atrodo, dar prieš keletą mėnesių stebėjau viską iš šalies, o dabar pradėjus daugiau gilintis tas vaizdas yra toks, kad viskas yra neįtikėtinai reliatyvu. Kol kas labai sunku suprasti, ir apskritai buvo įdomu pasišnekėti, pavyzdžiui, su Lietuvos žydų bendruomene, kur yra visiškai kitoks naratyvas, negu kažkam kitam kalbant. Tada supranti, kad atminties karai dažnai būna kaip smėlio dėžė kastuvėliais mušimasis.

N.Č.: Jo, jo, tikrai taip.

A.V.: Ir atrodo, kad iš to mušimosi labai sudėtinga išbristi, net nesimato greitų kelių, kaip tai padaryti.

N.Č.: Labai pakenkė, tiesą sakant, šitam visam reikalui “Mūsiškiai”. Nors daug kas sako, - aš ir pats studentams uždaviau seminarui ir skaičiau per naktį, - daug kas sako, kad tai kaip tik vat atvėrė akis, bet aš sakyčiau, kad toks radikalus atvėrimas ir, tiesą sakant, nelabai profesionalus, nežinau, kiek čia sąmoningai tas profesionalumas buvo neatliktas toj knygoj. Ta prasme, kai tu istorinius šaltinius iškarpai, palikdamas žiauriausias vietas, ir bandai taip šokiruoti, tai... Lietuvos mokyklose dirba tos grupės, kurios yra sukurtos sovietų ir nacių nusikaltimams tirti, tos komisijos – galvoju, Tolerancijos centrai?

A.V.: Skamba girdėtai, greičiausiai, taip.

N.Č.: Ir ten žmonės ir ta Vilkienė iš tos komisijos tiek metų dėjo pastangas po truputį, per mokinius eiti link šito klausimo, kelti, kad ten mokiniai lankytų tas Holokausto vietas, kažkaip suvoktų neprimestai, apmąstytų, po truputį eina, ta prasme, tokia dialogo, sveiko požiūrio labai ilgas kelias. Jie ten penkiolika ar dvidešimt metų dirbo, po truputį. Ir šita knyga vėl viską numušė į senas pozicijas, kada visi pasirenka pozicijas ir tas dialogas toks numuštas. Ir netgi kai kur, žinau, provincijoj kokie nors seniūnai puola tvarkyti ne dėl to, kad jie supranta, kad čia yra iš tiesų mūsų istorijos tragedija, katastrofa tos žudynių vietos, - puola tvarkyti dėl to, kad čia Zurofas atvažiuos po šitos knygos. Ir tas nenatūralumas vėl užkonservuoja čia kažkur problemą, nes jis vis tiek pratrūks po to, jeigu tu sutvarkei tą vietą atmestina, pasiuntee ten bedarbius, kurie grėbia šakas, nu tai pratrūks vis tiek kažkur, nes tai ne iš sąmoningo susivokimo atsirado.

A.V.: Taip, nes kokia nauda iš to, kad šlavinėsi aplink tą paminklą, bet mintyse keiksi žydus tą darydamas.

N.Č.: O su sovietinių represijų tai aš pasigendu modernumo ir naujo permąstymo, leidimo permąstyti. Aš manau, kad Misija Sibiras jau yra pasiekimas labai didelis, nes tiesiog tremčių istorija biškeli leido permąstyti, prileista buvo nauja karta, visiškai naujos kartos prie permąstymo. O su, pavyzdžiui, partizanais, aš kurį laiką šitam lauke buvau, dabar stengiuosi kažkaip iš ten išeiti, nu, blogai yra. Blogai, jeigu, pavyzdžiui, pažiūrėtumėt, yra tokia grupė “Lietuvos partizanų istorija”, tarsi populiariausia, kurioje ten diskutuoja žmonės. Tai ten tokios sienos išstatytos yra, kad tai nebėra vienijanti tema. Per pastaruosius penkis metus, nors šita tema tapo labai populiari ir jau daug kam sava, Vanago laidotuvės parodė, ant kiek savas tas žmogus, bet iš kitos pusės daugėja užsidarymo,

kad tu nesupranti apie šitą temą, čia propaganda yra, jei kas nors iškelia aštresnį klausimą arba filmas ten pasirodo Barto ar dar kieno nors. Tai iškart tokios sienos pastatomos, kad čia ne apie tai, čia ne tas, čia jūs nesuprantat, ir vien dėl to, kad vis dar užsidaroma kančios, skausmo, gedėjimo naratyve. Visa tai yra natūralu, nes žmonės turi išgedėti, bet kai visa tai perteikiama jau ir per oficialią liniją, tai prie nieko gero neveda. Aš galiu prisipažinti, aš asmeniškai visiškai palaikau Labašausko projektą vien dėl to, kad tai yra vis tiek skirta laisvės kovoms, bet jis yra bent jau, žiūrint iš meninio kažkokio suvokimo, tai bent jau iš devinto dešimtmečio perspektyvos permąstoma, o ne iš ketvirto ar iš trečio. Tai bent jau tai yra, nu, ta prasme, dėl to sveikinau, nes jis bent jau pajungtų į diskusiją, į šito klausimo apmąstymą tą visą jaunąją kartą. O kiti projektai tarsi yra konkretesni, bet jie uždaro į labai aiškią žinutę, ką mes norim pasakyt ir kas čia yra. Tai va. Tokie čia karai vyksta. Tai va tam sovietiniam labai trūksta to šiuolaikiškumo, naujo permąstymo, leidimo prieiti permąstyti, nes pastarieji penki metai po Ukrainos, jie, tiesą sakant, mus labai suvienijo ir daug kas pradėjo ieškoti atspirčių mūsų tose patirtyse partizaninėse ar visų kovų. Bet iš kitos pusės tai radikalizavo tą atmintį tuo pačiu. Tai viskas tarsi ir gerai įvyko, bet tarsi ir ta radikalizuota atmintis prasiveržia. Tai tokie reikalai.

Priedas nr. 5

Gintarė Jakubonienė, interviu su autoriumi (raštu), Vilnius, 2020 balandžio 21 d.

Vardas, pavardė: Gintarė Jakubonienė

El. paštas: gintare.jakuboniene@genocid.lt

1. Nemažai akademinių darbų, tyrinėjančių posovietines valstybes, daro prielaidą, jog šiose valstybėse, įskaitant Lietuvą, daugiau dėmesio skiriama sovietinių nusikaltimų atminčiai ir jos įamžinimui, o Holokausto atmintis tarsi paliekama nuošalyje. Ar jūsų patirtis sutampa su tokia prielaida?

Sutampa, nes Lietuvoje sovietų nusikaltimai pradėti tirti tik jai atgavus nepriklausomybę. Nacių nusikaltimai (ypač holokaustas) buvo išsamiai tyrinėtas sovietmečiu. Buvo sutvarkytos su holokaustu susijusios vietos, pastatyti paminklai. Jie buvo įtraukti į paminklų sąvadą, turėjo valstybinės, respublikinės ir vietinės reikšmės statusą, buvo saugomi ir tvarkomi valstybės.

2. Ar galėtumėte teigti, kad Vilniaus miesto atminties politikoje dominuoja kažkuri iš šių dviejų atminčių? Jei taip, kuo tai pasireiškia?

Sudėtinga būtų tai teigti, nes viena atmintis, kaip minėjome, dominavo visos sovietų okupacijos metu, kita – buvo visiškai nauja, reikalaujanti išsamių istorinių-archyvinių tyrimų.

3. Ar Vilniaus miesto politika Holokausto ir sovietinių represijų atminties įamžinimo klausimu keitėsi per laikotarpį nuo Nepriklausomybės atgavimo? Jei taip, koku būdu?

Klausimas Vilniaus miesto savivaldybei.

4. Kaip vertinate Holokausto ir sovietinių represijų atminties įamžinimą Vilniaus mieste, kokias tendencijas pastebite? Ar pakankamai dėmesio tam skiriama?

Dėmesys skiriamas, tik laike viskas ilgai užtrunka.

5. Kas, jūsų manymu, Vilniaus mieste labiau prisideda prie Holokausto bei sovietinių represijų atminties išsaugojimo – nevalstybinės organizacijos ir bendruomenės ar oficialios institucijos, tokios kaip savivaldybė? Galbūt galite pasakyti, kurios atminties įpaminklinimas daugiau vyksta neformalių organizacijų, bendruomenių iniciatyva?

Nevalstybinės organizacijos ir bendruomenės vaidina svarbu vaidmenį, tačiau, kaip taisyklė įgyvendinant iniciatyvą dalyvauja savivaldybė ir kitos valstybinės institucijos pvz.: Lietuvos geležinkeliai.

6. Galbūt galėtumėte papasakoti, kokios institucijos turi įtaką sprendžiant dėl paminklų, memorialų, atminties lentų atsiradimo Vilniuje?

Viskas priklauso nuo to kam yra statomas paminklas ir kokio lygio valstybinė organizacija tuo rūpinasi. Vilniaus miesto savivaldybės tarybos sprendimu sudaryta Istorinės atminties komisija, Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos. Atskirais atvejais, kai memorialas ar paminklas yra valstybinės reikšmės prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės sudaromos darbo grupės, į kurių sudėtį kviečiami: Vilniaus miesto savivaldybės, Lietuvos dailininkų sąjungos, Lietuvos architektų sąjungos, Kultūros ministerijos, LGGRTC, Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės atstovai – priklausomai nuo to, kokiai asmenybei ar reiškiniui yra statomas paminklas ar memorialas.

7. Kokie kriterijai įprastai lemia vienos ar kitos atminties vietos sukūrimą, kokie reikalavimai joms keliami?

Tai lemia labai daug aplinkybių, bet vienas iš svarbiausių yra istoriškumo principas.

8. Papasakokite, kokių atminties vietų įkūrimą LGGRTC teko inicijuoti arba prie to prisidėti? Galbūt galėtumėte įvardinti, kokių kitų organizacijų (ar privačių asmenų) iniciatyvos paskatino vienų ar kitų, galbūt net konkrečių, paminklų atsiradimą?

LGGRTC pastatė ir įrengė (visų lentų ir paminklų autorius LGGRTC skulptorius Jonas Jagėla):

1. Antakalnio seniūnija. Antakalnio kapinės. Antkapinis paminklai šioje vietoje palaidotiems disidentams V. Sevrui ir S. Jakui. Pastatyti 1997 m. bendražygio, politinio kalinio A. Terlecko rūpesčiu.
2. Naujamiesčio seniūnija:
 - 2.1. Aukų g. skveras. Priešais Okupacijų ir laisvės kovų muziejų. Paminklas Lietuvos tremtiniais, kentėjusiems ir žuvusiems 1942–1956 m. Jakutijoje, atminti. Atidengtas 2006 m. spalio 9 d. Laptevų jūros tremtinių brolijos „Lapteviečiai“ rūpesčiu.
 - 2.2. Gedimino pr. 40. Memorialinės plokštės šiuose rūmuose XX a. okupacijos metu veikusiose nacių ir sovietų represinėse įstaigose kalintiems, tardytiems, kankintiems ir žudomiems Lietuvos piliečiams atminti ir 1953 m. rugpjūčio 15 d. tardymo metu pro KGB rūmų trečiojo aukšto langą iššokusiam ir šioje vietoje žuvusiam Algimanto apygardos Kunigaikščio Margio rinktinės partizanui Petrui Vizbarui-Vapsvai atminti. Atidengtos 2009 m. rugpjūčio 22 d. Pirmoji plokštė įrengta Centro, antroji – buvusio Algimanto apygardos Kunigaikščio Margio rinktinės partizano, politinio kalinio P. Kemeklio-*Piščio* rūpesčiu.
 - 2.3. Geležinkelio g. 16. Vilniaus geležinkelio stotis. Atminimo lenta iš Vilniaus geležinkelio stoties 1940-1941 m. ir 1944-1953 m. ištremtiems Lietuvos gyventojams atminti. Atidengta 2011 m. birželio 14 d. minint 70-ąsias pirmųjų Lietuvos piliečių trėmimo metines (Valstybinė minėjimo programa).
 - 2.4. Mindaugo g. 7/ Vivulskio g. 2. Atminimo lenta šiame pastate 1940-1941 m., 1944-1951 m. veikusiame SSRS NKGB (MGB) Lietuvos geležinkelio transporto skyriaus vidaus kalėjime kalintų, tardytų ir kankintų Lietuvos piliečių atminimui. Atidengta 2001 m. lapkričio 8 d. šiame pastate kalinto politinio kapinio J. Butrimo rūpesčiu.
3. Senamiesčio seniūnija:
 - 3.1. Subačiaus g. 49. Atminimo lenta šiuose namuose nacių okupacijos metais 1941-1943 m. veikusioje internavimo stovykloje kalintiems įvairių tautybių moterims ir vaikams atminti. Įrengta 2005 m. Fašistinių prievartinio įkalinimo vietų buvusių mažamečių kalinių Lietuvos sąjungos Tarybos pirmininkės Albinos Vitaitės rūpesčiu.
 - 3.2. T. Kosčiuškos g. 10. Lietuvos muzikos ir teatro akademijos. Atminimo lenta šiuose Slušų rūmuose 1941-1944 m. veikusioje nacių, 1945-1949 m. – sovietų stovyklose kalintiems karo

belaisviams, 1944-1945 m. veikusiame kalėjime Nr. 2, 1949-1956 m. – LSSR MVD persiuntimo kalėjime kalintiems pasipriešinimo okupacijai dalyviams ir politiniams kalinams atminti. Pritvirtinta 2005 m. lapkričio 3 d. šiame pastate kalinto politinio kalinio A. Seikaliao rūpesčiu.

3.3. Tymo kvartalas. Paminklas žydų gelbėtojams. Atidengtas 2018 m. rugsėjo 21 d. Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės rūpesčiu.

4. Vilkpėdės seniūnija. Titnago g. Paminklas šioje vietoje buvusiems užkastiems ir 2011 m. birželio 16 d. palaidotiems 1941 metų liepos mėn. nacių sušaudytiems Vilniaus gyventojams (daugiausia žydų tautybės) atminti. Atidengtas 2011 m. birželio 16 d. (Centro rūpesčiu).

1992 m. buvusiuose Sovietų Sąjungos Valstybės Saugumo Komiteto (KGB) rūmuose (dab. Aukų g. 2A) įkurtas Genocido aukų muziejus (nuo 2018 m. gegužės mėn. – Okupacijų ir laisvės kovų muziejus).

5. Pagrindinė muziejaus ekspozicijos dalis – pastato rūsyje išlikusios autentiškos buvusio NKGB (MGB) KGB vidaus kalėjimo kameros, bausmės karceriai, pasivaikščiojimų kiemeliai, mirties nuosprendžių vykdymo patalpa.

6. 2011 m. vienoje iš kamerų įrengta ekspozicija, skirta nacių okupacijos laikotarpiui (1941–1944) ir vykdytam holokaustui Vilniaus krašte įamžinti.

7. 2015 m. vienoje iš kamerų įrengta ekspozicija, skirta nacių okupacijos laikotarpiu vykdytoms romų bendruomenės narių žudynėms atminti.

8. Pirmame pastato aukšte įrengtos ekspozicijos pasakoja apie pirmąją sovietinę okupaciją, organizuotą ginkluotą antisovietinį pasipriešinimą (partizaninį karą) ir šio pasipriešinimo slopinimą;

9. Antrame pastato aukšte įrengtos ekspozicijos skirtos KGB struktūros istorijai, veikimo metodams atskleisti; atskiros salės pasakoja apie Lietuvos piliečių kalinimą atokiuose Sovietų Sąjungos ir Kazachijos SSR lageriuose; priverstinį gyvenimą tremties vietose; neginkluotą antisovietinį pasipriešinimą, trukusį nuo 1954 m. iki 1990 m.

10. 2012 m. Minaičiuose (Radviliškio r.) 1949 m. Vasario 16-osios Deklaracijos memoriale esančioje Miknių-Petrėčių sodyboje atstatytoje klėtyje įrengta ekspozicija „Atiduok Tėvynei, ką privalai“;

11. 2013 m., minint Vilniaus geto likvidavimo 70-ąsias metines, Didžiosios ir Stiklių gatvių kampe įrengta informacinė vitrina su virtualia paroda, pasakojančia apie Vilniaus getą 1941–1943 m. Išskirtos keturios temos: „Suvaržymų pradžia“, „Geto įkūrimas“, „Gyvenimas gete“ ir „Geto likvidavimas“.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (toliau-LGGRTC) kartu su Lietuvos žydų (litvakų) bendruomene inicijavo paminklo Lietuvos piliečiams – žydų gelbėtojams nacių okupuotoje Lietuvoje įrengimą Vilniuje, kuris turėtų būti pastatytas 2020 m. (dėl karantino gali nusikelti projektavimo, viešo pirkimo, gamybos ir pastatymo darbai). 2018 m. LGGRTC savo lėšomis pastatė būsimą paminklo vietoje (Tymo kvartale, Vilniuje) memorialinį žymenį:

“ŠIOJE VIETOJE BUS PASTATYTAS PAMINKLAS PASAULIO TAUTŲ TEISUOLIAMS – ŽYDŲ GELBĖTOJAMS

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (toliau-LGGRTC) nuo 2017 m. vykdo projektą „Holokausto aukų vardai gyvi“. Projektas tęstinis.

Numatoma projekto trukmė - 10 m.

Per tris metus įrengti 6 informaciniai standai masinėse žydų žudynių vietose. Pagrindinis projekto tikslas: pateikti holokausto įvykių aplinkybes, įvardinti holokausto aukas informaciniuose stenduose su QR kodu, užtikrinančiu viešą prieigą prie duomenų bazės, kur pridedami sąrašai – holokausto aukos.

Projektą „Holokausto aukų vardai gyvi“ finansuoja Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

2020 m. LGGRTC planuoja įrengti memorialinį ženklą Ariogaloje – įamžinantį Ariogalos ir jos apylinkių nužudytus žydus bei sunaikintą Ariogalos sinagogų kompleksą, kuriame 1941 m. rugpjūčio mėnesį buvo įkurtas getas. (Sauliaus Pečeliūno iniciatyva)

9. Su kokiomis institucijomis bendradarbiaujate atminties įpaminklinimo klausimais? Ar šis bendradarbiavimas vyksta sklandžiai?

Bendradarbiaujame su visomis valstybinėmis institucijomis ir visuomeninėmis organizacijomis kurių kompetencijos ribose sprendžiam, derinam ar vykdom atminimo įamžinimo kl. Pvz. su LR Vyriausybe, LR Seimu, su visomis savivaldybėmis, su Kultūros paveldo departamentu, Visuomenine taryba prie LRS, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, bendrija atkurtos Lietuvos laisvės kovos sąjūdžiu, Lietuvos žydų bendruomene ir t.t. kitomis visuomeninėmis organizacijomis, fiziniais asmenimis.

10. Su kokiais iššūkiais susiduriama, siekiant įamžinti Holokausto ir/arba sovietinių represijų atmintį Vilniuje?

Būna visokių situacijų: projektui pritaria valstybinės organizacijos, bet jis nepatinka visuomeninėms organizacijoms, užsitęsę konkursai ir t.t.

11. Galbūt galėtumėte įvardinti konkrečius probleminius atvejus, kuomet dėl vieno ar kelių priežasčių nepavyko įamžinti su Holokausto ir/arba sovietinių represijų atmintimi susijusių įvykių ar asmenybių? Kokios buvo tos priežastys?

Paskutinis paminklo projektas buvo skirtas sušaudytiems, mirusiems tremtyje, kalinimo vietose Lietuvos respublikos 1918–1940 m. vyriausybių nariams (rausvo granito takas su įamžinamų žmonių pavardėmis) šaligatvio, vedančio link LR Vyriausybės pastato, šono. Šį projektą parėmė ir patvirtino visos valstybinės organizacijos, bet LRV kaip pastato savininkai projektą sustabdė.

12. Kokią pastebite visuomenėje vyraujančią nuomonę Holokausto ir sovietinių represijų atminties įamžinimo klausimu?

Visuomenėje nėra norimo vieningumo šiuo klausimu.

13. Ar šiuo metu yra dar neįgyvendintų, bet numatomų įgyvendinti Holokausto ir/arba sovietinių represijų atminties įpaminklinimo projektų Vilniuje?

Projektas Žydų gelbėtojams Maironio g.

14. Ar egzistuoja valstybinio ar savivaldos lygmens dokumentai, kuriais būtų įtvirtinti atminties politikos, įpaminklinimo prioritetai?

Programa skirtą įpaminklinimui buvo LR Vyriausybės 1995 12 01 patvirtinta „Valstybinė atminimo ženklų, simbolių ir paminklų genocido aukoms ir asmenims, represuotiems už pasipriešinimą okupaciniams režimams, sukūrimo 1996–2000 metams“ ir LR Vyriausybės 2002 10 08 patvirtintą „Atminimo ženklų, simbolių ir paminklų genocido aukoms ir asmenims, represuotiems už pasipriešinimą okupaciniams režimams, tęstinė 2003-2008 metų“ programa. Šias programas vykdė Centras. Šiuo metu įpaminklinimas vykdomas vadovaujantis LGGRTC įstatymu.

LGGRTC Memorialinio departamento direktorė Gintarė Jakubonienė

Priedas nr. 6

Kukliansky, Faina, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 balandžio 7 d.

Vardas, pavardė: Faina Kukliansky

Tel. nr.: +370 698 72 300

A.V.: Laba diena, ponio Faina, kaip jau minėjau savo laiške, esu Agnė Vidugirytė, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto ketvirtakursė ir aš dabar rašau savo bakalauro darbą, kurio tema yra “Holokausto ir sovietinių represijų reprezentacijos Vilniaus mieste”. Tai aš iš karto noriu jūsų pasiteirauti, ar sutinkate, kad šitas mūsų pokalbis būtų įrašytas, o jo turinys būtų cituojamas tiksliai mano darbe?

F.K.: Palaukit, koks darbas yra?

A.V.: Holokausto ir sovietinių represijų reprezentacijos Vilniaus mieste.

F.K.: O ką jūs rašote savo darbe? Kaip jūs lyginate Holokaustą ir sovietmetį?

A.V.: Taip trumpai kalbant, aš bandau suprasti, kaip Vilniuje per paminklus, memorialus, atminimo lentas ir muziejus yra formuojami atminties naratyvai. Kadangi yra nemažai akademinių darbų, kurie tyrinėja posovietines valstybes, ir jie daro prielaidą, kad šiose valstybėse daugiau dėmesio yra skiriama sovietinių nusikaltimų atminčiai ir jos įamžinimui, o Holokausto atmintis tarsi paliekama nuošalyje. Ir aš savo darbu bandau suprasti, na, ar Vilniuje dominuoja vis dėl to sovietinių represijų atmintis, ar yra Holokausto atminčiai skiriamas lygiavertis dėmesys, na, kaip diferencijuojasi ta atmintis mūsų pagrindiniam politiniam ir kultūriniam šalies centre.

F.K.: O koks fakultetas tai yra?

A.V.: Tai yra Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas.

F.K.: Išskyrus įamžinimo, jūs vis tiek išvadas dar darote šiaip pagrindines, jūsų darbo pradžia, tai jūs turite pasisakyti ideologiškai, kaip jūs suprantate tą Holokaustą ir sovietinę okupaciją ir kaip jūs ją vertinate, ar jūs ją lyginate, ar nelyginate, kaip jūs rašote savo darbe.

A.V.: Na, aš savo darbe ideologiškai šių dviejų tragedijų nelyginu ir nevertinu, kuri iš jų reikšmingesnė Lietuvos istorijoje taip objektyviai, mane domina būtent atmintis – kaip šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje yra šie dalykai atsimenami ir kaip ta atmintis yra formuojama, kadangi tų įvykių amžininkų vis mažėja, na, kadangi ta atmintis perduodama ateities kartoms, tai man svarbu suprasti, kaip visi tie memorialai, paminklai ir panašiai, ką jie pasakoja. Man yra įdomu, ar iš tikrųjų taip yra, kad Lietuvai pakankamai sunku priimti kai kuriuos dalykus, susijusius su Holokaustu, pavyzdžiui, kolaboravimo atvejus ir tas pats Generolo Vėtros atminimo lentos atvejis parodo, kad tai yra labai aštrus dalykas mūsų visuomenėje ir yra didžiulis susipriešinimas: vieni nori matyti tam tikrus veikėjus kaip herojus, kiti, atvirkščiai, kaip naikintojus. Aš pati nesimu jokios pozicijos šioje vietoje savo darbe, ir tiesiog aš bandau suprasti, kaip kiekybiškai pasiskirsto tos atminimo vietos ir tuo pačiu ką tie asmenys, kurie susiję su atminties įamžinimu, tokie kaip jūs, ką jie patys galvoja, kokios jų įžvalgos atminties politikos klausimu, kaip Vilniuje yra susiklosčiusi situacija, kokie sunkumai iškyla, galų gale, įamžinant atmintis.

F.K.: Nu gerai, pradėdam.

A.V.: Tai mano pirmas klausimas – ir būtų, ar jūsų patirtis sutampa su tokia prielaida, kurią daro akademikai, jog posovietinėse valstybėse daugiau dėmesio yra skiriama sovietiniams nusikaltimams negu Holokaustui ir jo atminčiai.

F.K.: Aš nesusidūriau su tokiom nuomonėm, man sunku, atvirai šnekant, netikėtas klausimas, nes tiek, kiek man tenka skaityti... na, aš tiesiog gal neatkreipiau dėmesio. Apie kokius akademikus jūs rašot? Aš atsiprašau, paklausiu, kokie akademikai ir kur tai rašo?

A.V.: Apskritai mano pats darbas labiausiai remiasi, sakykim, tokių akademikų kaip Aleidos Assmann tyrimais

F.K.: Kieno?

A.V.: Aleida Assmann. Tai yra viena iš plačiausiai atminties studijose veikiančių mokslininkų, ir jos berods 2003 ar 2008...

F.K.: Iš kur jinais yra?

A.V.: Ji yra vokietė.

F.K.: Kas dar?

A.V.: Tuomet yra studija, kuria aš remiausi, Marijos Malksoo, ji yra estė...

F.K.: Mhm. Marija..?

A.K.: Maria Malksoo.

F.K.: Mhm, gerai.

A.V.: Čia kaip ir pagrindiniai mano aspietis taškai, kalbant apie... yra ir daugiau, jeigu yra poreikis, galėčiau pacituoti...

F.K.: Ne, nesusidūriau savo praktikoje su tokiom išvadom, bet jos akivaizdžios yra. Jos yra akivaizdžios ir sakyčiau, kad nereikia net ir akademikų, paprastoje buityje tai matyti, o kad yra Genocido ir rezistencijos pastatas, kuriame yra atžymėtos pavardės kovotojų už Lietuvą, nė vienos žydiškos pavardės nėra, ir šiandien kalba jau net ne apie Holokaustą ir sovietinę okupaciją, o apskritai žydų atminties įamžinimas labai šlubuoja visoj valstybėj. Jeigu mes kalbėtume tai, ką mes kalbame apie Vilnių, o jeigu mes kalbėtume apie miestelius, kuriuose žydai gyveno, tame tarpe yra ir mokslininkai, ir medikai, ir savanoriai, ir kas tiktai nori. Raskit man pavardes, gatvių pavadinimus šių žmonių, jau ne kartą buvo visose oficialiose institucijose apie tai kalbama, ir yra žmonės, yra minia, kažkas, dauguma, taip, kurie nori matyti tą, ką nori matyti. Ir jų, tos minios ir daugumos, sprendėjų galbūt ir nepakankamas išsilavinimas, kad galėtų sau leisti spręsti, kokias atminimo lentas kabinti ir kokią atmintį įamžinti. Holokaustas yra tik žydų problema, o ne Lietuvos problema, kas galų gale ir baigiasi tuo, kad pasiskirsto visuomenė į tuos, kurie nori matyti Noreiką gelbėtoją ir tuos, kurie nori matyti jį žudiku. Ir galų gale tai tampa kaip futbolo rungtynėmis, o ne tiesos ieškojimu. Galbūt tai yra natūralu miniai, yra tokia knygutė, rekomenduoju persiskaityti, "Minios psichologija" Le Bon, tai yra minia, ji ateina ir tampa tie populiarūs, jeigu kalbame ypatingai apie Vilnių, apie

paminklus, tai kiekvienas nori įsiamžinti pats save, sau paminklą pasistatyti, tie, kurie paminklus stato, save jie mato su Kudirka, su Noreika, su Škirpa ir nepagalvoja apie tai, kad galbūt tai yra neteisinga, bet tai yra sava, o Holokaustas yra svetimas, todėl tapatintis yra kai kuriems žmonėms sunku, reikia peržengti save.

A.V.: O apskritai ar jūs pastebėjote, kad Vilniaus miesto politika Holokausto atminties įamžinimo klausimu keistūsi per tą laikotarpį nuo Nepriklausomybės atgavimo, nuo devyniasdešimtųjų iki dabar – ar ta situacija gerėjo, ar blogėjo, ar išliko daugmaž tokia pati?

F.K.: Nuo kelintų metų jūs manęs klausiat?

A.V.: Nuo Nepriklausomybės atgavimo, devyniasdešimtųjų.

F.K.: Aš pasakyčiau, kad ji gerėja link demokratijos lygmens su didelėmis pastangomis nevyriausybių organizacijų ir kai kurių galbūt inteligentų grupių. Pačioje Nepriklausomybės pradžioje nebuvo galima net abejoti, kad tie, kurie dalyvavo masinėse žudynėse, yra didvyriai. Mes matome pagal įstatymą reabilitaciją visų karo nusikaltėlių, dėl to kad juos teisė ne tas teismas, dereabilitacijos procesas užtruko dvidešimt penkis metus, kol nustatė, kas iš tikrųjų dalyvavo žudynėse, tai yra, pačioje pradžioje Nepriklausomybės ta euforija heroizavo daugelį žmonių, kurie gal to ir nebuvo verti. Bet na, matyt, kad tai yra visiškai natūralus vienas iš patriotizmo bruožų tuo metu, kai išsikovoja tokią nepriklausomybę. Dabar dvidešimt metų truko, kad truputį atsikvošėtų, bet ir tai, suprantat, tai yra blogas tonas, negeras tonas, jeigu žmonės myli daugiau žydus, negu tuos, kurie juos žudė, tai yra nepopuliarus dalykas, nenormaliai priimamas visuomenėje. Ir ta visuomenė – aš nebūtinai kalbu apie visą Lietuvos visuomenę, tai gali būti grupė žmonių, kurie susirenka švęsti gimtadienio ir netyčia kalba užėina apie tokius dalykus. Tai yra visokių sluoksnių žmonėse, nebūtinai tai turėtų būti kokio žemo išsilavinimo žmonės. Tai yra apskritai, kas yra kasdieniška Lietuvoje. Tai nieko nuostabaus, kad ir paminklai... Pastatykite dabar vietoj Lenino paminklą gelbėtojams. Gelbėtojų irgi niekas neidentifikuoja su lietuviais, o identifikuoja su žydais. Pastatykit ten paminklą gelbėtojam arba pastatykit paminklą Holokausto aukoms. Nuneštų paminklą su paminklo pamatais. Šito nebus niekad arba bent artimiausiu laiku, šitą aš galiu pasakyti tikrai iš savo patirties. Mažai atsirado žmonių Lietuvoje, kurie palaikė gelbėtojų paminklą – kad ir kuklioje vietoje, kuklų paminklą, jau nekalbant apie paminklą Holokausto aukoms, kurio niekaip [nesigirdi]. Tas Paneriuose paminklas, pastatytas už privačias lėšas žydo, buvusio vilniečio, ir Lietuvos valstybė nė gramo tenai nėra įdėjus, nieko absoliučiai. Konkursai skelbiami, nežinau, jau tikriausiai dešimt metų, ir viskas toliau taip pat yra. Ir, atvirai šnekant, aš ir nenoriu – aš ir nenoriu, aš vat kaip žydė sakau, kad aš nenoriu, kad man kas nors darytų malonę. Jeigu visuomenė, žmonės iki šios dienos nieko nesupranta, ta didžioji dauguma, nu, tai tegul tada reiškia darykime kaip šunų varžybas, taip ir varžybas, ar Noreika geras, ar negeras. Tai yra ne varžybos, tai yra supratimas.

A.V.: O dar kalbant, jūs paminėjot ir tai, kas man atrodo, kiek aš apžvelgiau tų esamų paminklų, kad iš tikrųjų bendruomenės ir privačios iniciatyvos, tiksliau, kiek aš matau, beveik vien tik jos – prisideda prie to, kad atsirastų tos atminties vietos. Galbūt jūs galėtumėt įvardinti konkrečiais pavyzdžiais, prie kokių atminties vietų jūsų bendruomenei teko prisidėti arba gal galėtumėt paminėti, kokios dar privačios arba kitų bendruomenių iniciatyvos paskatino vienų ar kitų paminklų, skirtų Holokausto aukoms arba gelbėtojams, atsiradimą?

F.K.: Tai jūs man pasakykit nors vieną paminklą, kurį valstybė padarė.

A.V.: Kol kas tarp tų, kuriuos mačiau, tokių dar nėra.

F.K.: Visos kitos yra mūsų iniciatyva. Paneriuose, žinote tikriausiai, kad žydai išsigelbėjo kažkada ir pastatė mažiuką paminkliuką, ant kurio užrašė jidiš kalba apie tai, kad čia iššžudyti žydai, tai jis buvo susprogdintas tarybiniais laikais. Reikia neužmiršt, kad tarybiniais laikais niekas neleisdavo rinktis Paneriuose, žmones persekiodavo, sodindavo penkiolikai parų, ir mano giminės buvo vaikomi policijos – mano tėvo brolis, - ir kitas šeimos narys. Neleisdavo, paprasčiausiai neleisdavo ten rinktis, buriotis ir švęst, minėti. Na, kaip minėjau, privačia iniciatyva yra dabar paminklas, prie kurio mes renkamės kiekvienais metais. Gelbėtojams yra paminklas padarytas mūsų iniciatyva kartu su genocido ir rezistencijos centru, bet tai yra tik [nesigirdi], nurodantis, kad tai bus, kad čia bus kažkada tai pastatytas paminklas, dar laukiame, kada tas įvyks. Toliau paminklas pirmiems šešiasdešimčiai žmonių, įkalintų Vilniaus Lukiškių kalėjime iš Vilniaus geto, buvo pastatytas Titnago gatvėje, irgi mūsų su Genocido ir rezistencijos centru dėka, mes palaidojom ten palaikus, kurie nežinau, kiek laiko gulėjo Rezistencijos centre. Visi kiti – va Subačiaus gatvės paminklas – žydų bendruomenės, paminklas kapinėse mokytojams, vaikams palaidotiems – mūsų bendruomenės. Vienu žodžiu, aš gal kažką ir pamirštu, turiu ne čia, darbe, knygą, kurioje visi Vilniaus miesto paminklai yra suregistruoti. Ten galima pasižiūrėti, kas autorius, kas iniciatorius. Taip kad praktiškai visų paminklų iniciatoriai ir vykdytojai esam bendruomenė. [nesigirdi] Tos, kurios buvo atminties vietos, dingo. Skėrytės gatvės dabar nebėra, Vitenbergo gatvės nebėra, visi tie, kurie kovojo prieš fašizmą – Melninkaitė, sakykim, jinaį tapo antiheroje ir jos gatvės irgi nebėra, man atrodo.

A.V.: Tikrai nebėra.

F.K.: Tai va, man atrodo, kad mes einam link to, kad visoj Europoj, jeigu pasižiūrėsite, kaip yra įamžintas Sąjungininkų atminimas, visoj Europoj kova su nacizmu yra aukštinama, garbinama, jie visi yra didvyriai. Pas mus jie tampa antididvyriais. [nesigirdi] paminklas Rokiškyje ar Radviliškyje – sudaužytas. Kodėl? Jisai buvo lakūnas, Hemingvėjaus draugas asmeninis, kovojo Ispanijos pilietiniam kare, jį patį Stalinas uždarė į koncentracijos... į kalėjimą ir po to sušaudė. Kada mums reikėjo Rebelskiui postamentą pastatyti - Rebelskis buvo tas, kuris sukūrė pirmus vaikų namus Vilniuje – kokius mes kryžiaus kelius praėjom. Kada atėjo čia tarybinė armija, vaikai pradėjo lįsti iš visų rūsių, visų pakampių, jis surinko juos į vaikų namus. Jis buvo psichiatras. Po metų, tikriausiai,

ar po kelių jis buvo areštuotas jau tarybinės valdžios. Kiek mums reikėjo praeiti kryžiaus kelių, kol lentutę mes pakabinome, dabar ten Žygimantų gatvė. Taip kad galvoju, kad tų paminklų ir vietų formavimas yra sąmonės formavimo žmonėse būdas. Dorziko paminklą irgi nukėlė kažkur tai – Užupyje yra paminklas lenkų berniukui. Sunku pasakyti, kuriam laikui. Tai tokius paminklus praeidami žmonės atkreipia dėmesį, tai irgi yra visuomenės sąmonės formavimo elementas. Bent jau man taip atrodo. Ir jeigu pačiais paminklų [nesigirdi] sudaroma priešprieša [nesigirdi] žmogus, kai aš jums sakau dar kartą, įsivaizduokit, kad vietoj Lenino būtų paminklas Holokausto aukoms. Jūs šito neįsivaizduojat ir šito neįsivaizduoja nė vienas Vilniaus gyventojas, todėl, kad tenai būtinai turi būti Lietuvos simbolis. Holokaustas tampa kažkoks tai elementas, kuris yra greta valstybės, ne valstybėje, jis kažkur kitur. Šitie 250 tūkstančių iš kažkur tai atskrido. Jie kažkokie tai svetimi yra. O miestas... ką apie Vilnių kalbėti, paklauskite miesteliuose žmonių, kurie gyvena žydų namuose. Jie nežino, kad gyvena žydų namuose, ir mažai kuriam miestelyje atrasit kažką tai, kas atžymi buvusių gyventojų atmintį. Kitokių tenai nebuvo tame mieste [nesigirdi]. Ir jie ten visi išgaravo. O nužudyti Katkiškėse [nesigirdi] kažkur tai iš kosmoso atskridę žmonės, kuriuos kažkas tai nušovė. Ten matė vieną vokiečių kareivį – vieną kartą matė vieną vokiečių. Tai kaip čia yra – čia yra Lietuvos istorija ar kažko tai kito istorija? Tarp kitko, besikapstydamas savo knygoje suradau – aš perku senas knygas – suradau tokį [nesigirdi], suradau mokslininko tvirtinimą, kad žydai Lietuvoje gyveno dar tūkstantis šimtas kažkuriais tai metais, nes [nesigirdi] surastas paminklas, kuris iki šiol turbūt dar stovi kapinėse, datuotas tūkstantis šimtas šešiasdešimtais. Tai kaip reikia meistriškai dirbti, kad šitaip išbraukti žydus apskritai ir Holokaustą iš atminties, padaryti jį tokią dirbtinę, ir kaip meistriškai reikia ideologiją kurti, kad šito iš viso nebūtų, [nesigirdi] netaptų Lietuvos antiherojumi, tai yra žmogus, kuris kūrė fiziškai ideologiją ir tiek metų paskyrė tam, kad Lietuvos žmonės agituotų išžudyti žydus. Čia juk yra atspindys ideologijos. Paminklo gi negalima pastatyti. Jūs turite turėti omeny, nežiūrint to, kad mokotės politikos mokslus, jūs pasižiūrėkite administracinius [nesigirdi], kaip pastatyti paminklą arba kaip prilipdyti kokią tai atminimo lentą. Niekas negali dažniausiai to padaryti, tai gresia administracine arba baudžiamąja atsakomybe. Tai reiškia, tas žmogus turi, ar ten iniciatyvinė grupė, ar nevyriausybinė organizacija, turi praeiti tiek kelių, kad gautų leidimą tą dalyką padaryti. Turi būti projektas, turi atitikti [nesigirdi], turi būti kraštovaizdis sutvarkytas ir pritaikytas tam, turi būti masinis biurokratų pritarimas. Yra skelbiami konkursai, viešieji pirkimai, sudaromos komisijos, - ten gi sėdi žmonės, - aš jums labai tokį payzdį pasakysiu. Kažkada tai aš galų gale priverčiau pasakyti jidiš kalba apie tai, kad žmonės buvo vežami į Sibirą iš [nesigirdi] Nauja Vilnia buvo paskutinė stotelė Lietuvoje, ten nieko nebuvo, ten dėdė su kryžium dideliu, nė pusės žodžio nepasakyti, nors keturiasdešimt pirmais metais žydų procentaliai išvežta daugiau negu bet kokios tautybės žmonių. Ir kada aš paprašiau, reiškia, priverčiau, kad skulptorius tas iškaltų ir jidiš kalba, tai jis man pasakė: “O Dovydo žvaigždės nenori, gal dar ir Dovydo žvaigždės panorėtum?”.

A.V.: Oho.

F.K.: Ir tai buvo viešumoje pasakyta, prie visko. Nežinau, ar jis skulptorius, ar jis kalikas buvo. Bet tai yra žmogus, kuris turėjo tą darbą atlikti. Reiškia, žmonėse tas yra taip giliai įsėdęs, kaip ir kraujas macuose. Mes va su dideliu malonumu dalinam macus ne žydams, kad parodyt, kad ten kraujo nėra, tegu patys paragauja ir pasižiūri. Bet tas antisemitizmas turi tokias galias šaknis, kad nu, jis nėra, galbūt jis yra latentinis, galbūt jis nėra paviršiuje, nešaukia kiekvienas, kad tu žydelka, [nesigirdi] pavadina žydelka, bet šiaip didžioji dauguma mūsų visuomenės nerodo deramos pagarbos Holokaustui, negalima net lyginti su civilizuotom kitomis Vakarų šalimis. Pasižiūrėkit, Londone kokį pastatė muziejų, kokį obeliską padarė, žiūrėkit, kas Vokietijoje daroma – ir tai yra ne taip, kad rodyti, o tiesiog žmonės turi tokius įsitikinimus, tie, kurie vykdo administracines funkcijas, turi tokius įsitikinimus, vadovai turi tokius įsitikinimus. Dabar kaip gali žmogus, kuris neturi tokių įsitikinimų, kam nors kitam vadovauti kitaip, jis vadovaus taip, kaip jisai mato.

A.V.: O jūs apskritai, galbūt, na, aš kaip suprantu iš to, ką jūs sakot, kad iš esmės, na, kadangi kaip ir pats pagrindinis sprendėjas dėl visų atminimo lentų ir paminklų vis tiek yra Vilniaus miesto savivaldybė, ta prasme, ta galutinė instancija, kurioje sprendžiama yra tai, tai ar jūs jaučiate priešišumą sąmoningą kažkokį iš Vilniaus miesto savivaldybės, sakykim, pusės?

F.K.: Ne, dabar ne, nesakyčiau, šiuo metu mes turime merą, kurio pažiūros yra pakankamai demokratiškos ir humanistinės, sakykim taip, ir su Vilniaus miesto savivaldybe mes... Bet suprantat, tai vėlgi yra, visur mes su iniciatyva. Gerai, kai jie mus palaiko, bet iniciatyva tai yra mūsų. Aš neturiu kažkokių tai dabar ten, nenoriu sakyti kokių tai pretenzijų merui ar darbuotojams savivaldybės, po truputį veiksmai vyksta ir Šimašius dar turi tokią, kaip aš sakyčiau, teisingą poziciją, bet viskas labai sunkiai vyksta, todėl kad nėra jis vienintelis ir ta savivaldybė taigi yra sostinė, Lietuvos sostinė, o ne atskira respublika. Čia yra ir parlamentas, Vyriausybė, negali meras savo parapijoje daryti ką jis nori, nežiūrėdamas ir į katalikų Bažnyčios požiūrį, ir, sakykim, Vyriausybės, Seimo ir taip toliau. Sostinėje turi būti visuotinai priimti, pripažinti simboliai. Tai yra natūralus dalykas ir negali meras [nesigirdi] kažkuo tai skirtingu. Bet, tarp kitko, ar gali būti Vilniaus meru žydas?

A.V.: Na, pagal visas tendencijas, manau, kad nepavyktų jam tapti meru dabar.

F.K.: Nepavyktų. O jūs pagalvokite, ar gali būti žydas Vyriausybės vadovu, ar teisėju, ar gynybos ministru?

A.V.: Kiek dabar pagalvoju, tai tokių pavyzdžių nelabai yra, sunkiai įsivaizduoju.

F.K.: Buvo vienas ministras, jis buvo žydų ministras. Buvo kai kurių parlamento narių, mes turime dvidešimt metų vieną ir tą patį parlamento narį žydą, jis buvo išrinktas. Prie Ispanijos karaliaus irgi būdavo savas žydas inkvizicijos laikais. Turkai irgi sultonai turėjo savo žydą pinigams skaičiuoti. Savas žydas visad gerai, suprantat, vat jeigu nužudė [nesigirdi] visus žydus, tai tiek to, kad nužudė visus žydus, bet mano gydytoją nužudė, mano tai žydelis buvo geras, gydytojas toksai, žinot. Mano

vaistininkas buvo geras. O mes kalbam apie nesuasmenintus skaičius. [nesigirdi] Daugiau turbūt ir klausimų neturit.

A.V.: Ne, aš dar turiu porą paskutinių klausimų. Tai galbūt jūs galėtumėt įvardinti kažkokius konkrečius probleminius atvejus, kada dėl kažkokių priežasčių nepavyko įamžinti su Holokausto atmintim susijusių įvykių ar asmenybių, galbūt buvo tokių, na, konkrečių atvejų?

F.K.: Nežinau, visa tai, kas yra dabar ir visa tai, kas planuojama būti, praėjo labai sunkų kelią. Tai yra metų metais, žinot, net dviejų kadencijų pirmininkei neužtenka įgyvendinti tam, ką jinai pradėjo pirmoj kadencijoje. Yra labai, viskas reikalauja labai didelio darbo ir aš negaliu pasakyti, niekas nesako man gi, kultūringi žmonės, niekas nesako “Eik tu po velnių”, sako: “Bus. Palauk, padarysiu. Po truputį”. Po truputį, po truputį einam mes nedideliais žingsneliais į priekį ir dedama į tai yra labai daug jėgų. Aš pasakyčiau, kad mūsų bendruomenė, pavyzdžiui, [nesigirdi] ne vien tik žydai. Pas mus yra labai gerų specialistų lietuvių, kurie tiki mūsų idėjomis ir labai atsidavę žydų bendruomenei. Kartu su jais mes po truputį, po truputį stumiamės į priekį. Sunkiai, bet stumiamės. Aš nepasakyčiau, kad vat mes, mes suprantat, mūsų norai yra, kaip pasakyt, labai lankstūs, flexible, mes neprašome, aš neprašau, kad mane padarytų ministru pirmininku, neprašau vietoj Lenino pastatyt paminklą Holokausto aukoms, nors Varšuvoje paminklas Holokausto aukoms yra pačiam centre, didžiulis paminklas.

A.V.: Teko matyti.

F.K.: Nu va. Ir nieks nenumirė, ne vienas lenkas nenumirė. Ir Varšuvos getas yra pažymėtas labai subtiliai, labai kultūringai [nesigirdi], ir nieks nenumirė. Niekam nuo to blogiau nepasidarė, kad čia buvo geto, kur jisai eina. Pasižiūrėkit, Genocido ir rezistencijos centro padalinys, kuris yra Pilies gatvėje, prie [nesigirdi], ten pas juos lange eina video apie Vilniaus miestą ir apie žydišką tą kvartalą. Ir aš matau, kad eina tėvai su vaikais, ir jiems tiesiog įdomu, jie gal tikisi tenai “Simpsonus” pamatyt, bet pamato ne “Simpsonus”, bet vis tiek sustoja ir pasižiūri. Tai jau yra pasiektas tam tikras rezultatas. Taigi, mes darom kažką – sunkiai, bet darom. Be to, ir finansai – kiek kainuoja sutvarkyti aplinką, kiek kainuoja padaryti konkursą, pastatyti paminklą – mes neturim tokių galimybių daryti tai savo lėšomis. Jeigu mes galėtume, mes daug daugiau [nesigirdi], bet mums tai yra šiaip bendruomenės reikalai, ir ne vien bendruomenės nariai, galų gale, mąsto didelėm, aukštom materijom. Kai kam tiesiog valgyt reikia ir kad bendruomenė padėtų duonos nusipirkt. Taip kad viskas yra pakankamai didelė problema, aš džiaugiuosi, kad dar nėra pasipriešinimo. Jeigu kas juda lėtai, tai jau vis tiek priimu kaip partnerystę ir kaip gerą ženklą, kad vis dėlto einam kartu.

A.V.: Na, ir tada pabaigai, gal jūs galėtumėt paminėt, kokie dabar yra projektai, kurie vat, kaip jūs sakot, po truputį juda kažkas, kad ir lėtai, na, sakykim, kad ir yra žydų gelbėtojų atminimui atidengtas tas paminklinis akmuo, tačiau paties paminklo dar nėra ir nėra visiškai aišku, kada bus, kiek suprantu. Bet galbūt yra ir daugiau tokių projektų atminties įamžinimo, kurie dabar taip juda tyliai, visuomenei

nepastebimai, bet jie vyksta ir yra procese?

F.K.: Yra Jurbarko žinot, kad paminklas pastatytas genocido aukom, yra ruošiamasi Šeduvoje, darbai vyksta, paminklas štetlams, miesteliams yra daromas, Panerių projektai aš nežinau, dešimt metų, ar ten kas nors pavyks, ar nepavyks, jau vilčių nebeturiu, gal ir nereikia nieko daryt, yra jau kaip yra. Nes tas paveldas irgi yra paveldas, bet nežinau, ar viską reikia griauti, jeigu nemoki pastatyti nieko naujo. Mes turime projektą, bet tai nesusiję su Holokaustu, tai yra Olandų kapinėse uždaryti tą gatvelę ir padaryti arką iš buvusių paminklų, kadangi dabar tie paminklai guli sumesti, turėtų būti įamžinta [nesigirdi] vieta, bet dabar irgi darbai sustoję, galvoju, kad dabar dėl tos krizės ilgai dar nepajudės. Miesteliuose daug kur mes planuojame daryti, bet yra tiek daug visokių neatidėliotinų darbų, kuriais bendruomenė turėtų užsiimti, dar kapinėmis, kapinių įamžinimu, bent jau neleisti sunaikinti; žydų šaudymo vietos dabar atsidūrė visos miškuose, miškai atsidūrė nežinau, jos visos yra nenužymėtos, tos kurios miškuose ir mes čia turime didžiulį darbą priversti savivaldybes ir kitas institucijas tą padaryti, [nesigirdi] vis tęsiamas ir tęsiamas, ir vis tiek iki galo nepadaryta. Taip kad oi, jeigu aš dabar pradėčiau vardinti, tai čia be galo be krašto būtų. Yra pas mus darbuotojas, specialiai atsakingas už paveldą. Nu, mes stengiamės, stengiamės labai stipriai daryti Europos žydų paveldo kelią, kuris jau yra [nesigirdi] struktūra [nesigirdi], sakykim, atvykstantį turistą ir propagavimą mūsų [nesigirdi] Lietuvoje, tada aukštesnis ir filosofinis, ideologinis lygis turėtų būti, dirbam ir su filosofais, ir mokslininkais, kadangi [nesigirdi] ką parodyti žydų palikimo ir paveldo, bet ne tik puikią gamtą, ežerus ir viską, bet [nesigirdi] ir tuos klodus, kurie paprastam žmogui galbūt [nesigirdi], galbūt ne kiekvienas žino, bet mes turime tai pateikti, nes akademiniam [nesigirdi], paprastam, vietiniam žmogui, vietinis žmogus [nesigirdi] pakeliauti žydų paveldo keliu, kiek sentimentų – ir Palanga, ir kiek sinagogų buvo, kurios viena prie kitos buvo, ir kurios po kelių mėnesių, mūsų tėvas buvo toj stovykloj vaikų, kai prasidėjo karas, [nesigirdi] žydų gyvenamuosius namus, kadangi žydai buvo jau nušauti... Yra daug kas, ką būtina papasakoti. Ta Salomėjos Nėries “Mama, kur tu [nesigirdi] mamyte” šiandien nuėjo į praeitį, į užmarštį dėl to, kad Salomėja Nėris negražiai pasielgė kažkurioj tai vietoj. Aš nežinau, ar yra kūrinys poezijos parašytas vaikams, kuris būtų tiek prieinamas ir suprantamas, kaip šita Salomėjos Nėries poezija apie šitą vaikų stovyklą. Ir kas apie tai prisimena? Net ir Palangiškiai, ir buvę kauniečiai, vilniečiai apie tai nežino, kad buvo stovykla, [nesigirdi] ir čia mano tėvas buvo tarp tų, kuriuos atrinko, [nesigirdi] jis nesuspėjo evakuotis mažiukas būdamas. Juos atrinko kaip žydus ir laiko [nesigirdi], o tuos, kuriuos išvežė į Rusiją ir juos evakuavo, po kurio laiko jie grįžo į Lietuvą kartu su lietuviais iš vaikų namų. Ir tuos pasitiko tėvai, o žydų niekas nepasitiko, žydų vaikų. Apie tai nieks nekalba, apie Šiaulių geležinkelio stotį, kur atvežė iš Štuthofa vaikus ir paleido geležinkelio stoty, jos išrankiojo aplinkiniai gyventojai kaip pagalbinius darbininkus namuose [nesigirdi], apie juos irgi nieks nekalba. Ir būtų kažkas, kas atžymėtų, tai, matyt, ir žmonės

apie tai kalbėtų. Ne visi gi skaito knygas šiandien. Dabar “Simpsonus” žiūri, nors tarp kitko, “Simpsonai” irgi neblogai, kai pasižiūriu, ten visa mokyklos programa sudėta. Tai va. Tai tiek.

Priedas nr. 7

Kuolys, Darius, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 5 d.

Vardas, pavardė: Darius Kuolys

Tel. nr.: +370 671 32 461

D.K.: Taip, klausau jūsų ir mėginsiu atsakinėti į jūsų klausimus.

A.V.: Kaip ir minėjau laiške, rašau apie Holokausto ir sovietinių represijų atmintį, kaip ji dabar atspindi Vilniaus mieste esančiuose paminkluose, tiksliau, mane konkrečiai domina patys paminklai, atminimo lentos, memorialai ir muziejai, iki kitų atminties vietų aš nesismulkinu daugiau. Tuomet ir pradėsiu nuo savo pirmo klausimo – ieškodama teorijos savo darbui susidūriau su nemažai akademinų darbų, kurie daro prielaidą, jog posovietinėse valstybėse, įskaitant ir Lietuvą, daug daugiau dėmesio yra skiriama sovietinių nusikaltimų atminties įamžinimui, o Holokausto atmintis, na, lieka tarsi nuo šalys. Man tiesiog įdomu sužinoti, ar jūsų patirtis sutampa su šia prielaida ir jei taip, tai kaip tai pasireiškia.

D.K.: Mano patirtis prieštarautų šitai prielaidai, nes Vilnius iš tikrųjų yra daug skyręs Holokausto atminimui, nes pats Vilnius yra labai tragiška karo metų vieta ir tiesiog Vilniaus erdvės ar Vilniaus apylinkių erdvės yra tiesiogiai susijusios su Holokaustu. Ir Vilnius, ir Lietuvos valstybė rūpinasi nuo pat Nepriklausomybės pradžios ir Panerių memorialu, ir buvusios geto teritorijos atminimo ženklais, visa geto teritorija yra pažymėta senamiestyje atminimo ženklais, paminklas geto aukoms, taigi, šiuo atveju negalima būtų sakyti, kad Holokausto aukos būtų nuvertintos arba jos būtų sulaukusios mažesnio dėmesio negu sovietų represijų aukos.

A.V.: O kalbant apie kažkurios iš šių atminčių dominavimą, kaip suprantu iš to, ką jūs sakote, kad vis dėlto tos abi atmintys yra po vienodai reprezentuojamos, bandant kažkiek ir kiekybiškai pasvarstyti – tos dominuojančios atminties kaip ir nėra, kiek suprantu iš jūsų pasisakymo?

D.K.: Visiškai turbūt ne, nes mes turim iš tikrųjų rezistencijos vietų daug neįamžintų Vilniuje, antisovietinės rezistencijos. Na, yra tremtiniam paminklas Naujoje Vilnioje, trėmimams ir visa kita, bet šiaip yra daug vietų, susijusių su partizaniniu judėjimu Vilniuje, kurios nėra pažymėtos. Tai šiaip negalima būtų sakyti, kad viskas padaryta. Ne viskas padaryta, iš tikrųjų, atminčiai stiprinti rezistencijos ir sovietinių represijų atminčiai, lygiai taip pat ne viskas padaryta Holokausto, pasipriešinimo Holokaustui, žydų gelbėjimo atminčiai įprasminti, daug kas nepadaryta dar Vilniuj lieka.

A.V.: O kokias jūs galėtumėt įvardinti didžiausias kliūtis, kurios neleidžia pakankamai ir tinkamai tų atminčių įamžinti Vilniaus mieste?

D.K.: Abejingumą. Abejingumą ir labai menkus istorinius akiračius.

A.V.: O apskritai, kas jūsų manymu, Vilniuje labiau prisideda prie šitų abiejų atminčių, šitų atminčių išsaugojimo – ar tai yra nevalstybinės organizacijos, bendruomenės, sakykime, ar oficialios institucijos, kaip, šiuo atveju, savivaldybė? Kurios atminties įpaminklinimas galbūt labiau vyksta tų neformalių organizacijų, bendruomenių iniciatyva, galbūt išryškėjo tokia skirtis?

D.K.: Visuomeninės organizacijos, jos prisideda aktyviai, man teko stebėt. O Vilniaus savivaldybė ilgą laiką, man teko ne per seniausiai būti Vilniaus tarybos nariu ir posėdžiaut komisijoje šitų atmintinų lentų, gatvių pavadinimų ir taip toliau, ir tada susidūriau su tokiu keistu paradoksu, kad Vilniaus miesto savivaldybė užima iš esmės pasyvią poziciją – leidėjo-draudėjo poziciją, bet ne iniciatoriaus. Tai man būnant toje komisijoje mes stengėmės su kolegomis inicijuoti nemažai dalykų, deja, tie inicijuoti projektai ne visi pavyko. Bet pavyko kai kurias gatves Vilniuje aktualizuoti, įprasminti, kai kurias erdves ir rezistencijos, ir Holokausto požūriui, ir Vilniaus savivaldybė imasi visokių iniciatyvų gražių. Bet šiaip tai gana pasyvi pozicija, ir man atrodo, kad miestas, kuris nori iš tikrųjų aktyvios atminties kultūros, gyvos atminties kultūros, jis turi būt pats aktyvus, pati savivaldybė turi būt aktyvi. Ji turi būt atvira pasiūlymam, atvira bendruomenių iniciatyvoms, jas skatinti, provokuoti – teigiamai provokuoti, - bet sykiu ir pati turi užimti aktyvią poziciją, ji negali būti stumk-trauk principu. Kol kas labai dažnai savivaldybė veikia “stumk-trauk”.

A.V.: O jūs galbūt netgi galėtumėt atsiminti konkrečius probleminius atvejus, kai dėl kažkokių priežasčių nepavyko įamžinti su šiomis atmintimis susijusių įvykių ar asmenybių, kai buvo iniciatyva, tačiau ji tarsi buvo nugesinta? Ar tokių atvejų buvo?

D.K.: Ne nugesinta, o tiesiog neįgyvendinta. Ir tiesiog viskas pakliuvo į tam tikrą rutiną ir tam tikrą abejingumą. Na, pavyzdžiui, yra žinoma, kur gyveno Stefanija Ladygienė, gelbėjusi karo metais, generolo Ladygos žmona, - turėjusi daug vaikų ir tarp tų vaikų gelbėjusi ir iš Kauno geto pabėgusią išgelbėtą žydaitę Irena Veisaitę. Jau keletą metų seniai siūliau pažymėt - su Irena Veisaite apėjom tą pastatą, jinai parodė net langus, - pažymėt Stefanijos Ladygienės, ir garsios mokytojos, ir visuomenininkės, ir žydų gelbėtojos, paskui – gulago kalinės atminimą. Nepavyksta to padaryti. Tai vat tokie paradoksai. Lygiai taip pat ir bendruomenių iniciatyvos ne visos išplėtojamos iki sėkmingų rezultatų. Pavyzdžiui, tikrai reikia Vilniuje paminklo, gero paminklo, gražaus paminklo žydų gelbėtojams. Mes turime įprasminti ir Onos Šimaitės – nors Onai Šimaitei graži lenta kabo šiandien Vilniaus kiemelyje, spaustuvės kiemelyje, - bet žydų gelbėtojų buvo daugiau, daug lenkų tautybės žydų gelbėtojų yra nutylėtų, nesulaukia atminimo, jie išvyko tie žmonės, gelbėjo žydus, tarsi išvyko į Varšuvą, į Krokuvą, jų atminimas išblėsęs, mes turėtume šiandien atsiminti ne tik lietuvius, ne tik lietuviškąjį tinklą, egzistavusį žydų gelbėtojų, bet ir lenkiškąjį tinklą taip pat. Tai va visi šitie dalykai

turėtų sulaukti deramo dėmesio, bet kaip išėjo su žydų gelbėtojų paminklu: tuo metu ilgai kalbėjom, ieškojom vietas, man rūpėjo, na, kaip šioiam tokiam kultūros istorikui, kad miestas turėtų stiprų akcentą toje vietoje, kurioje pati istorija vyko. Ir man atrodė, kad labai svarbu prie buvusių geto vartų pastatyt tokį atminimo ženklą žydų gelbėtojam, ten, kur pro tuos vartus jie nešė žydų kūdikius ar savo bičiulius, kaip Ona Šimaitė, žydų poetę apgobusi savo apsiaustu išsivedė pro geto vartus, ir daugybė kitų dalykų. Tai geto vartai yra simbolinis dalykas, bet, pasirodo, žydo bendruomenė norėjo prašmatnaus ir didelės erdvės. Tai dabar po Išganytojo kalvos stiklainiais stovi akmuo žydų gelbėtojam, bet jis nesusijęs su ta gyvąja atmintimi. Ten erdvės yra daug, galima sakyti, tam tikros pompastikos galima sukurt, bet tai nebus gyva, mano įsitikinimu. Bet čia jau buvo pačios žydų bendruomenės sprendimas ir kiti siūlymai buvo atmesti kaip prieštaraujantys žydų bendruomenei, nors šiaip žydų gelbėtojų atminimas neturėtų būt vienos žydų bendruomenės reikalas, ar ne. Tai šiuo atveju dėl tos atminties politikos ne visada pavyksta atrast sėkmingą dialogą – čia mano patirtis tokia, vos netapau antisemitu dėl to, kad norėjau įtikinti, kad mes, turėdami tiek erdvės pačioj geto teritorijoje, kur ateina ir užsienio turistai, ir patys vilniečiai vaikšto nuolatos, kad čia būtų geresnis, sėkmingesnis sprendimas. Nepavyko man to pasiekti.

A.V.: Kažkaip pastebiu ir kalbėdamasi su bendruomenių atstovais, ir su kitais žmonėmis, veikiančiais atminties lauke, kad išties tas įsivaizdavimas, kaip turėtų atrodyti, yra vienas iš tokių labai praktinių, bet iš tikrųjų smarkiai, panašu, kertančių per tolimesnį judėjimą su įamžinimo klausimais. Labai įdomu tą pastebėti. Dar norėčiau jūsų pasiteirauti, kadangi jūs buvote Vilniaus miesto taryboje, galbūt jūs pats prisimenate ir galėtumėte įvardinti, kokie yra šiuo metu dar neįgyvendinti, bet numatomi įgyvendinti Holokausto ir sovietinių represijų atminties įpaminklinimo projektai, kokie galbūt šiuo metu yra užstrigę, nežiūrint į ką tik aptartą žydų gelbėtojų atvejį?

D.K.: Na, čia yra bendri tokie projektai. Man atrodo, būtų labai svarbu išsaugot autentiškas išlikusias erdves, pavyzdžiui, geto biblioteką, kuri apleista buvo ilgai, paskui jaunimas ten savo iniciatyva, tokia visuomenine iniciatyva, ten pradėjo rengti renginius, lituanistai skaityti kūrybą ir taip toliau. Tai šiuo atveju būtų gerai, dabar jinai tvarkoma, kad ten atsirastų rimtas muziejinis centras, rimta ekspozicija ir taip toliau. Tai erdvės, susijusios su Holokaustu. Su geto teritorija mes galėtume sudėti daugiau stipresnių akcentų, pavyzdžiui, geto ligoninė – labai svarbus objektas, ji per mažai pažymėta, per mažai mes galim ženklą atrasti. Čia, aš manau, turėtų dar labai subtiliai šita linkme būti dirbama išsaugant autentiškas erdves, jas pažymint, fiksuojant. Iš rezistencijos dalykų būtų labai gerai pažymėt – ai, dar kitas dalykas, - žydų gelbėtojų namai, pastatai. Paaishėja, kad lenkų kilmės mokytoja yra gelbėjusi žydų vaikus Užupio gatvėje, ten turėtų atsirasti lentos; Antakalnyje iki šiol gyvenanti šeima, kurios tėvai gelbėjo žydus, pastatas išlikęs tas pats, privatus, ta pati šeima gyvenanti, palikuonys gyvenantys. Tai va tokie dalykai turėtų atrast įamžinimą. Na, pavyzdžiui, kad ir Kazio Borutos palėpė Chodkevičių rūmuose, kurioje buvo slepiami žydai. Tokie dalykai turi būt Vilniuje

pažymėti – kukliai, nebūtinai stipriai, bet jie turėtų būti pažymėti. Mes turėtume pažymėti ir žydų intelektualus, žuvusius gete. Jie per mažai yra įprasminti. O kitas dalykas yra rezistencijos, mūsų rezistencijos dalykai, partizanų vietos. Mes turim kuklią lentelę Juozai Lukšai-Daumantui Dailės akademijoje; pasiūliau ir kolegą pritarė – mes esam pavadinę skverą Lukšos vardu, tas skveras yra tarp Basanavičiaus ir Savanorių gatvių, gražus skveras ir galėtų ten būti Lukšos atminimas įprasmintas, bet reikia tą padaryt. Dabar vardas duotas, bet jokio atminimo ženklo nėra. O tuo metu Vilnius su rezistencija yra labai stipriai susijęs, čia Lukša ir mokėsi ir daugiau kitų tokių dalykų yra svarbių, kurie į mūsų atmintį dar nėra patekę. Tai va ta pokario rezistencija, net ir antinacinė rezistencija, Vilniuje vykusio – mes esam užmiršę pasipriešinimą naciams, lietuviai dalyvavo antinacinėje rezistencijoje ir gana aktyviai. Tai va tos antinacinės rezistencijos ženklų Vilniuje irgi neįaučiama.

A.V.: O kaip jūs manot, kokioms institucijoms, organizacijoms reikėtų rodyti didesnę iniciatyvą, galbūt dėti didesnes pastangas kad tai, ką jūs dabar išvardinote, pajudėtų iš tokio nebūties taško ir iš tikrųjų būtų pradėta įamžinti?

D.K.: Man atrodo, kad reikia platesnio dialogo mūsų išrinktų Vilniaus tarybos narių, kurie dabar ir posėdžiauja, yra ir gatvių pavadinimų komisijoje, platesnio dialogo jų su įvairiom Vilniaus grupėmis, įvairiom visuomeninėm Vilniaus grupėmis, pagaliau – su istorikų bendruomene, nes istorikai patys daug ką atranda dabar. Kai buvo Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetis, man parūpo išsiaiškinti visas vietas, kuriose posėdžiavo Lietuvos Taryba. O ji įsteigta kėlėsi iš vieno pastato į kitą Vilniuje, ir su istorikais, dar a.a. Antanu Tyla, kuris savo ruožtu tyrinėjo Lietuvos Tarybos dalykus, su kitais istorikais pradėjom aiškintis, ir pasirodė daug ginčų, net nebuvo identifikuotos visos vietos, tada su kolegomis ėmėme, specialiai apėjome, visas vietas išsiaiškinom ir palikau išeidamas Vilniaus savivaldybei, kad tas vietas reikėtų pažymėt – kur gyveno Basanavičius, kur posėdžiavo Taryba, - tų vietų dalis yra nepažymėta. Tai vat čia irgi apsileidimas, tai yra mūsų labai svarbūs ženklai – kokie broliai lenkai ar broliai čekai savo Prahoje ar Varšuvoj ir Krokuvoj tokias vietas tikrai seniai jau būtų įamžinę. Mes jokių ženklų kol kas neturim. Tai yra, na, tiesiog toks nesidomėjimas, nesidomėjimas ir tapatybės silpnumas – miestas gyvena čia ir dabar, bet iš kaimų, iš miestelių suvažiavę lietuviai į Vilnių dar nesijaučia Vilniaus bendruomene su savo istorinėm šaknim, su savo ilgalaikė perspektyva, nesijaučia šitos istorinės bendruomenės nariai. Tai taip aš galėčiau aiškinti šitą istorinį abejingumą ir mažaraštiškumą, ir nenorą mažaraštystės įveikt. Nes šiaip savarankiškoms studijomis tas istorinis mažaraštiškumas yra įveikiamas. Mes visi studijavom ir mėginom savo Vilnių atrast, jį susikurt.

A.V.: Na, ir tada jau visiškai pabaigai – labai įdomu klausytis, kaip jūs kalbat apie tą abejingumą, nes, viena vertus, ypač žiūrint į tai, kas atsispindi viešojoje erdvėje, na, sakykim, dėl Generolo Vėtros atminimo lentos kilęs didžiulis ažiotažas atrodė, tarsi tos diskusijos vyksta labai aktyviai, iš tikrųjų yra didelis ir pačios visuomenės įsitraukimas į tai, į ieškojimą tos kažkokios neatrandamosios

istorinės teisybės. Ar jūs galėtumėt pasakyti, kad šalia viso to abejingumo tie, kas yra neabejingi, vis dėl to yra didžiulis susiskaldymas tarp šitų atminties bendruomenių dviejų, ar neteigtumėte taip?

D.K.: Aš matau tam tikrus politinius atminties karus, bet jie netampa rimta solidžia diskusija. Ir tie politiniai karai tarsi pakurstomi specialiai, ir man tai labai nepatinka ir nepriimtina. Na, pavyzdžiui, naktinis Vėtros lentos nuėmimas telefoniniu skambučiu, žodiniu nurodymu. Taip VSD, pasirodo, dabar veikia – žodiniai nurodymai, telefoninė teisė. Tai nėra šitaip daroma. O ta lenta buvo finansuota tarybos, visai tarybai priėmus sprendimą. Mes galim persvarstyti išaiškėjus naujiem istoriniam duomenim, bet mes turim tai daryt svarstydami, diskutuodami, pateikdami argumentus, o ne telefoniniais skambučiais slapta nuėminėdami atminties ženklus. Tai vat šiuo atveju aš manau, kad Vilniui reikėtų rimtų diskusijų. Akivaizdu, kad skirtingos visuomenės grupės turės savo požiūrį į istoriją. Mūsų šeimos irgi yra skirtingos, šeimų atmintis, giminių atmintis – jos mūsų tapatybes formuoja, tie klausimai visą laiką yra labai jautrūs, nes jie susiję su mūsų tapatybe. Jie skaudūs yra, dėl jų žmonės pasiruošę kautis labai aršiai. Bet, kita vertus, mes galim siekt to tarimosi gerbdami vienas kitą ir suvokdami, kad Vilnius yra polilogiška bendruomenė, daugiabalsė bendruomenė, daugiakultūrė bendruomenė, skirtingų grupinių atminčių bendruomenė, bet šitos grupės turėtų bandyti kurtis bendrą atmintį ir sutart, kada jos vienaip ar kitaip gerbia kitų grupių atmintį, ar ne, o ko jau išvert nebeįmanoma ir kodėl nebeįmanoma. Dėl tų bendruomenė turėtų susitart ne naktiniais reidais, ne naktiniais žygiais, bet viešai tardamasi, diskutuodama ir, šiuo atveju, labai svarbi istorinė medžiaga. Atminties politika yra pati prasčiausia, kai jinai autoritarinė, iš jėgos pozicijų yra įgyvendinama, o iš esmės tokia civilizuota atminties politika turėtų būt grindžiama kuo platesne informacija, kuo platesniais argumentais. Tai šiuo atveju mes susiduriame su istorija, kurioje tiesa yra svarbi. Čia postmodernistai kalbėjo, kad jau nėra tiesos, patikimos tiesos, yra tik interpretacijos, ir kas įtikina savo interpretacija, to ir galia, to ir teisybė. Bet kai mes susiduriame su Holokaustu, kai mes susiduriame su tremtim, kai mes susiduriame su rezistencija, mums rūpi, tas žmogus dalyvavo žudynėse ar nedalyvavo, jis gelbėjo žydus ar negelbėjo. Šitie dalykai, staiga mums tiesa pasidaro svarbi, lygiai taip pat, kaip kriminalinėse bylose – ar mano draugas nusikaltėlis, ar ne nusikaltėlis? Aš galiu filosofuoti apie tiesą kaip noriu, bet staiga ji pasidaro svarbi, kaip iš tikrųjų buvo. Tai šiuo atveju, kai mes kalbam apie atminties politiką, bus tokių istorijų, kai svarbu bus ne šiaip ideologija artimą žmogų apginti bet kuria kaina, bet vis tiek bus svarbi istorinė tiesa, pagarba tiesai. Šitie tokie svarbūs imperatyvai – tiesos paieškos, pagarba tiesai, pagarba kito garbingam elgesiui, šitie turėtų nepriklausomai nuo jo tautybės ir taip toliau, tokie dalykai turėtų pradėt Vilniaus atminties politiką kuriant. Aš norėčiau, kad mes taptume tokie dvidešimto amžiaus totalitarizmo patirtis išėję, atviri ir patys sau teisingi, sąžiningi, nebijodami kritiškai į save žiūrėt, bet taip pat ir jautriai žiūrėt, suprast tų žmonių likimus, tų žmonių situacijas istorines – jie irgi buvo labai sudėtingose istorinėse situacijose. Kai mes čia nuo kalnelio pradėdam juos teist vienaip ar kitaip, neduodami jiems žodžio, mes turime

išgirsti, įsitraukti juos į savo dialogą šiandienos, leist jiems išsakyti, kaip jie dalykus matė, ir jautriai juos išklaudyti, o tada priiminėti sprendimus. O kai šito pritrūksta, toje aštrioje kovoje nukenčia daug istorinės tikrovės ir istorinė tiesa pradingsta. Aš manau, kad reikėtų Vilniuje vengti tokių provokacijų, nes išprovokuoti žmones kovai atminties klausimais, kurie yra ir tapatybės klausimai, labai lengva. Bet susodinti rimtam dialogui ir kartu su praeities žmonėmis, įsitraukti juos į tą dialogą – va čia būtų civilizuota politika.

A.V.: Tai ką gi, Dariau, ačiū jums, kad skyrėt man laiko ir labai įdomiai ir prasmingai papasakojot, atsakėt į mano klausimus.

D.K.: Sėkmės rašant, sėkmės dirbant.

Priedas nr. 8

Samys, Vidmantas, interviu su autoriumi, Vilnius, 2020 gegužės 8 d.

Vardas, pavardė: Vidmantas Samys

El. paštas: vidmantas.samys@gmail.com

A.V.: Taigi, savo darbe atsiremiu į prielaidą, kad Holokausto atmintis yra nustumiamą į antrą planą, tačiau man pasidarė labai įdomu suprasti, kaip iš tiesų yra svarbiausiame mūsų valstybės mieste. Man įdomu, kaip jums, bendrijos pirmininkui, tikrai susijusiam su šiais dalykais, atrodo, kad yra. Ar išties yra daugiau dėmesio skiriama sovietinių represijų atminčiai?

V.S.: Nu, pirmiausiai tai aš avansu jūsų atsiprašysiu, jeigu aš negalėsiu duoti jums tokios informacijos, kokia jums yra reikalinga.

A.V.: Žinoma, aš ir nesitikiu, kad jūs labai labai plačiai man atsakysite į tam tikrus labai konkrečius klausimus.

V.S.: Antras dalykas, aš nesu. Aš buvau penkis metus Lietuvos politkalinių ir tremtinių bendrijos pirmininkas, dabar jau metai aš jau nebe. Taip sakant, dėl savo amžiaus paprašiau, kad jaunesni mane pakeistų, aš jau esu dinozauras. Taigi. O jūs studijuojat Vilniaus universitete?

A.V.: Taip.

V.S.: O jūsų specialybė būsimoji?

A.V.: Mano studijos yra politikos mokslai.

V.S.: Malonėkit pasakyti, ar jūsų giminėje buvo žmonių, kurie patys nukentėjo nuo...

A.V.: Taip, taip, buvo.

V.S.: O būtent?

A.V.: Tai buvo mano proseneliai. Jie buvo ištremti į Sibirą.

V.S.: O kur? Į kokį kraštą?

A.V.: Dabar, žinokit, bijau sumeluoti.

V.S.:

Nelabai

domėjotės?

A.V.: Iš tikrųjų teko labai plačiai kalbėtis apie tai su savo tėčiu, kurio seneliai buvo ištremti, kai buvau pakankamai ankstyvoj paauglystėj, tai ne visi konkretūs faktai išlikę galvoje.

V.S.: Na, dėl Vilniaus... Tai aš nesu vilnietis, mano šaknys yra Jurbarkas ir mes buvom iš Jurbarko ištremti, man tada buvo trylika, tai buvo penkiasdešimt pirmi metai, ruduo, spalio antra diena. Taigi. Jūsų tema yra genocidas?

A.V.: Mano tema yra apie tai, kaip tiek Holokausto, tiek sovietinių represijų atmintis yra įamžinama jau po Nepriklausomybės atkūrimo Vilniaus mieste – kiek yra paminklų, atminimo lentų, kiek dėmesio yra skiriama šitų dviejų atminčių įamžinimui. Tai dvi svarbios labai atmintys mūsų istorijai, ir man norisi išsiaiškinti, kiek iš tikrųjų dėmesio skiriama jų įamžinimui dabar, jau atgavus nepriklausomybę, kuomet galime apie savo istoriją kalbėti laisvai ir atrasti savas jos interpretacijas ir savo įamžinimo būdus.

V.S.: Na, turbūt paskutinis įamžinimas tai buvo paskutinio mūsų Kraujelio, tai buvo prieš turbūt du metus, jeigu aš neklystu. Jums žinoma tokia pavardė, Antanas Kraujelis? Tai buvo Lietuvos partizanas, jo palaikai buvo surasti ir jis buvo palaidotas Antakalnyje, galbūt jūs tenai ir buvot?

A.V.: Ne, nebuvau.

V.S.: Taigi, taip pat yra perlaidotas Ramanauskas-Vanagas, mūsų vienas iš partizanų vadų, Tuskulėnų memorialas jums turbūt irgi yra žinomas.

A.V.: Taip, šalia jo gyvenu, tad tekę apsilankyti.

V.S.: Tenai yra keli šimtai palaidotų, kurie buvo KGB rūmuose nužudyti ir po to jie buvo surasti, tenai pastatytas yra memorialas, renginiai visokie ruošiami, knygų pristatymai. Tuskulėnuose. Taigi, na... Prie Lukiškių aikštės yra tremtinių akmenų šitas paminklas nedidelis, kuklus labai, jūs turbūt jį ne kartą matėt... Dabar aš truputį peršoksiu. Jeigu jūs rašysit apie genocidą, kada mes kalbame apie genocidą, mes turim kalbėti ir apie žydų genocidą, tai labai norėčiau, kad jūs pabrėžtumėt, jeigu rašysit apie tai, kad dažnai pasigirsta iš žydų pusės, kad Lietuva buvo valstybė, kuri prisidėjo prie žydų genocido. Lietuvos valstybė negalėjo prisidėti, todėl kad Lietuva tada neturėjo savo valstybės, ji buvo okupuota, ir jeigu Lietuvoje buvo atskirų žmonių, kurie prisidėjo, talkino vokiečiams žudant žydus, tai dauguma iš jų, galbūt net visi yra nubausti. Jų nebuvo daug, todėl, kad Lietuva aplamai tai buvo iki keturiasdešimtų metų valstybė, kur žydai ypatingai buvo... gerai gyveno. Ir jų, sakykim, mano iš kur aš esu kilęs, iš Jurbarko, buvo tokie laikai, kai Jurbarko mieste žydų buvo daugiau negu lietuvių ir jie čia gyveno labai komfortiškai, lietuviai juos toleravo, buvo geri santykiai. Na, dabar, sakykim, aš norėčiau jums pasakyti tai, ko jūs nerasit bibliotekose. Jūs rusų kalbos nemokat? A.V.: Aš rusų kalbą moku – pačiai kalbėti sunku, bet didžiąją dalį tekstų, jei skaitau, pavyzdžiui, aš suprantu.

V.S.: Didžiąją dalį tekstų suprantat... Jeigu jūs studijuosit, gilinsitės į pasaulio politiką, pasaulio istoriją, jums reikėtų pašvęsti nemažai laiko ir sužinoti, kas tai buvo tokie žydai. Tai yra ypatinga tauta, pasaulyje antros tokios nėra, ir apie ją literatūros jūs vargu ar rasit. Kodėl buvo tas žydų genocidas? Ar jums yra žinoma, kas vadovavo revoliucijai Rusijoje? Rusijoje revoliucijai vadovavo ir organizavo didžioji dauguma buvo žydai. Lenino motina buvo tikra šimtaprocentinė žydė, jos pavardė – Blank, ir jie tą revoliuciją kada įvykdė, tai visose nuo septynioliktų metų iki Stalino mirties visose institucijose vadovavo žydai. Čia yra knyga. Mane labai domino, kas yra žydai, kodėl jie buvo taip skriaudžiami, kokios priežastys – žydai apie tai labai nenori kalbėti, jie kalba, kad mus skriaudė, bet jie niekada nerašo, kodėl. Tai va, nuo septynioliktų metų iki kažkur keturiasdešimt aštuntų metų Sovietų sąjungoje buvo nužudyta maždaug trisdešimt milijonų žmonių ir tai buvo padaryta, kada visose Sovietų sąjungos institucijose mažiausias žydų procentų skaičius buvo aštuoniasdešimt procentų. Vadovaujančiuose postuose aštuoniasdešimt procentų buvo žydai. Buvo bažnyčios griauamos, jiems reikėjo sunaikinti rusų tikėjimą. Taigi, trisdešimt milijonų ir lyginti su šešiais milijonais, apie kuriuos dabar kalba žydai, kad buvo genocidas vokiečių, tai tokie skaičiai nelabai sulyginami. Visuose NKVDV, žinot, ką tai reiškia NKVD?..

A.V.: Be abejo.

V.S.: ... visur NKVD buvo žydai. Taigi, ir Vokietijoje, jeigu nebūtų atėjęs Hitleris tenai, jau viskas buvo ruošama, kad tokia pat revoliucija įvyktų ir Vokietijoje. Taigi, Hitleris žinojo, kas gali laukti Vokietijos. Žinoma, aš esu kategoriškas prieš bet kokią žudymą, bet kodėl mūsų lietuviai prisidėjo, kodėl keturiasdešimtais metais žydai sutiko Sovietų sąjungos kariuomenę su gėlėmis, jūs turbūt tai žinot, kad jie sutiko su gėlėmis? Jie labai džiaugėsi, todėl, kad žinojo, kad Sovietų Rusijoje, kur Lietuva dar nebuvo prijungta, tenai visi žydai yra vadovaujantys žmonės. Ir daug jų nuėjo Lietuvoje dirbti į represines struktūras, ir jie dalyvavo tremiant mūsų žmones, mūsų šviesuolius, mokytojus. Tai natūralu, kad buvo žmonių, kurie juodai pasipiktino tuo, kad mes priėmėm žydus ir jie gražiai gyveno, o kada atėjo sovietai, jie persimetė jiems talkinti. Labai liūdna, kad kalbėti apie paminklus – aš jau trupučiuką paminėjau, kokie yra paminklai, - bet kokie yra paminklai dar likę, kokių neturėtų būti, tai tiesiog protu neįsivaizduojama, kokia mes esam tauta. Mes turim Salomėjos Nėries, ji gi buvo Lietuvos išdavikė... Mes turim Petrą Cvirką, dar nežinau, ką jūs manot apie Justiną Marcinkevičių, kuris savo eilėraščiuose siūlė Lietuvos partizanus skandinti raistuose, aš turiu tas eiles. Ir sunku tai suvokti, kaip tai, kas mes tokie esam. Yra toks padaras, mėšlavabalis, o negražiai kalbant – šūdėvabalis. Jam niekas nesmirda. Tai mes dažnai esam panašūs į tą, kuriam niekas nesmirda. Mes turėtume skirti žmogaus talentą – galim pasakyti, kad Salomėja Nėris buvo nuostabi poetė, ir Antanas Venclova – “Mano tėviškė mėlynas Nemuno vingi” – dievuliau tu mano. Bet mes turime atskirti žmogaus talentą ir asmenybę, tai yra du skirtingi dalykai. Taigi, tokios yra tos Lietuvos aktualijos, tokios yra mūsų problemos. Na, galbūt dabar gal jūs norėtumėt kažko paklausti manęs?

A.V.: Man norėtusi dar pakalbėti labiau apie tai, kas jau po nepriklausomybės atgavimo vyko – kai jūs pasakojate apie konfliktus žydų ir tų tautų, su kuriomis jie bendrai gyveno, man yra įdomu, kaip per pastaruosius trisdešimt metų formavosi santykis su dabartine Lietuvos žydų bendruomene probleminių istorinių klausimų sferoje? Visai neseniai ir viešojoje erdvėje buvo labai daug diskusijų ir tokių konfliktų dėl Generolo Vėtros atminimo lentos, buvo iš pastarųjų metų ryškiausias konfliktas, labiausiai rezonavęs visuomenėje. Man įdomu suprasti, koks jūsų ir bendrijos, kuriai pirmininkavote, jūsų bendruomenės santykis su žydų bendruomenėmis Lietuvoje atminties įamžinimo klausimais? Ar yra tokia didelė priešprieša juntama, sprendžiant klausimus įamžinimo atminties?

V.S.: Na, žydai nepaprastai jautriai reaguoja į viską, kas liečia jų. Jeigu žmogus tikrai įtariamas, kad jis galimai galėjo, galimai galėjo, tai jokių būdu jau šito žmogaus negalima nei minėti, todėl kad jis įtariamas, kad jis skriaudė žydus. Bet kada Lietuva prašė išduoti tuos žydus, kurie tikrai dirbo KGB rūmuose, kurie kankino mūsų žmones, kurie žalojo, ką darė su Ramanausku-Vanagu, ką darė su juo, tai žydai kategoriškai atsisako išduoti ir kalbėti apie tai jie nenori. Tai, na, lietuvių nuomonės irgi išsiskyrė šituo klausimu. Ypatingai čia Šimašius, sakyčiau, pasielgė kaip liberalas – jis norėjo ir tiems, ir tiems būti gražus, bet... Nėra pas mus su žydais... Žydai, sakykim, kad ir dabar tos mūsų sporto rūmai – tie sporto rūmai, pasirodo, tenai buvo kažkada tai žydų kapinės, jie labai jautriai reaguoja, žodžiu, tenai, kur buvo žydai, nelieskit tenai, žodžiu. Jiems šventa, ir taip toliau. Na, aš nežinau, manyčiau, kad mes turim turėti, kaip žydai turi savo tvirtą nuomonę apie savo žydus ir jie juos gina, taip mes turim irgi savo žmones, jeigu nėra akivaizdžių įrodymų, kad jis yra kažką padaręs, o tikrai kažkas tai pasakė, vienas pasakė taip, kitas pasakė taip, tai mes neturėtume į tai labai reaguoti. Reaguoti mes, be abejo, turim, todėl, kad mes žinom, kokią galingą finansinę įtaką turi žydai visame pasaulyje. Visi fondai ir taip toliau. Turim įvertinti tai, apie ką aš kalbėjau. Taigi.

A.V.: O, pavyzdžiui, pastaraisiais metais, kalbant apie pastarąjį dešimtmetį, apie tą laiką, kai jūs pirmininkavote bendrijai, ar jums teko daug inicijuoti projektų, pavyzdžiui, įamžinimui tremtinių, politinių kalinių, sovietų nužudytųjų? Kiek aš pastebiu, ir kalbėdamasi su kitais, kad prie atminties įamžinimo daug prisideda pačios bendruomenės, visuomenininkai. Lyg ir matosi tokia tendencija, kad valstybės institucijos neskiria tam tiek daug dėmesio, kiek iš apačios inicijuojantys tai bendruomenių nariai. Ar jums teko su tuo dirbti ir dėti pastangas, kad būtų įamžintos, pavyzdžiui, tam tikros asmenybės?

V.S.: Na, aš nežinau, aš manau, kad didžiausias darbas, kuris buvo padarytas politkalinių ir tremtinių, ir tai pažymėjo visas pasaulis, tai buvo du tūkstantaisiais metais – kiek tamstai buvo metų tada?

A.V.: Šešeri.

V.S.: Tai du tūkstantaisiais metais įvyko tarptautinis kongresas komunizmui įvertinti, o po to dar buvo ir tarptautinis tribunolas, visuomeninis, aš pabrėžiu, tribunolas. Tam tarptautiniam kongrese dalyvavo dvidešimt penkių valstybių atstovai, tame tarpe – Rusijos ir Izraelio, Amerika, Kanada...

Jums neteko matyt tokios knygos?

A.V.: Ne, neteko.

V.S.: Ta knyga yra išleista lietuvių ir anglų kalbomis ir ji yra visose pasaulio bibliotekose. Čia ir nuolankus jūsų tarnas yra. Mūsų Vyriausybė, Seimas skyrė labai didelę pinigų sumą. Buvo reikalingi viešbučiai, transportas, salės, televizija, nepaprastai reikėjo daug jėgų. Mes daugiau kaip tris metus ruošėme šitą kongresą. Tai reikėtų pavadinti didžiausiu paminklu, kuriam neprilygs joks statinys. O šiaip tai paminklai statomi visuose mūsų rajonuose. Visuose rajonuose yra mūsų bendrijos padaliniai, ir jie su savivaldybėmis... Vienos savivaldybės daugiau padeda, priklausomai nuo to, kas tenai valdžioje yra. Kryžkalnyje yra memorialas baigiamas, jeigu jūs girdėjot apie tai.

A.V.: Teko girdėti.

V.S.: Taigi... Seime yra visuomeninė taryba, Seime, visuomeninė taryba, nukentėjusių nuo okupacinių režimų atstovų. Dabar ji vadinasi istorinės atminties ta taryba. Aš tenai irgi dalyvauju ir mes ten sprendžiam visus klausimus, jeigu iškyla, kam reikia pagalbos. Dabar turi būti pastatytas Alytuje paminklas partizanų apygardai, kuri buvo Dzūkijos. Taigi, sprendėm, tenai buvo ginčai dėl vietos, dažnai būna ginčai dėl vietos, dėl pinigų ir taip toliau, taigi, mes pasikviečiam ir Seimo narius į pagalbą, kad padėtų mums išspręsti šitų paminklų pastatymą. Jeigu iškyla kažkokių tai problemų, taigi, na, dabar didžiausia mūsų problema yra paminklas Lukiškių aikštėje. Du teismai jau buvo. Sunku suprasti, kad kažkoks tai bunkeris galėtų būti Lietuvos simbolis. Nežinau, ką jūs galvojat apie Lukiškių aikštės paminklą, na, sakykim, labai daug žmonių, labai daug mūsų likimo brolių labai norėtų, kad ten vis tikrai būtų Vyčio paminklas, bet manau, kad tai galėtų būti ir ne Vyčio, bet galėtų būti obeliskas, ant kurio atsirastų ir Vyčio simbolis, ant kurio galėtų ir Gedimino stulpai būti ir taip toliau. Labai keista, kad tokią poziciją užėmė Kultūros ministerija, sunkiai suprantama. Teko ilgai kovoti su mūsų kultūrininkais, su Kultūros ministerija dėl paminklų ant Žaliojo tilto, tai buvo keli metai kovos, ir tenai yra ta prie Kultūros ministerijos ta paminkloaugininkų taryba. Man teko dalyvauti, leido jie man dalyvauti posėdyje jų. Tenai buvo dešimt žmonių, susirinko visuomeninių organizacijų pilna salė, leido ir man pakalbėt. Taigi, po viso to buvo balsavimas, bet balsuoti galėjo ta taryba, dešimt žmonių. Iš tų dešimties žmonių vienas prabalsavo, kad reikia nuimti, devyni – kad turi likti. Čia vėl grįžtam prie mėšlavabalio. Nu galiausiai jie dabar yra nukelti, nieko neatsitiko. Nežinau, ar šiais metais įvyks Ariogala. Mano siūlymas buvo Seime, aš pasiūliau, čia labai pritarė, aš nežinau, ar tai įmanoma, kad Ariogalos susitikimas būtų ne Ariogaloje, o Vilniuje, Lukiškių aikštėje, kad nebūtų šito bunkerio. Sakau, aš nesu taip jau užsitrumpinęs tikrai ir tikrai Vytis – tai gali būti ir, sakykim, Rygoj stovi obeliskas, matėt?

A.V.: Taip, teko matyti.

V.S.: Nu va. Tai Lietuva savo aikštėje numeris vienas turėtų turėti Lietuvos simbolį kažkokį tai, galingą simbolį. Taigi, kad įamžinti tų žmonių atminimą, kurie kovojo, kurie žuvo už Lietuvos laisvę

ir nepriklausomybę. Na, čia kaip ir su Vėtra, ta tokia kitą kartą nuomonių įvairovė, kada dešimt žmonių Kultūros ministerijos kūrybinių dirbtuvių nusprendžia. Jiems priklauso penkiasdešimt procentų balsų. Reiškia, mes renkam žmones į savivaldybes, ar ne, į savivaldybę renkami savivaldybės tarybos nariai, jie renkami trim metams. Ir kiekvienas žmogus turi teisę nueiti, prabalsuoti. O kada mes statom amžiams paminklą Lukiškių aikštėj, dešimt žmonių nusprendžia, kas bus. Mes galim balsuoti kiek norim elektroniniu būdu, sakykim, mes balsavom, nežinau, ar jūs balsavot, neteko balsuot turbūt. Taigi, sunkiai suprantami tokie mūsų. Dabar du teismai buvo, kada ateina vienas mūsų advokatas ir Akelaitis, kuris yra šitos aikštės autorius, ir ateina Kultūros ministerija su savo advokatu, Vilniaus savivaldybė – Šimašius – su savo advokatu, Skvernelis – su savo advokatu, ginti bunkerį. Jūs matėt tą bunkerį? Nu va, tai aš manyčiau, kad turėtų tikrai kažkoks būti kitokiu... Pirmiausiai, tai užduotis buvo jau projektuojant Lukiškių aikštę, kad toje aikštėje turi būti Lietuvos simbolis. Tai buvo Seimo duota užduotis. O kad ji buvo ignoruota... Daug demokratijos, daug laisvės. Nieko geriau už demokratiją nėra sugalvota, bet ji labai bjaurus dalykas. Daug nuomonių, ir kuo baigsis... Nu, yra entuziastų, kurie, jei tik prasidės statybos tenai, ten parom gulės žmonės, kad neleisti pastatyti tam bunkerui. Nu ne bunkeris - Lietuvos simbolis. Čia gi pasityčiojimas iš Lietuvos. Nu va.

A.V.: Tai ką gi, ačiū jums labai, daugiau nebetrūkdysiu. Buvo labai įdomu pasikalbėti.

V.S.: Na, jeigu jūs, sakau, aš tikrai norėčiau jums palinkėti, kad jeigu jūs politikos mokslu domitės, jums reiktų labai labai daug sužinoti, aš jums duočiau literatūros. Bet dabar jūs tam nei laiko neturit.

Summary

The opening of archives after the collapse of the Soviet Union and Lithuania's newly found involvement in the global narrative of historical memory created preconditions not only for the search for Lithuanian identity, but also for the emergence of different cultures of memory. The object of this thesis is monuments erected in Vilnius public spaces from 1990 to 2020 to commemorate the victims of the Holocaust and Soviet repression. The narratives of these two cultural memories often find themselves in a confrontation due to the ambivalence of certain historical circumstances, therefore creating obstacles for their perpetuation. The aim of this thesis is to analyse the discourses of memory of the Holocaust and Soviet repressions in Vilnius represented by sites of memory. The thesis aims to investigate the relationship between the representations of Soviet repression and Holocaust memory in Vilnius by analysing literature and research data; it also aims to determine which of these two memories is dominant.

The work briefly reviews the literature on the concepts of collective memory, sites of memory and mnemonic actors. It also discusses the national and international context of monumentalising aforementioned cultures of memory as well as the current studies on this topic. The empirical chapter of the thesis consists of two parts: the first part presents a quantitative study and typological analysis of Holocaust and Soviet repression memorial sites (museums, memorials, monuments and memorial plaques) in Vilnius. The second part is a qualitative study comprised of semi-structured expert interviews with individuals actively involved in the politics of memory in Vilnius, such as representatives of institutions and communities.

The research revealed that the quantitative relationship between the sites of memory that commemorate the Holocaust and Soviet repression coincides with the tendency observed in scientific studies that in post-Soviet states, more attention is paid to the commemoration of Soviet repression. In recent years, however, the memory of the Holocaust has become more and more represented and is beginning to catch up with the number of representations of Soviet repression. It has also been observed that sites of memory of the Holocaust have in some cases been left unaltered since the Soviet era; meanwhile, current sites of memory that commemorate the experience of Soviet occupation continue to be characterised by motives of suffering and mourning that reflect the traumatic historical experience.

The research also highlights that the memory policy of Vilnius is characterised by passivity, and the establishment of new sites of memory takes place mainly due to the initiative of public organisations, communities and individuals. The procedure of memorialisation lacks certainty, there are no consistent guidelines nor criteria for commemoration, therefore the issues of creating places of memory are often considered with great subjectivity; they also depend highly on the influence of

changing political forces and interest groups. The study revealed two significant obstacles for memorialising the Holocaust and the Soviet repression: firstly, the polarisation of certain interest groups and communities, and secondly, the public reaction to the sensitive issues of national identity. Establishment of new sites of memory has been shown to be slowed by a lack of constructive dialogue between institutions and organisations, which results in processes of memorialising these two cultures of memory taking quite long to be finalised.